

Prilozi istoriji sukoba narodnooslobodilačkog pokreta i četnika Draže Mihailovića u Srbiji 1941 godine

Pojava četnika Draže Mihailovića u Narodnooslobodilačkom ratu (1941—1945) pretstavlja u okvirima Drugog svetskog rata svakako neobičan fenomen: pretstavnici i pobornici preaprilske kraljevine javljaju se kao saveznici okupatorskih snaga, koje su tu istu kraljevinu razrušile i rasparčale. I na ovom primeru se pokazalo da je tok istoriskog razvoja u stanju da donese neobične obrte, čiji koreni leže u složenim dubinama društvenih odnosa.

Stvaranje i razvitak četničkog pokreta počinje u Srbiji 1941 godine u vreme snažne akcije KPJ protiv nemačkih okupatora i, od jula 1941, u vreme pokretanja i zamaha oružanog ustanka srpskog naroda protiv okupatora. Četnički pokret DM razvija se u zavisnosti od oslobodilačke borbe koju predvodi KPJ i pod dejstvom te borbe umogome je prinuđen da izgrađuje svoju politiku i taktiku. Narodnooslobodilački pokret takođe izgrađuje svoje odnose prema četničkom pokretu. Razvoj oslobodilačkog ustanka u Srbiji 1941 godine dobrim delom pretstavlja rezultatnu dveju akcija ovih pokreta, a njihov sukob imao je ogromne posledice ne samo za ishod oslobodilačke borbe u Srbiji već i u čitavoj Jugoslaviji.

Smatrali smo za potrebno da posebno izložimo istoriju sukoba NOP i četnika DM u Srbiji 1941 godine. Iako su javnosti poznate neke osnovne činjenice s tim u vezi, dalja istraživanja doprineće upotpunjavanju slike o pojedinim fazama u odnosima između partizana i četnika DM u Srbiji 1941 godine, o razvoju protivrečnosti između njih i o samom oružanom sukobu koji ih je definitivno razdvojio.

Pri razradi istorije ovoga sukoba služili smo se kako objavljenim tako i neobjavljenim arhivskim izvorima, koji se pretežno čuvaju u arhivu Vojno-istoriskog instituta JNA. Domaća literatura i štampa i deo strane literature i štampe koji je bio dostupan takođe su pomogli u ovom radu. U izvesnim slučajevima, što je ukazano u beleškama, pojedine činjenice utvrđivane su anketiranjem živih učesnika samih događaja.

S obzirom da u svetu još nisu objavljeni svi izvori za proučavanje događaja u ustaničkoj Srbiji 1941 godine (i ne samo u Srbiji, i ne samo 1941 godine), posebno izvori o radu raznih obaveštajnih službi, čije su mreže naročito obuhvatile četnički pokret DM,¹ danas još nije moguće prikazati sve komponente sukoba NOP i četnika DM. Zbog toga ovaj rad i daje samo priloge obradi istorije sukoba. Ali, obilje građe kojim se već raspolaže nepobitno pokazuje glavne razvojne linije samog sukoba i njegov osnovni karakter.

I

Mnogi pisci raznih političkih pamfleta protiv socijalističke Jugoslavije — neki od njih s naučnim pretenzijama, čiji se radovi javljaju u izdanjima ozbiljnih izdavačkih kuća ili u naučnim časopisima — polaze od teze da KPJ u razdoblju između 6 aprila i 22 juna 1941 godine nije istupala protiv fašističkih okupatora, da ona u tom periodu nije bila ni neprijateljski raspoložena prema fašističkim okupatorima, da je ona, štaviše, bila u prijateljsstvu i pod zaštitom okupatora.² Ovu tezu zastupaju navedeni pisci na osnovu postojanja, u rečenom razdoblju, pakta između hitlerovske Nemačke i SSSR, koji je, po mišljenju ovih pisaca, usled međunarodne komunističke „discipline“ morao sve komunističke partije, pa time i KPJ, da obavezuje na prijateljsstvo sa hitlerovskom Nemačkom. Kao dokaz za to obično se navodi primer KP Francuske, koja 22 juna 1941 god. zaista korenito menja svoj stav prema hitlerovskoj Nemačkoj.

Na osnovu pomenute teze pokušava se da se dokaže kako KPJ nije bila zadojena ciljevima nacionalnog oslobođenja naroda Jugoslavije već je pokrenula borbu protiv okupatora isključivo radi pru-

¹ Vidi, naprimer, izjave samog Draže Mihailovića (dalje: DM). *Издајник и злочинац Дража Михаиловић пред судом* (dalje: *Издајник*), Београд, 1946, 156—159. „Bio sam okružen svim mogućim obaveštajnim službama: Intelidžens servisom, Gestapoom i svim obaveštajnim službama sveta“ (isto, 489). U jednom nedatiranom memorandumu jugoslovenskog vojnog izaslanika u Vašingtonu o DM se između ostalog kaže: „On je odličan poznavalac metoda rada u obaveštajnoj službi. Bio je dva puta vojni izaslanik, a sem toga bio je dugo godina šef obaveštajne službe u diviziskom i armiskom štabu.“ Arhiv Vojno-istoriskog instituta JNA (dalje: A—VII.), VK—J—68.

² Ovu tezu uporno brane u svojim napisima naročito iz Jugoslavije odbegli saradnici raznih kvistlinških formacija, kao naprimer: Branko Lazitsch, *La tragedie du general Draja Mihailovitch*, Haut-Pays 1946. — Constantin Fotitch, *The War We Lost*, New York: Viking Press 1948. — Evgeniye Jourichitch, *Le proces Tito—Mihailovitch*, Paris: Société d'Édition Francaises et Internationales 1950. — Draskovich Slobodan M., *Tito, Moscow's Trojan Horse*, Chicago 1957. — *Књига о Дражи, I и II*, Виндзор, Канада 1956, Kruno Meneghello Dinčić, *Tito et Mihailovitch, Revue d'histoire de la deuxieme guerre mondiale*, № 29/1958 i dr.

žanja pomoći Sovjetskom Savezu, radi odbrane ove socijalističke zemlje i pobjede komunizma u svetu. S druge strane, uzimajući svoju tezu kao stvar van diskusije, pomenuti pisci dokazuju kako je četnički pokret DM bio prvi pokret otpora u Jugoslaviji, kako je taj pokret prvi otpočeo organizovanje otpora srpskog naroda, oslanjajući se na bogate nacionalnooslobodilačke tradicije, na autoritet srpskog dvora, na tradicionalnu borbenost srpskog seljaka itd.

S obzirom na temu o kojoj raspravljamo, posebno s obzirom na delimičnu vremensku podudarnost početaka razvoja NO pokreta i četničkog pokreta DM, osvrnućemo se ovde ukratko na pitanje izbora momenta za početak oružanog ustanka i na pripreme KPJ za ustanak, oslanjajući se velikim delom na dosad već poznate izvore. Time će biti olakšano uporedno praćenje pojedinih faza u razvoju NO pokreta i četničkog pokreta DM.³

Napadom Nemačke na SSSR bili su tek stvoreni potrebni uslovi za početak i uspešan razvoj oružane borbe protiv okupatora. Nemci su najveći broj svojih najboljih divizija bacili na Istočni front, očekujući da će strategija „blickriga“ i ovde dati svoje rezultate. U Srbiji, kao i u drugim okupiranim oblastima Jugoslavije, ostavili su samo posadne divizije, policijske i žandarmerijske jedinice.⁴ Nemački general Valter Gerlic (Walter Görnitz) tvrdi da su četiri nemačke divizije u Srbiji 1941 godine bile brojno slabe i „sa starijim godištima neznatne sposobnosti“.⁵

Pored vojnih, izbor momenta za pokretanje oružane borbe protiv okupatora bio je uslovljen i drugim komponentama. Široke mase naroda već za dva meseca osetile su nedela okupatora i njihovih pomagača i nisu htele da trpe te zulume. Vojne snage okupatora, protiv kojih je ustajao takoreći goloruk narod, i nisu bile male. Naprotiv, one su bile jake i brojne. Ali, ulazak Sovjetskog Saveza u rat protiv sila Osovine ukazivao je na to da će glavne vojne snage okupatora u dužoj perspektivi biti vezane i iscrpljivane na Istočnom frontu. U takvim uslovima bila je stvorena mogućnost pokretanja oružane oslobodilačke borbe i protiv trenutno relativno jakih vojnih snaga okupatora. Perspektiva jačanja vojne sile nije bila na strani okupatora, već na strani ustaničkog naroda.

Pokretanje oružane oslobodilačke borbe protiv okupatora u momentu kada su za to bili stvoreni potrebni uslovi došlo je kao prirodan nastavak celokupne ranije politike KPJ.

³ Treba istaći da u našoj historiografiji razdoblje priprema KPJ za oružanu oslobodilačku borbu, to jest period od 6 aprila do 22 juna 1941 još nije dobio svoju obradu. To razdoblje je, međutim, veoma značajno za bolje razumevanje početaka Narodnooslobodilačke borbe u pojedinim krajevima Jugoslavije i zaslužuje detaljnu naučnu studiju.

⁴ Detaljnije o tome vidi *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941–1945*, I, Beograd 1957, 48–50.

⁵ W. Görnitz, *Der Zweite Weltkrieg 1939–1945*, Stuttgart, II, 129.

Još u godinama uoči napada Nemačke i Italije na Jugoslaviju, KPJ, iako ilegalna i progonjena, istupala je oštro protiv svakog puštanja razornom radu petokolonaških elemenata u državnom aparatu i u vojsci.⁶

Komunistička partija Jugoslavije je već tada ocenila da vladajuća klasa nije sposobna da organizuje odbranu zemlje od agresivnog napada fašističkih sila, koji se mogao naslutiti. U referatu na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ (19–23 oktobra 1940 godine — Zagreb) Josip Broz Tito je obrazložio tu partisku ocenu.⁷ U rezoluciji Pete zemaljske konferencije KPJ, istaknuta je, kao prvi zadatak Partije, borba za očuvanje nezavisnosti naroda Jugoslavije, i Partija, da bi pojačala rad u vojsci, stvara vojnu komisiju pri CK KPJ.⁸ Ubrzo se obrazuju vojne komisije i pri nacionalnim partiskim rukovodstvima.⁹

Već je dovoljno poznat stav i akcija KPJ 27 marta 1941 godine.

Događaji u Aprilskom ratu 1941 godine potvrdili su osnovne ocene KPJ o tome da vladajući krugovi nisu sposobni da organizuju odbranu zemlje. Malo je tada bilo patriota koji su organizovano pokušavali da se suprotstave izdajničkom delovanju pete kolone i kapitulantskom raspoloženju najvećeg broja kraljevskih oficira. Među tim patriotima najaktivniji borci za odbranu zemlje bili su komunisti.

„Zastupajući gledište da komunisti moraju svim silama podupirati nastojanja naroda na odbrani njihove nezavisnosti, Partija je u vrijeme napada imperijalista na zemlju poslala svoje članove, vojne obveznike, da zajedno s narodom brane svoju nezavisnost. Tu svoju zadaću su komunisti izvršili. Tu nije bilo kolebanja kod članova Partije, tu je bila potpuna jednodušnost. Osim toga, linija Partije da se mora dati otpor napadačima naišla je kod vojnika, podoficira i jednog dijela nižeg oficirskog kadra na velike simpatije i spremnost za borbu. Ali je, nažalost, peta kolona u štabovima i na komandnim mjestima radila svoj razorni posao tako savršeno da je sve oduševljenje i požrtvovanost vojnika bilo uzaludno. Oficiri petokolonaši pravili su komunistima u vojsci sve moguće smetnje. Mnoge nisu uopće primili na vojnu dužnost ili su ih slali od jedinice do jedinice. Bilo je

⁶ Vidi, napr., *Proleter*, br. 9, 10, 11, 1940.

⁷ *Komunist*, br. 1, 1946, 58–59, 109.

⁸ Vojnom komisijom CK KPJ rukovodio je Mitar Bakić. U komisiji je radio i Vladimir Popović. (Prema kazivanju Mitra Bakića, sada sekretara Narodne skupštine FNRJ.) — Uopredi, Броз Јосип Тито, *Стварање и развој ЈА*, Београд, 1949, 47.

⁹ Sve do aprilskog rata 1941 sekretar Vojne komisije pri PK KPJ za Srbiju bio je Bajo Sekulić. (Prema kazivanju Mitra Bakića.) Posle Aprilskog rata radom Vojne komisije u Srbiji rukovodio je Sreten Žujović. (Sećanja Sr. Žujovića, u rukopisu, Zavod za prikupljanje i obradu dokumenata o razvoju radničkog pokreta u Srbiji.)

slučajeva da su ih htjeli ukloniti putem strijeljanja ili hapšenja, ali u takvim slučajevima spasavala ih je masa vojnika.“¹⁰

Naučnoj javnosti je već poznata intervencija delegacije CK KPJ kod komande Vojne oblasti u Zagrebu.¹¹ S obzirom da nas u ovom radu pretežno interesuje situacija u Srbiji, napomenućemo da je u Srbiji bilo slučajeva da su komunisti, videći kako se raspada kraljevska vojska, pokušali da organizuju posebne dobrovoljačke odrede za odbranu zemlje.¹² Ima podataka da su članovi KP i drugi građani u Užicu uzeli oružje iz vojnih magacina i pokušali da brane svoj grad. Borba protiv Nemača vodila se od 3 do 11,30 časova ujutru.¹³ Istaknuti komunisti iz Čačka, Ratko Mitrović, Momčilo Radosavljević, Bata Janković i dr. organizovali su dobrovoljački odred i sa njim otišli u vojnu komandu u Užice da traže oružje i raspored. Komanda ih je, međutim, odbila i zapretila da će ih uhapsiti ako se ne razidu.¹⁴

Stvaranje Vojnog komiteta CK KPJ na čelu sa Josipom Brozom Titom, 10 aprila 1941 godine, na sastanku CK u Zagrebu, odluka da se u Beograd prenese sedište Politbiroa CK¹⁵ i proglas CK KPJ od 15 aprila 1941¹⁶ pokazuju da je KPJ još pre potpisivanja kapitulacije stare jugoslovenske vojske (17 aprila) prihvatila odlučan kurs priprema borbe protiv okupatora, za nacionalno oslobođenje zemlje. Konferencija Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i San-

¹⁰ Iz zaključaka Majskog savetovanja KPJ u Zagrebu 1941 god. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda* (dalje: Zb. NOR), II — 2, 18. Preštampano iz *Proleter*a, br. 3—4—5, 1941.

¹¹ Referat Josipa Broza Tita na Petom kongresu KPJ. — *Пети конгрес КПЈ* (Стеногр. бел.), Београд 1949, 47. — V. i Јосип Броз Тито, *Борба за социјалистичку демократију*, V, Београд 1955, 486—487.

¹² Zb. NOR, II—2, 19. — Na Majskom savetovanju KPJ u Zagrebu 1941 ova tendencija je kritikovana kao sektaška.

¹³ A—VII. — kut. 1983 fasc. 2 dok. 4 (dalje: samo brojke istim redom odvojene crticom).

¹⁴ A—VII., 1983—1—1. — „I u Smederevskoj Palanci ljudi su se po direktivi Partije prijavljivali u komande, ali ih niko nije hteo primiti... Jedan major se počeo na njih histerično derati, nazivajući ih izdajnicima i petokolonašima koji krše red i plan Vrhovne komande... i naredio je nekim oficirima da ih pohapse.“ — A—VII., 1984—3—3.

¹⁵ *Пети конгрес КПЈ*, 47.

¹⁶ U ovom proglasu se, između ostalog, narodi Jugoslavije pozivaju da ne klonu duhom. „Komunisti i čitava radnička klasa Jugoslavije ustrajati će do konačne pobjede u prvim redovima borbe protiv osvajača. Ne klonite duhom ni onda ako u toj borbi vremenom i podlegnete, jer će se iz ovog krvavog imperijalističkog pokolja rađati novi svijet, zbrisati će se za uvijek korijeni imperijalističkih ratova i nacionalnog porobljavanja. Stvoriti će se na istinskoj nezavisnosti svih naroda Jugoslavije slobodna bratska zajednica.“ — Zb. NOR, V—1, dok. 1.

džak u selu Grbe, 24 aprila,¹⁷ i stvaranje Antiimperijalističke fronte Slovenije u Ljubljani, 27 aprila 1941 godine (ona je u junu 1941 dobila naziv Osvobodilna fronta), pretstavljaju već sasvim određene korake u pripremama organizacije oslobodilačke borbe u uslovima koje je nametnula okupacija.

Prvomajskim proglasom CK KPJ ponovo je izražena borbena politika Partije sa oslobodilačkim ciljevima.¹⁸

Početkom maja 1941 godine u Zagrebu je pri CK KPJ održano savetovanje, čije su odluke imale dalekosežan značaj za dalje pripreme i početak oružane borbe protiv okupatora. Ocenivši uzroke aprilskog sloma Kraljevine Jugoslavije, učesnici savetovanja podvrgli su detaljnoj analizi celokupnu aktivnost Partije za poslednjih mesec dana, to jest od 6 aprila, upoznali se sa situacijom u pojedinim oblastima i, prema stanju u svakoj od njih, odredili zadatke komunista. Pri tome se ističe jedinstven stav da „Partija mora da usmjeri najveću pažnju borbi protiv okupatora, za nacionalno oslobođenje podjarmljenih naroda Jugoslavije“.¹⁹

Analizirajući stanje u okupiranoj Srbiji, Majske savetovanje 1941 godine donelo je sledeće zaključke:

„Srpski narod mora danas najviše da trpi zbog zločinačke politike koju je 22 godine provodila srpska kapitalistička klika. Zbog te politike srpski narod opet proživljava svoju golgotu, opet njegovu zemlju gazi okupatorska čizma, opet mora da podnosi poniženja i stradanja. Ali srpski narod, koji je toliko puta kroz istoriju vodio herojsku borbu za svoje oslobođenje, znaće i ovoga puta da izvojuje svoju slobodu i nezavisnost, ali slobodu za sebe a ne za one kapitalističke trutove koji su krivi za današnju njegovu tragediju. Vodeći borbu protiv okupatora, srpski će narod morati da vodi isto tako odlučnu borbu protiv izdajnika srpskog naroda, koji su pomoću okupatora i protiv volje naroda zauzeli razne položaje na vlasti i sada se spremaju da narodu nametnu volju njemačkih osvajača, da po nalogu osvajača proganjaju najbolje sinove srpskog naroda i do kože ogule srpski narod.

Komunisti Srbije imaju pred sobom veliku i neodložnu zadaću: *da okupljaju srpski narod za borbu protiv imperijalističkih osvajača, da se stave na čelo nacionalno-oslobodilačke borbe srpskog naroda, da dadu narodu jasnu perspektivu njegove borbe, da raskrinkavaju*

¹⁷ *Војно-историски гласник*, br. 1, 1950, 82. — Na ovoj konferenciji doneta je odluka o pripremama za oružanu borbu i obrazovana komisija za prikupljanje oružja, municije i drugog ratnog materijala.

¹⁸ Istoriski arhiv CK SKJ, 1744/I, 1—3 (1941).

¹⁹ Zb. NOR, II—2, 21.

*pred narodom svu tu vladajuću kapitalističku kliku koja je krivac za ovu tragediju srpskog naroda.*²⁰

Posle ovoga savetovanja članovi CK KPJ razišli su se u sve krajeve zemlje sa određenim uputstvima o organizacionim i političkim pripremama za oružanu borbu protiv okupatora. Po okruzima i srezovima održavaju se partiske konferencije, na kojima se, prema mesnim prilikama, sastavljaju planovi za oslobodilačku akciju i pristupa njenoj organizaciji. Pri partiskim rukovodstvima formiraju se vojni komiteti, koji se staraju o prikupljanju i sklanjanju oružja, o obuci u rukovanju oružjem onih rodoljuba koji nisu služili vojsku, organizuju se kursevi prve pomoći, prikuplja se sanitetski materijal, a u mnogim mestima stvaraju se ilegalne grupe (čete, desetine), koje će u svakom trenutku biti spremne za oružanu akciju.

Beograd postaje sedište Politbiroa CK i u njemu, sve do sredine septembra, stalno borave članovi PB: Josip Broz Tito, Aleksandar Ranković i Ivan Milutinović, a povremeno i drugi. Preko PK KPJ za Srbiju, čiji je sekretar tada bio Aleksandar Ranković, CK KPJ neposredno rukovodi pripremama za organizaciju oružanog narodnog ustanka u Srbiji.

Partiske i skojevske organizacije u Srbiji u maju — junu 1941 godine veoma su živo i aktivno radile na terenu, pripremajući se za oružanu borbu protiv okupatora. Posebnu pažnju komunisti su poklonili prikupljanju oružja i stvaranju organizacija za oružanu borbu.

U Požeškom srezu, naprimer, „narod je i sam uzimao oružje i municiju i skrivao ih po kućama“. Partiska organizacija u selima Godoviku i Gorobilju sklonila je 2 puškomitraljeza, 10 sanduka municije, pištolje, bombe, eksploziva, 56 avionskih bombi od 100 kg i manji broj od 12 kg.²¹ Partiska organizacija u Kraljevu do početka ustanka raspolagala je sa 15 pušaka, više hiljada metaka i jednim sandukom ručnih bombi.²² Maja meseca, jedna omladinska grupa u Šapcu pronašla je i predala partiskoj i skojevskoj organizaciji 2 mitraljeza, oko 100 pušaka, preko 100 nagaznih mina i manji broj bombi i municije.²³ U mnogim selima komunisti su samoinicijativno prikupljali oružje.²⁴

U Moravskom okrugu, u svim mestima gde je postojala partiska organizacija obrazuju se desetine koje su vršile obuku oružjem, a bili su organizovani i sanitetski kursevi. Dva takva kursa u Palanci

²⁰ Isto, 16.

²¹ A—VII., 1983—2—5.

²² A—VII., 1986—2—4.

²³ Prema Diplomskom radu na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1955 Павла М. Јосића, *Устанак у Мачви 1941 године*, citirano iz: *Грађа за историју Партије и покрета у Шапцу*, Подриње, 1954, II—2, 43.

²⁴ V.: Марија Лукић — Велика Бенић, *Брезова* — Рајачи, Београд 1958, 35 i 133. — О. Милетић — Шевчик и Н. Јовановић, *Две хронике*, Београд 1957, 68 i 156.

posećivalo je 30 drugarica.²⁵ Kurs prve pomoći u Kraljevu posećivalo je takođe oko 30 žena i devojaka.²⁶ Ilegalne borbene grupe u nekim krajevima, naprimer u Toplici, nazivali su „vojno-revolucionarnim grupama“.²⁷

Ovakva aktivnost obuhvatila je u maju — junu 1941 gotovo sva mesta u Srbiji. Bili su to plodovi sprovođenja opšte partiske politike u tom razdoblju. Krajem maja i početkom juna 1941 godine PK KPJ za Srbiju slao je svoje članove na teren da održavaju konferencije i prenose partisku politiku na sve članove Partije i u šire mase naroda. Tako je u Užicu 25 maja održano savetovanje pri Okružnom komitetu.²⁸ Istoga dana održana je okružna partiska konferencija Požarevačkog okruga.²⁹ U pojedinim okruzima i srezovima na partiskim konferencijama birana su partiska rukovodstva, jer je jedan broj ranijih rukovodilaca pao u zarobljeništvo ili je u uslovima okupacije morao da se preseli u druga mesta.

Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju u junu 1941 (pre 22) izdao je proglas srpskom narodu u kome poziva na stvaranje borbenog jedinstva protiv okupatora.³⁰ U Beogradu i drugim gradovima, kao i po selima, gde su postojale partiske i skojevske organizacije, održavani su sastanci i konferencije sa grupama ljudi spremnih za borbu protiv okupatora. Tu se razgovaralo o novoj situaciji, o prikupljanju oružja, o uzrocima aprilskog poraza, o pripremama za borbu protiv okupatora i sl.³¹

Ovakva aktivnost komunista u pogledu organizacionih i političkih priprema za oružanu oslobodilačku borbu nije mogla ostati nezapažena. Okupatorske i izdajničke komesarske policiske vlasti stalno su bile na oprezu i starale su se da doznaju šta se priprema. Ministarstvo unutrašnjih poslova na čelu sa starim policajcem Milanom Aćimovićem, kao komesarom, organizovalo je široku agentsku službu i preko svog Odeljenja za državnu zaštitu vodilo je nemilosrdnu borbu protiv svih pokušaja otpora okupatoru. U Ministarstvu su sastavljani dnevni, petnaestodnevni i mesečni izveštaji o opštoj situaciji, namenjeni pre svega nemačkoj komandi i nemačkim policiskim organima, pa su zato svakog dana prevedeni na nemački jezik. „Izveštaj o opštoj situaciji za 19 juni 1941 god.“ posebno je za-

²⁵ A—VII., 1984—3—3.

²⁶ Kao nap. 21.

²⁷ A—VII., 1981—2—4.

²⁸ A—VII., 1983—2—11.

²⁹ A—VII., 1987—5—1.

³⁰ Zb. NOR, I—2, 11—16. — Još u maju mesecu izašao je proglas napredne omladine Beograda sa pozivom omladini da ne odlazi u Nemačku na rad. — V. isto, 9—11.

³¹ Kao nap. 22; zatim A—VII., 1982—7—2; 1985—3—4; 1987—5—4; Istoriski arhiv Beograda, Sećanja Steve Jovičića.

nimljiv za temu o kojoj raspravljamo, i u njemu se, između ostalog, kaže:

„Po naredbi gospodina Komesara Ministarstva unutrašnjih poslova, održana je u Odeljenju za državnu zaštitu konferencija, na kojoj je proučena današnja situacija komunističke akcije u Srbiji. Konferenciji je prisustvovao g. Komesar lično, a prisustvovali su i g.g. zamjenik Komesara, Upravnik grada Beograda, Načelnik Odeljenja i referenti Odeljenja i Uprave grada Beograda.

Na konferenciji je jednodušno konstatovana vrlo intenzivna komunistička akcija u zemlji, naročito na selu, s centrom u trokutu Čačak — Kraljevo — Kragujevac, gde se, uglavnom, nalaze najpoznatije komunističke vođe, snabdeveni novčanim sredstvima i u vezi s ljudima koji su pokrali veliku količinu oružja i municije. Konstatovano je da komunistička akcija može postati i opasna.

Pošto su ispitani razlozi i uslovi pod kojima se komunistička akcija u današnjim prilikama razvija, određene su hitne i daljne mere kojima će se ta akcija ako ne potpuno uništiti, u svakom slučaju znatno ograničiti.

U prvom redu od svih poznatih, nepopravimih komunista i bivših španskih milicionara, izabraće se 150—200, koji će se odmah pohapsiti a kasnije poslati u logor, kad ovaj bude gotov i odnosna Uredba izrađena.

Učinjen je korak na nadležnom mestu da se dobiju podaci o ustrojstvu sličnih lagera u Nemačkoj.

23 o. m. održaće se sa sreskim načelnicima iz Kragujevca, Kraljeva i Čačka, kao i sa pretstavicima Ministarstva i Uprave grada Beograda naknadna konferencija, na kojoj će se doneti dalekosežne odluke u pogledu protivakcije u najugroženijim srezovima koji su napred pomenuti.

Umoljen je upravni štab za saglasnost, da se kod svih izdavačkih preduzeća i knjižara uništi levičarsko-komunistička literatura.

Kod selekcija činovništva u celoj zemlji biće iz svih grana državne službe udaljeni komunističko-levičarski elementi i njihovi simpatizeri.

Studira se ustrojstvo antikomunističkog komiteta, obnova Suda za zaštitu države sa specijalnom procedurom, otvaranje antikomunističkih kratkoročnih tečajeva za stražare i agente, kao i niz drugih mera koje će se bez odlaganja preduzeti.⁸²

I u drugim „izveštajima o opštoj situaciji“ komesarskog Ministarstva unutrašnjih poslova nalazi se niz podataka o antiokupatorskoj aktivnosti koju je posle sloma Kraljevine Jugoslavije vodila KPJ. Veoma je karakteristično da u svim ovim izveštajima Ministar-

⁸² A—VII., 36—2—1. — Koliko smo mogli da utvrdimo prema rukopisu, poslednju redakciju ovih „izveštaja o opštoj situaciji“ davao je Milan Aćimović, a deo „I — Odeljenje za državnu zaštitu“ često je on sam pisao.

stva unutrašnjih poslova gotovo i nema pomena o postojanju ma kakve druge akcije protiv okupatora, sem akcije KPJ. O njenoj akciji posle 6 aprila 1941 snažnu potvrdu daje i „Izveštaj o opštoj situaciji za mesec juni 1941 god.“, u kome se između ostalog, kaže:

„Kao što je u više prilika nagovešteno, komunistička akcija posle 6 aprila postala je naročito intenzivna. Ovoga puta ne toliko po nekim specijalnim instrukcijama iz inostranstva, koliko iz razloga koje je sobom doneo rat. Među tim razlozima treba naročito istaći i posve specijalne razloge u Srbiji: ogroman broj izbeglica sa teritorije biv. Jugoslavije, masovna ubistva i progon mnogobrojnih Srba od strane Mađara, Albanaca, Bugara a osobito od strane Hrvata. Komunistički akteri iskorišćavali su ove nemile pojave. Oni su pod najpovoljnijim uslovima širili komunizam i raspirivali mržnju protiv nemačkih vlasti.“³³

Iako su ovi izveštaji pre svega sastavljeni tako da okupacionim vlastima pokažu dobar rad komesarske policije i žandarmerije, iz njih se vide značajne pojedinosti i procene situacije.

Rat je iz osnova izmenio unutrašnje političke odnose u zemlji. Prepuštene na milost i nemilost okupatoru i njegovim slugama, narodne mase mogle su očekivati samo da će radnička klasa i KPJ povesti borbu protiv okupatora. Razvoj Drugog svetskog rata tekao je tako da na tu oslobodilačku akciju nije trebalo dugo čekati.

Napad Nemačke na SSSR i otvaranje novog velikog fronta na Istoku zatekli su KPJ spremnu u političkom i organizacionom pogledu da preduzme najodlučnije korake u čitavoj svojoj dotadašnjoj istoriji, da se stavi na čelo oružane Narodnooslobodilačke borbe. Na osnovu svoje izgrađene politike za borbu protiv okupatora, KPJ već 22 juna 1941 godine preduzima određene mere. Istoga dana održan je sastanak Politbiroa CK KPJ i na njemu odlučeno da se sastavi proglašenje naroda Jugoslavije, s pozivom da se izvrše poslednje pripreme za borbu protiv okupatora. Do večeri je proglašenje već bio napisan i štampan.³⁴ U Ljubljani, na sastanku CK KP Slovenije, 22 juna, donete su istovetne odluke,³⁵ što pokazuje da su stavovi KPJ o borbi protiv okupatora u celoj zemlji već bili usvojeni, tako da se u povoljnim uslovima samo imalo preći na neposrednu akciju.

Formiranjem Glavnog štaba NOPO Jugoslavije, 27 juna u Beogradu, i sastankom Politbiroa CK KPJ, 4 jula 1941 godine, kada je razrađen plan podizanja oružanog ustanka, izvršene su neposredne pripreme organizacione prirode i na osnovu njih već početkom jula zapaliće se neugasiva buktinja oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije.

³³ A-VII, 37-2-1.

³⁴ Zb. NOR, I-1, 11-17.

³⁵ В. Дедијер, *Јосип Броз Тито, Прилози за биографију*, Београд 1953, 295.

Sve to pokazuje kontinuitet jedne sasvim određene politike Komunističke partije. Akcija KPJ za odbranu zemlje od fašističke agresije, stav KPJ prema osvajačima od prvog dana okupacije, njen odlučan kurs na pripremama za oružanu borbu i, najzad, samo pokretanje oslobodilačkog ustanka, predstavljaju jedinstven razvitak jedne politike koja u narodnom ustanku dostiže svoju kulminaciju.

Bilo bi, međutim, nenaučno ako bismo tvrdili da ulazak Sovjetskog Saveza, tada jedine socijalističke zemlje u svetu, nije za radničku klasu, KPJ i čitav narod Jugoslavije bio i poseban potstrek za pokretanje oružane borbe protiv okupatora. Verovalo se u snagu Sovjetskog Saveza i njegove Crvene armije i očekivalo se da će SSSR zajedno sa saveznicima ne samo odoleti Hitlerovoj Nemačkoj već i da će brzo slomiti napadačku armiju. A oslobodilačka borba u Jugoslaviji imala je da se vodi protiv one iste vojne sile koja je izvršila napad na SSSR. Na taj način je oslobodilačka borba povezana sa ratom Sovjetskog Saveza, što je u moralnom pogledu mnogo značilo. Osim toga, oružana borba protiv okupatora predstavljala je istovremeno neposrednu vojnu pomoć Sovjetskom Savezu i drugim saveznicima, pa se s pravom očekivalo i da će borce za oslobođenje u Jugoslaviji saveznici pomoći potrebnim ratnim materijalom, što je otvaralo još povoljnije perspektive za borbu. Najzad, radnička klasa i KPJ, stavljajući se na čelo Narodnooslobodilačke borbe, ujedno su vršile svoju internacionalističku dužnost i pružale maksimalnu pomoć napadnutoj socijalističkoj zemlji, kao i svim porobljenim narodima, što je najsvesnije borce nadahnjivalo za najveće borbene podvige. U tom smislu je KPJ od Komunističke internacionale 22 juna i 1 jula i dobila poziv da organizuje pokret otpora nemačkim okupatorima.³⁶ Taj poziv je došao u momentu kad su osnovne pripreme za oružanu borbu protiv okupatora već bile izvršene.

U svim partiskim dokumentima iz razdoblja april — jun 1941 godine izrazito dominiraju sledeći stavovi:

1) Potreba zajedničke borbe svih naroda Jugoslavije protiv okupatora, za izvojevanje nacionalne slobode i ravnopravnost naroda, protiv raspirivanja nacionalne mržnje i protiv povratka na staro uređenje države.

2) U borbi protiv okupatora treba da učestvuju svi rodoljubivi elementi, bez obzira na politička, verska i druga ubeđenja.³⁷

Komunistička partija Jugoslavije u tom periodu ima, dakle, akcioni program, u kome se sva pitanja prelamaју kroz prizmu što

³⁶ Tekst telegrama Kominterne od 22 juna i 1 jula 1941 objavljen je u *Komunistu*, br. 1, 1950, 122 i 123. — Isti tekst v. Де ди ј е р, n. d., 295—296.

³⁷ „U vezi s tim potrebno je povezati se svugdje na terenu sa svim onim grupama i pristalicama negdašnjih krahiranih buržoaskih partija koje su voljne da se bore pod rukovodstvom Kompartije protiv okupatora i protiv svega onoga što je donijelo narodima Jugoslavije današnje patnje i zlo.“ — Zb. NOR, II—2, 21.

uspešnijeg organizovanja borbe protiv okupatora, borbe za izvojevanje nacionalne nezavisnosti zemlje.

Mesec jul 1941 godine doneo je već prve rezultate te borbe.

II

Dok je KPJ izgrađivala organizaciju za borbu protiv okupatora, imajući o tome sasvim jasnu koncepciju, četnički pokret Draže Mihailovića u razdoblju april — jun 1941 godine tek se rađao. Preduzimani su prvi koraci za njegovo stvaranje. Sami vođi pokreta imali su nejasnu pretstavu o ciljevima i taktici pokreta uopšte. Dok je borba protiv okupatora isticana kao opšta parola, podvlačilo se da Nemce ne treba napadati.

Saznavši za primirje i kapitulaciju kraljevske vojske, načelnik operativnog odeljenja Druge armije, pukovnik Draža Mihailović, koji se 15 — 16 aprila 1941 godine nalazio u okolini Doboja sa grupicom oficira, podoficira, žandarma i vojnika, hteo je da izbegne zarobljavanje i povukao se u šumu, vodeći svoju grupu prema Drini, ka Srbiji.³⁸ Grupa je prešla preko Drine kod sela Stari Brod i sklonila se na planinu Taru, odakle se prebacivala prema Suvoboru. U predeo Ravne Gore grupa je stigla između 8 i 12 maja.³⁹ Draža Mihailović se u selu Struganiku povezao sa majorom Aleksandrom Mišićem, sinom vojvode Mišića, i duže vremena ostao u njegovoj kući.

Da li je Draža Mihailović već tada imao određenu koncepciju o stvaranju četničkog pokreta i kakva je bila ta koncepcija?

Jedan od tadašnjih pripadnika grupe DM piše:

„Čiča nije u prvom trenutku predvideo zadržavanje na Ravnoj Gori, jer se nije znala vrsta okupacije ni snaga neprijatelja u zemlji.

³⁸ Ova grupa se usput osipala, jedni su grupu napuštali, a neki su joj se usput pridruživali. Na osnovu izjave majora Mirka Stankovića i potporučnika Pavla Meškovića, koji su bili u pomenutoj grupi, Radoje Knežević tvrdi da je 6 maja ova grupa imala 7 oficira i 24 podoficira i vojnika. — *Књига о Дражи*, I, 11. — Na drugom mestu u istoj knjizi (str. 32) Pavle Mešković piše da je to bila „šaka nepredate jugoslovenske vojske od 32 oficira i vojnika“.

³⁹ U pogledu datuma dolaska grupe DM na Ravnu Goru postoje razna mišljenja. U knjizi *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, I (Beograd 1957, 65), stoji da je DM s grupom od 26 oficira 11 maja došao na Ravnu Goru. — Konstantin Fotić piše da je to bio 8 maj. (*The War We Lost*, 146.) — Isti datum navodi Radoje Knežević u članku *Prva gerila u Evropi*, (*Poruka*, br. 8, 1952, 5). — Isti pisac kasnije smatra da je to bio 12—13 maj. (*Књига о Дражи*, I, 12.) — Engleski novinar Clissold Stephen (*Whirlwind*, London 1949, 54) piše da je DM 11 maja stigao na Ravnu Goru.

S obzirom na delatnost DM u maju — junu 1941, utvrđivanje tačnog datuma dolaska njegove grupe na Ravnu Goru za istorisku nauku nije od većeg značaja.

Prvobitna namera je bila: sklanjanje, organizovanje i podizanje vere u krajnji uspeh saveznika.⁴⁰

Jedan drugi saradnik Draže Mihailovića tvrdi da se odmah pristupilo ostvarivanju plana o „novoj formaciji“ vojske, koji je, navodno, uoči rata predao Generalštabu sam Draža Mihailović.

„Nova formacija predviđala je trojnu podelu. Osnovna ćelija bila je trojka — tri vojnika: vođ, pomoćnik i držač veze. U gerili, jedna trojka je bila sposobna za izvršenje niza zadataka: izviđanje, sabotaža, atentati, prepadi na neprijateljske patrole i straže, i skoro sve akcije iz čijeg zbira i proističe celokupna delatnost gerile...

Petnaest do trideset ovakvih trojki činile su jednu gerilsku čet; tri čete bataljon, a tri bataljona brigadu.⁴¹

Međutim, u maju — junu Draža Mihailović sa svojom grupom ne ostvaruje navedenu „novu formaciju“, već se pre svega povezuje sa onim aktivnim i rezervnim oficirima koji su izbegli zarobljeništvo i bili spremni da sarađuju s njim i dostavljaju mu obaveštenja. Njih sve uglavnom povezuje ogorčenje na brzi slom vojske, a krivicu za to bacaju na Hrvate uopšte; povezuje ih takođe i profesionalna kolegijalnost i još neugaslo osećanje vojne discipline prema jednom generalštabnom pukovniku, koji se pojavljuje sa narednjima, pozivajući se na vojničku zakletvu; povezuje ih, najzad, i nada da će, kad „kucne čas“, opet povratiti svoje društvene pozicije. Pored toga, oficiri koji su izbegli zarobljeništvo ostali su najčešće bez izvora egzistencije, prinuđeni da se kriju od okupacionih vlasti koje su odbegle prikupljale i slale u zarobljeničke logore; povezivanjem sa Dražom Mihailovićem oni su očekivali eventualno rešenje pitanja egzistencije kao i spasavanje od zarobljeništva.

Pokret DM počinje da se razvija kao antiosovinski pokret, oslanjajući se u početku gotovo isključivo na glavne poluge starog državnog aparata, oficirski kor i, kako ćemo videti, na policiju i žandarmeriju. Postepeno, četnički pokret doživljava evoluciju, gradi svoju organizaciju, razrađuje taktiku i politiku i dobija sve izrazitija obeležja.

Pošto se povezao sa jednom grupom oficira, Draža Mihailović u drugoj polovini maja 1941 pristupa izgradnji svoje mreže u celoj Srbiji. Da bi stvorio uporište na terenu, on upućuje oko dvadesetak oficira u srezove. Pri tome je svaki od njih dobijao posebna uputstva.

Saradnik Draže Mihailovića i jedan od onih koji je već u početku radio na stvaranju četničkog pokreta, Zvonimir Vučković, piše da se „osnovna zamisao o zadatku pokreta svodila na ovo“:

⁴⁰ Павле Мешковић, *Од Босне до Равне Горе, Књига о Дражи*, I, 32. — Isti pisac u toj knjizi na drugom mestu kaže: „Ni sam Čiča nije znao kako će se situacija dalje razvijati“ (str. 53).

⁴¹ Звонимир Вучковић, *Герилска формација ЈВО, Књига о Дражи*, I, 71—72.

„— Izvršiti organizovanje i formiranje gerile na celoj državnoj teritoriji;

— potrebno snabdevanje osigurati u samoj zemlji, kao i preko Saveznika vazдушnim i pomorskim putem;

— u pogodnom trenutku, kad izgledi na uspeh oružane akcije budu povoljni, krenuti na ustanak;

— u međuvremenu vršiti smišljene akcije saboterskog, obaveštajnog, propagandnog itd. karaktera. Borba se u tom periodu mogla prihvatiti samo u slučaju nužne odbrane.“⁴²

Ni Draža Mihailović ni njegovi saradnici u početku nigde ne pominju da njihova organizacija predstavlja naslednika ili bar obnovljeni deo stare jugoslovenske vojske. Štab DM naziva se samo „Komanda četničkih odreda“. Ovo je i razumljivo, s obzirom na delatnost koju su oficiri DM u tom početnom periodu obavljali. Evo kako jedan od prvih „štabskih ljudi“ kod DM, Pavle Mešković, prenosi uputstva koja su dobijali oni koji su odlazili na teren:

„Svaki ko je odlazio na teren dobijao je ova uputstva: Što pre uhvatiti vezu sa bivšim solunskim ratnicima i viđenijim domaćinima i upoznati ih sa ciljem borbe pokreta sa Ravne Gore; veza sa Opštinskim upravama i preko njih sabotiranje isporuka Nemcima; veza sa žandarmima, koje treba upotrebiti za osiguranje i vršenje kurirske službe, veza sa policiskim vlastima, kao i prikupljanje spiskova svih sposobnih za vojsku, koji nisu dopali ropstva, tako da u danom trenutku bude sve pripremljeno što je moguće bolje za otsudnu borbu protiv Nemaca... Za Beograd i druge veće gradove, pored navedenog, data su još i sledeća uputstva: Ubacivati naše ljude na odgovorna mesta u raznim nadležstvima, pratiti rad neprijateljev i prikupljati podatke o njemu, kao i organizovanje finansiskih odbora za finansiranje pokreta.“⁴³

Do sredine juna 1941 pokret DM nije formirao gerilske odrede i nije vršio „smišljene akcije saboterskog karaktera“, kako bi to trebalo da bude iz navedenih zadataka o kojima piše Z. Vučković. Čitava akcija ograničava se tada samo na stvaranje uporišta, na propagandu za pridobijanje ljudi, na prikupljanje obaveštenja, na ubacivanje „svojih“ ljudi na odgovorne položaje u kvislinški državni aparat i žandarmeriju. Ima, međutim, izvora iz kasnijih meseci, koje ćemo na odgovarajućem mestu navesti, iz kojih se vidi da je voćstvo pokreta DM predviđalo svoju neposrednu vojnu akciju tek za trenutak kad nemačke okupacione snage budu smanjene ili okupacija napuštena.⁴⁴ Pokret DM, prema tome, u to vreme (maj — jun 1941) nije vršio neposredne pripreme za oružanu borbu protiv nemačkih oku-

⁴² Isto, 131.

⁴³ Isto, 56—57.

⁴⁴ Iz izjave DM date 15. IX. 1941 Aleksandru-Saši Nikolajeviću. A—VII., 19—5—53.

patora, već je tada težište svog rada postavljao na obaveštajne i propagandne zadatke.

Pokret DM od početka obraća veliku pažnju na žandarmerijske i policiske organe. Prema sećanju jednog saradnika Draže Mihailovića, već 17 aprila 1941 Draža se pridružio žandarmerijski kapetan Milivoje Uzelac „Taras“, komandir žandarmerijske stanice u Vinkovcima, sa nekoliko žandarma, a u grupi koja je stigla na Ravnu Goru nalazio se i poznati ljotićevac Vladimir Lenac.⁴⁵ U uputstvima za rad na terenu, koje smo naveli, insistira se na uspostavljanju veze sa žandarmima i policiskim vlastima. A ni rezultati toga rada nisu izostali:

„Sa žandarmerijom smo za kratko vreme uspostavili vezu, piše u svojim uspomena Pavle Mešković. Prvi su nam prišli žandarmi iz sela Brajića i stavili se pod Čičinu komandu, zatim oni iz Breždja i Takova. Takođe nam je uskoro prišao i veći broj žandarma iz Mio-nice, G. Milanovca i Valjeva. Od žandarmeriskih oficira prvi nam se pridružio kapetan Vučićević iz Valjeva. Time je i naše obezbeđenje bilo osigurano.“⁴⁶

Nastojanja voćstva pokreta DM nisu se ograničila samo na hvatanje veze sa žandarmima po selima i sa pojedinim žandarmeriskim stanicama. Voćstvo pokreta DM se od samog početka povezivalo i dalje, sa Komandom žandarmerije, sa komesarskim Ministarstvom unutrašnjih poslova, pa i sa samim komesarom Milanom Aćimovićem.

U „dnevnim izveštajima o opštoj situaciji“ Ministarstva unutrašnjih poslova vidi se da već 7 juna 1941 godine pisac opštih izveštaja ne unosi podatke koje mu dostavlja Odeljenje javne bezbednosti o odbeglim oficirima iz sreza Kolubarskog,⁴⁷ iako unosi daleko značajnije stvari. Nije isključeno da je Draža Mihailović uspostavio vezu sa Ministarstvom unutrašnjih poslova već u razdoblju između 28 maja i 7 juna 1941 godine. Ovo se može zaključiti po tome što u „Dnevnom izveštaju o opštoj situaciji za 28 maj 1941 god.“ još ima izvesnih podataka o odbeglim oficirima.⁴⁸ A to je gotovo i jedini

⁴⁵ Књига о Дражи, I, 9 i 11.

⁴⁶ Isto, 54, 55. — U istoj knjizi Vojislav D. Pantelić, jedan od komandana DM, piše da su žandarmi „skoro listom bili tajno potčinjeni organizaciji pukovnika Mihailovića, a samo formalno bili pod Nedićevom vladom“. (Isto, 162.)

⁴⁷ A—VII., 19—1—31/8.

⁴⁸ „Pre deset dana zapažena je na planini Tari jedna grupa naših oficira sa jednim pukovnikom i majorom, koji su, krijući se od nemačkih vlasti, odlazili kućama. Izvršena je potera kojom prilikom je bilo i puškaranja s Nemcima, ali gubitaka nije bilo ni na jednoj ni na drugoj strani. Grupa se posle sukoba izgubila prema bosanskim planinama.“ (Radi se verovatno o zavaravanju traga, jer grupa DM nije otišla prema bosanskim planinama, već dalje prema severoistoku. — J. M.) — A—VII., 19—1—12. — Verovatno se ovde radi o prelazu grupe DM preko planine Tare početkom maja, što bi moglo biti „pre 20 i više dana“, s obzirom da je izveštaj od 28 maja. — P. Mešković tvrdi da

izveštaj Ministarstva unutrašnjih poslova, namenjen Nemcima, u kome se o tome govori.

Na to ukazuje i povezivanje Draže Mihailovića sa Milanom Aćimovićem. O tome je kasnije sam Milan Aćimović pričao:

„Što se tiče moga stava prema nacionalnim ljudima u šumi, naveću jedan slučaj: odmah u početku okupacije, u toku meseca maja ili početkom juna, Nemci su bili organizovali jednu veću akciju, da bi očistili naše šume od ostataka jugoslovenske vojske, kako su oni i sami govorili. Tu se u prvom redu mislilo na Dražu i njegove ljude. Ja sam Nemcima isticao nekorisnost i čak štetnost te akcije, govoreći da će za vreme okupacije biti uvek ljudi koji će odlaziti u šumu i bolje je da tamo padnu pod uticaj jednog nacionalnog i trezvenog čoveka negoli pod uticaj komunista. Nemci su te razloge primili tako da do te akcije nije došlo.

Ja sam stajao na stanovištu da Dražin cilj mora da bude i naš cilj. Naš rad treba diskretno da koordinira, a nikako da se sukobljava. Između Draže odnosno njegovih ljudi i mene bio je stalni kontakt. Trebalo je da dođe između nas do jednog sastanka u blizini Valjeva, ali do tog sastanka nije došlo jer su komunisti presekli put. Sve je ovo takođe bilo pre obrazovanja Nedićeve vlade...

Reći ću vam, da sam ja još u prvim danima okupacije, kada su došli ljudi sa Ravne Gore kod mene, njima kazao: pitajte Dražu da li on smatra ovaj naš posao nenacionalnim i nekorisnim po srpski narod, ako ga tako smatra, mi ćemo se odmah svi povući, jer ne želimo niti hoćemo da cepamo jedinstvo srpskog naroda. Kako su ta lica te moje reči prenela, ja ne znam, ali su mi doneli odgovor da treba ostati na tom poslu i raditi u korist naroda...

Po mom mišljenju u zemlji je trebalo voditi borbu samo protiv komunista. Što se tiče Draže, stajao sam na stanovištu, da se borba protiv njega ne samo ne sme voditi, nego se mora naći načina da se naš rad koordinira sa njegovim.“⁴⁹

su grupu DM 5 maja kod sela Šljivovca vatrom iz pušaka napali žandarmi. Istog dana u Kaluđerskim Barama „izvešteni smo da su naš Nemci opkolili... izvukli smo se pored samih Nemaca bez ijednog izgubljenog čoveka“. *Књига о Дражи*, I, 29.

⁴⁹ Aćimovićeve reči citirane su iz jednog nepotpisanog i nedatiranog poverljivog izveštaja koji je DM dobio verovatno u prvoj polovini 1944 godine. Na izveštaju sa strane pisane su primedbe rukom DM i St. Moljevića. (A-VII. — VK-X-99.) — O odnosima štaba DM sa Aćimovićem u julu 1941 rečito govori izjava načelnika štaba DM, potpukovnika D. Pavlovića, data lekaru Valjevskog partizanskog odreda Draganu Jovanoviću: „ako je voljan da prihvati njihov predlog, on (Pavlović) može autom da ga prebaci u Beograd, gđje će sve ovo moći da utvrdi sa Milanom Aćimovićem.“ Р. Чолаковић, *Записи из ослободилачког рата*, I, Сарајево, 1946, 64-65.) — Veze DM sa Aćimovićem potvrđuje i iskaz Dragog Jovanovića na suđenju; on ih datira sa koncem 1941, jer je tada za te veze saznao. (*Издажник*, 391-392.) — O Aćimovi-

Sama činjenica povezivanja četničkog pokreta DM sa žandarmerijom bila bi pozitivna da je rezultat toga povezivanja bilo podrivanje žandarmerije kao sastavnog dela okupacionog mehanizma u Srbiji, da se pomoću uticaja na žandarmeriju sabotiralo učvršćivanje okupatorovog položaja, da su se ometale razne okupatorove mere i, u krajnjoj liniji, slabio njegov položaj u Srbiji. Međutim, povezivanje pokreta DM sa žandarmerijom i policijom ni tada ni ikada kasnije nije dalo takve rezultate. Svojim povezivanjem sa žandarmerijom pokret DM je obezbeđivao sebe od napada, ali svoj uticaj nije koristio i za sabotiranje napada na drugu antiokupacionu snagu, na KPJ i NOP. Naprotiv, u težnji da bude jedina ili bar vodeća antiokupaciona snaga, pokret DM je svoje veze sa žandarmerijom i policijom koristio za potsticanje na napad na KPJ i NOP. Time je pokret DM ustvari jačao položaj okupatora, iako je preko žandarmerije i policije svakako crpao razna korisna obaveštenja.

Okupator je sa svoje strane realno procenio da za njega pokret DM predstavlja daleko manju opasnost od oslobodilačkog pokreta pod vođstvom KPJ i da, štaviše, pokret DM može eventualno koristiti za borbu protiv KPJ, te je zbog toga tolerisao pa i podržavao veze pokreta DM sa žandarmerijom i policijom. Okupator je preko te veze takođe dobijao obaveštenja o pokretu DM.

Osiguravši se od napada okupatora, Draža Mihailović je u junu — julu 1941 godine pristupio daljem širenju organizacije. Njegovi saradnici puštali su glasove „kako je šuma puna vojske“ koja će kad „kucne čas“ stupiti u akciju. Ovi glasovi privlačili su mnoge koji su se bilo iz kog razloga skrivali od okupatora.

U junu mesecu Draža Mihailović je već pravio planove o stvaranju četničkih četa. Kada je, juna meseca, major Radoslav Đurić otišao na Ravnu Goru, Draža Mihailović mu je govorio o organiza-

---

ćevom radu za DM potvrdu pruža i bivši ministar dvora u emigraciji, Radoje Knežević, navodeći da je Aćimović od jeseni 1942 „tajno bio jedan od najodanijih saradnika Mihailovićevih“, na što ga je tobože nagnalo stavljanje pod slovo Z (objavljeno preko Radio Londona, 1 avgusta 1942; — *Књига о Дражи*, I, 257). — Mnogo je verovatnije da je samo stavljanje Milana Aćimovića pod slovo Z, i to kao prvog na spisku koji je DM prvi put poslao u London, imalo upravo za cilj da prikrije njegovu saradnju sa Aćimovićem. — DM je 1941 još skrivao svoje veze sa Aćimovićem, ali nije mogao od svojih ljudi sasvim da ih prikrije. Te su veze tada bile ispunjene i nepoverenjem. Karakteristično je u tom pogledu sećanje pomenutog Vojislava Pantelića o njegovom susretu 7 septembra 1941: „U pretsoblju kolibe Štaba Dražinog, videh potpukovnika Žiku Đurića. Počnem sa njim razgovor. Draža me pozva u sobu: „Pazi šta govoriš, jer on dolazi od ministra Aćimovića.“ Izašao sam opet i govorio sa Đurićem duže. Izlagao mi je potrebu saradnje između Draže i Aćimovića, za koga je tvrdio da je „rodoljub“. — *Књига о Дражи*, I, 161.

ciji tri vrste četa po selima.⁵⁰ Plan Draže Mihailovića je bio da oficire s grupama vojnika uputi u sela da upisuju ljude u čete: „Žeteoci“ — prvi poziv, „Kopači“ — drugi poziv i „Sejači“ — treći poziv. Upišivanjem u čete seljaci su primali kao jedinu obavezu da će se odati „kad dođe vreme“ i da će materijalno pomagati pokret na Ravnoj Gori.

Do početka oružane borbe protiv okupatora, koju su povelili partizanski odredi, Draža Mihailović nije iznosio neki drugi politički program, a verovatno ga nije ni imao, osim uzdržavanja od borbe protiv Nemaca; osim toga, pod vidom „zaštite srpskog življa“, četnici su propovedali borbu protiv Hrvata i Muslimana uopšte, što će i javno proglasiti, sve u cilju obnove postradale kraljevine. Draža Mihailović se deklarirao kao vojnik „koga se politika ne tiče“, a ustvari je čitava njegova akcija u početku bila mnogo manje vojnička a mnogo više politička. Ubrzo će četničkom pokretu pristupiti i razni političari, ljudi iz rukovodstva krahiranih građanskih političkih stranaka, i oni će vrlo brzo naći zajednički jezik sa „nepolitičarem“ Dražom Mihailovićem, pa će i formulirati prvi politički program četničke akcije DM.

III

Od početka oružane borbe protiv okupatora u Srbiji, to jest od početka meseca jula 1941 pa do sredine septembra, događaji se odigravaju munjevitom brzinom. Za ta dva meseca KPJ je u Srbiji uspela da podigne i razvije narodni ustanak protiv okupatora.

Krajem juna i početkom jula PK KPJ za Srbiju uputio je u sve okruge partiske i specijalne instruktore da zajedno sa okružnim komitetima i partiskim organizacijama pristupe osnivanju partizanskih odreda, s tim da oni odmah stupe u oružanu borbu protiv okupatora i njihovih pomagača. Prema nepotpunim podacima, do kojih smo došli dosadašnjim istraživanjima, ovakav je bio raspored instruktora po okruzima:

Arandelovački okrug — Milan Blagojević i Nedeljko Žakula;

Požarevački okrug — Moma Marković;

Pomoravski okrug — Petar Stambolić;

Šabački okrug — Mile Ivković i Danilo Lekić;

Valjevski okrug — Miloš Minić i Žika Jovanović;

Užički okrug — Milan Mijalković;

Kruševački okrug — Mirko Tomić;

⁵⁰ Stenografske beleške sećanja koje je dao 2 jula 1959 pukovnik JNA u penziji Radoslav Đurić. — Kasnije su četnici odustali od ovih naziva četa, ali su zadržali tri vrste četa, i to „prve čete“ — treći poziv, „druge čete“ drugi poziv i „treće čete“ — prvi poziv. — Uput za izvršenje mobilizacije. A-VII., VK-V-12.

Kragujevački okrug — Svetislav Stefanović;

Zaječarski okrug — Milenko Brković i Dobrivoje Radosavljević;

Kraljevački okrug — Gojko Nikoliš;

Niški okrug (Toplica i Leskovac) — Sveta Mladenović, Lepa Stamenković, Dragi Stamenković, Miloš Mamić, Ratko Pavlović, Razumenka Petrović i Vasilije Buha.

Pojedini instruktori upućeni su i u neke srezove.

Bio je formiran Glavni štab partizanskih odreda Srbije (Sreten Žujović, Filip Kljajić, Branko Krsmanović, Nikola Grulović i Rodoljub Čolaković).⁵¹ U mesecu julu već su obrazovani i dejstvuju partizanski odredi: Valjevski (štab formiran 25 juna), Posavsko-kosmajski (1—2 jula, kasnije podeljen na dva odreda), Mačvanski (15 jula), Prvi šumadiski (1 jula), Drugi šumadiski (7 jula), Pomoravski (23 jula), Boljevački (9 jula), Čačanski (12 jula), Kraljevački (27 jula), Kopaonički (21 jula), Rasinski (22 jula) i Užički (8 jula). Pored ovih odreda, u julu mesecu u raznim srezovima dejstvuju partizanske grupe, desetine i čete, koje će narasti i priključiti se već obrazovanim odredima, ili iz kojih će se formirati u mesecu avgustu novi partizanski odredi: Kosmajski i Posavski (31 jula), Kragujevački (5 avgusta), Krajinski (početkom avgusta), Kukavički (10 avgusta), Podrinski (16 avgusta), Požarevački (3 avgusta), Toplički (3 avgusta), Vranjski (avgusta), Zaglavski (Knjaževački — 8 avgusta), Ozrenski (2 avgusta) i Babički (krajem septembra).⁵² Istovremeno u gradovima, naprimer u Beogradu, Nišu, Kragujevcu i dr., ilegalne partizanske grupe vrše akcije diverzantskog karaktera.

Oružana borba protiv okupatora ubrzo se rasplamsala po čitavoj Srbiji. O njenim rezultatima uleto i ujesen 1941 već je vrlo mnogo pisano, a ovde nije naš zadatak da iznosimo pregled razvitka oslobodilačke borbe u Srbiji 1941 godine. Ograničićemo se na ovom mestu samo na one momente iz te borbe koji osvetljavaju njen karakter i značaj, kako bismo što bolje prikazali odnose između partizana i četnika DM i sam sukob do koga je između njih došlo. Pri tome ćemo za osvetljavanje rezultata oslobodilačke borbe pretežno koristiti dosad malo istražene dokumente nemačkih okupatora i njihovih pomagača u Srbiji.

Nemci su u Srbiji počeli da vrše masovna streljanja još pre nego što su partizani ispalili i jedan metak. Tako je već 5 jula 1941 godine u Beogradu streljano 13 lica, a nije poznato da je među njima bilo istaknutih komunista, iako ih nemački komandant Jugoistoka u telegramu Vrhovnoj komandi naziva „komunističkim funkcionerima“.⁵³

⁵¹ Чолаковић, н. д., 27—29.

⁵² Podaci o osnivanju odreda prema: *Oslobodilački rad naroda Jugoslavije*, I, 53, 55 i 56. — Podaci kojih nema u navedenoj knjizi uzeti su iz Zb. NOR, I—1.

⁵³ Zb. NOR, I—1, 345.

Nemačka streljanja su se u julu mesecu nastavila, pa je 8 jula u Beogradu streljano 13 lica, 15 jula u Obrenovcu — 10 lica, 17 jula u Beogradu — 16 lica, 18 jula u Beogradu — 28 lica, 20 jula u Valjevu — 17 lica, u Čačku — 12, u Užicu — 22 i Palanci — 16 lica, 28 jula u Beogradu — 122 lica, 28 jula kod Valjeva — 80 lica; ukupno u mesecu julu Nemci su samo u Srbiji (bez Banata) streljali 349 lica.⁵⁴

Nemački okupatori počeli su, dakle, da vrše masovna streljanja u Srbiji pre nego što se ustanak rasplamsao, pa čak i pre nego što je počeo. To je samo pokazivalo zbunjenost i slabost okupacionih snaga. Prve akcije partizanskih odreda ozbiljno su uzbudile i zaplašile nemačku okupacionu komandu u Srbiji, kao i njihove pomagače. U izveštaju, upućenom 23 jula 1941 godine zapovedniku oružane sile za Jugoistok, načelnik Upravnog štaba vojnog zapovedenika Srbije, dr Kisel (Kiessel) kaže, između ostalog:

„Kao što je već bilo primećeno u poslednjem izveštaju Upravnog štaba vojnog zapovednika Srbije, prilike u Srbiji su se pogoršale na zabrinjavajući način. — Srpski stručni krugovi cene broj pripadnika bandama na oko 30.000 ljudi. — Do sada je eksplodiralo više paklenih mašina, pri čemu su krivci bili uhvaćeni, a izvršen je oružani napad na nemačkog generala fon Londša (Londscha) i tom prilikom njegov ađutant je teško ranjen, a šofer lako povređen. Dalje, otvorena je vatra na jedan nemački kamion i jedan voz kojim su ljudi putovali na odsustvo; u pravoj oružanoj borbi sa nemačkim trupama ubijen je jedan nemački oberlajtnant. Načelnik komande policiskih odreda u Beogradu, koji se spremao da pođe u akciju sa upravnikom grada Beograda, bio je ubijen na sred ulice itd. Već su znatni gubici među službenicima srpskog aparata, koje su ponekad nadmoćne naoružane bande napadale i ubijale u sred bela dana, na očigled stanovništva. — Usled nastojanja komunista da izazovu anarhiju i da aktima terora stvore kaos po svaku cenu, treba računati sa daljim aktima nasilja i terora. Na savetovanju o merama koje treba preduzeti, na kome su učestvovali pretstavnici nemačke policije bezbednosti, službe bezbednosti (SD), više komande LXV, vojnog i upravnog štaba komandanta Srbije, jednoglasno je utvrđeno:

1) Svaka vojna akcija sa raspoloživim neobučanim trupama osuđena je na neuspeh. Tako je, naprimer, ubacivanje devet četa u oblast između Užica i Čačka ostalo bez ikakvog rezultata. Svaka neuspela akcija vojnih jedinica škodi njihovom ugledu i jača težnje komunističkih bandi za daljim napadima. Preduslov za uspeh vojne akcije bio bi, dakle, angažovanje vrlo velikih, dobro obučanih masa vojske.

2) Borba se može voditi samo angažovanjem policiskih jedinica. U tu svrhu sa nemačke strane stoje na raspoloženju...“⁵⁵

⁵⁴ Zb. NOR, I—1, 345, 346 i 357; II—2 304, 306, 308, 310—313, 314 i 318.

⁵⁵ A—VII, — Mf. L/6 H 300993—300997. — U tekstu se dalje samo nabrajaju nemačke jedinice.

Iz istog izveštaja saznajemo da su već tada Milan Aćimović, Tasa Dinić i Dragi Jovanović — „vodeći ljudi srpske uprave“ — dobili zadatak da obrazuju specijalne žandarmerijske i policiske odrede za borbu protiv partizana.

Uprkos svim merama koje su okupatori preduzimali, ustanak se i dalje širio. Izaslanik nemačkog Ministarstva spoljnih poslova u Beogradu, Bencler (Benzler) 12 avgusta telegramom javlja svom Ministarstvu:

„Od poslednjeg telegrafskog izveštaja od 1 avgusta, situacija se pogoršala. Prepadi i akti sabotaže povećavaju se, izuzev u Beogradu.“⁵⁶

Prema evidenciji Aćimovićevog Ministarstva unutrašnjih dela, u mesecu julu dela sabotaže bilo je 220, a u avgustu se njihov broj povećao na 432.⁵⁷

Načelnik vojnog štaba nemačkog komandanta Srbije, generalštabni potpukovnik Gravenhorst, 21 avgusta već traži vojna pojačanja za Srbiju i izveštava:

„Naročito su se pojačale terorističke akcije protiv nemačke oružane sile i protiv stanovništva. Bande dejstvuju očigledno po jedinstvenim parolama, napr. prepadi na opštinske kuće, na predsednike opština, na željezničke stanice i dr. Onesposobljavanje industriskih preduzeća kod Krupnja i Loznice (72 km. severozapadno od Valjeva) izvršeno je po planu.“⁵⁸

Uspesi partizanskih ustanika dovodili su pomoćnike okupatora do pravog očajanja. Situacija u Srbiji krajem avgusta ovako se ocenjuje u jednom elaboratu, nađenom u arhivi vlade Milana Nedića:

„Krajem avgusta 1941 Vlada komesara imala je mogućnost kontrole samo na jednoj minimalnoj teritoriji u neposrednoj okolini Beograda, prečnika najviše do 50 km. i u većim gradovima.“⁵⁹

Komesar Ministarstva narodne privrede ing Milosav Vasiljević, komesar Ministarstva narodnog zdravlja i socijalnog staranja dr Stevan Ivanić i njegov zamenik ing Bož. Darko Petrović uputili su 23 avgusta Savetu komesara memorandum u kome traže ukidanje komesarske vlade usled nemogućnosti samostalnog delanja. Kao razlog za ukidanje komesarske vlade navodi se pre svega:

„1) U zemlji uzima maha anarhija u najvećem stepenu.

Komunističke i razbojničke bande ubijaju državne organe i druge građane i pljačkaju državnu i privatnu imovinu, uništavaju državne i samoupravne ustanove i arhive, uništavaju i ugrožavaju saobraćaj.

⁵⁶ A-VII, isto, H 300998.

⁵⁷ A-VII, 1a-3-10.

⁵⁸ Zb. NOR, I-1, 374.

⁵⁹ A-VII, 1a-3-10.

2) Organi naše vlasti ne pokazuju dovoljno snage da to spreče. Stanovništvo je zaplašeno i ne pruža dovoljno pomoći organima koji bi hteli da se protiv toga bore.“⁶⁰

U istom duhu javljao je i nemački komandant Niša da su nemačke trupe sigurne samo u većim mestima i da je zaštita proizvodnje u rudnicima postala nemoguća.⁶¹

Štab Drinskog žandarmerijskog odreda izveštavao je 12 septembra bana Drinske banovine:

„Svakim danom naš narod pristaje uz komunističke bande, koje su sada gospodari na čitavoj teritoriji banovine... Žandarmi su grupisani po sreskim mestima i ista čuvaju, a teritorije srezova prepustene su na milost i nemilost komunista. Kada se od strane ove komande naredi da se od ljudstva iz sreskog mesta formira poterno odeljenje, koje će da deluje na terenu, onda se sreski načelnici bune i ne dozvoljavaju da se jačina odreda smanji već zahtevaju da žandarmi ostanu na mestu i isto čuvaju. Pored toga, sreski načelnici iz opravdanih razloga traže pojačanje... Molim g. Bana da izvoli na nadležnom mestu stvoriti uverenje da je situacija vrlo kritična...“⁶²

Ni u Morávskoj banovini, prema izveštaju bana od 9 septembra, nije bilo mirnije stanje. Tu je od 19 jula do 5 septembra registrovano 276 partizanskih akcija. Razoružane su 23 žandarmerijske stanice i 3 finansiska odeljka u srezovima: Levačkom, Resavskom, Ražanjskom, Mlavskom, Zviškom, Boljevačkom, Krajinskom, Golubačkom, Svrlijskom, Beličkom, Brzopalanačkom, Paraćinskom, Temnićkom, Banjskom i Ravaničkom, „gde u mnogim opštinama vlada bezvlašće, koje se postepeno svakim danom širi sve dalje... „Šumski“, kako ih narod zove, toliko su se osmelili da u sela pa i neke varoši dolaze u svako doba dana i noći, a dešava se i da pucaju i šenluče dok su vlasti nemoćne“.⁶³

Dunavski žandarmerijski puk, obuhvatajući delove ranije Dunavske banovine, sa Beogradskom, Smederevskom, Požarevačkom, Kragujevačkom, i Gornjo-milanovačkom žandarmerijskom četom u izveštaju za avgust 1941 takođe mora da konstatuje da „stanje javne bezbednosti... nije povoljno usled pojave komunističko-razbojničkih bandi, koje su vršile teška krivična dela i napade na opštine i žandarmerijske stanice, od kojih su neke razoružali. Potere za bandama nisu dale najpovoljnije rezultate“. U Kragujevačkom okrugu „komuni-

⁶⁰ A—VII, 1a—3—2.

⁶¹ „Anfang September meldete der Feldkommandant 809 Nisch, Oberst Frhr. v. Bothmer dass die deutsche Herrschaft nur mehr in den grösseren Standorten gesichert und der Schutz der Arbeit in Bergwerken unmöglich geworden sei.“ — *Görlitz*, n. d., II, 132.

⁶² *Becru*, br. 9, 1941.

⁶³ A—VII, — 1a—1—23.

stička akcija je jako pojačana tako, da se razbojničko-komunističke bande javljaju na rejonima svih stanica čete“.⁶⁴

Pogrdan rečnik svih ovih dokumenata, pisanih kvislinškom rukom, ne može prikriti činjenicu da je početkom septembra 1941 nemački sistem okupacije u Srbiji pod udarcima srpskih partizana počeo da puca po svim šavovima. Eksploatacija prirodnih bogatstava iz Srbije ne samo da je bila dovedena u pitanje već o njoj nije moglo biti ni govora. Svaki transport vojske i ratnog materijala kroz Srbiju bio je ozbiljno ugrožen, kako na sporednim tako i na glavnim saobraćajnicama. Izveštavajući svoje pretpostavljene u Berlinu o težini situacije u kojoj se nalaze, nemački generali i viši oficiri, politički funkcioneri i šefovi tajnih službi uporno su tražili vojna pojačanja. U svojim telegramima i elaboratima krajem avgusta i početkom septembra oni traže da se u Srbiju pošalju tenkovi i avioni, da se pošalju trupe sa dobro obučenim mlađim godištim, traže još policijskih bataljona, još vojne žandarmerije. Okupacioni štabovi u Srbiji grozničavo razrađuju planove za odbranu od ustanka.

Jedna od mera odbrane bila je i formiranje Nedićeve vlade, 29 avgusta. Politički: trebalo je stvoriti utisak kakve-takve samostalnosti Srbije, sa srpskom vladom i srpskom oružanom silom, što je trebalo da deluje na pogažena nacionalna osećanja srpskog naroda. Vojnički: usled sopstvene slabosti, okupator nastoji da u Srbiji mobilise sve one snage koje će, zaplašene „komunističkim baukom“, poći da se bore protiv ustanika. Tako bi se i borba protiv ustanka mogla prikazati kao „borba protiv komunizma“. To bi bio mali „građanski rat“, unutrašnja stvar srpskog naroda, „delo komunističkih agenata“ itd. a ne oslobodilačka borba srpskog naroda. Nemačka vojska mogla bi da intervenise samo kad nađe za potrebno, a Srbi bi se tukli sami među sobom.

Izgleda ipak da viši nemački štabovi nisu u svemu tome videli najbolji izlaz iz teškog stanja u koje je bila dovedena nemačka okupaciona uprava u Srbiji. Oni su sankcionisali obrazovanje Nedićeve vlade i njenih oružanih odreda, ali su ujedno smatrali da protiv ustanika treba preduzeti daleko energičnije korake.

Komandant nemačke oružane sile na jugoistoku, feldmaršal List, već 5 septembra izdaje naređenje o ugušenju ustaničkog pokreta.

„1) *Situacija u Srbiji ne isključuje dalje širenje ustanka.* Učestali napadi na vojnike i postrojenja nemačke oružane sile od strane jakih, dobro naoružanih, na izgled organizovanih i vešto vođenih bandi, dokazuju da dosad preduzete protivmere ne zadovoljavaju.

Zapovednik Srbije i Viša komanda LXV imaju prema tome *odmah* preduzeti sve mere da mogu dočekati svako pooštrenje situacije i *konačno umiriti zemlju još pre zime.*

⁶⁴ Zb. NOR, I-1, 393 i 389.

...Trupe moraju smatrati da su u operacijama, moraju se odreći stalnih garnizona i svoj smeštaj podesiti potrebama pokretnog rata.“

Bojeći se rasprućavanja nemačkih trupa, feldmaršal List naređuje svojim potčinjenim komandantima u Srbiji:

„...ako ustreba, osiguranje treba ograničiti na one objekte čije je održavanje od životne važnosti. Prvenstveno ovamo spadaju Beograd kao prestonica (tu treba imati dovoljno pokretnih rezervi!), železnička pruga Leskovac — Niš — Beograd — pravac Zagreb, dunavski i savski mostovi, gvozdena vrata na Dunavu, Borski rudnik bakra itd.“

Dalje naređuje: Pojačan pritisak na stanovništvo i „bezobzirne i neodložne mere protiv ustanika, njihovih pomagača i srodnika (vešanje, paljenje njihovih naselja, povećanje broja talaca, deportiranje rodbine u koncentracione logore itd)“.⁶⁵

Posle osam dana, 13 septembra, feldmaršal List se obraća direktno Vrhovnoj komandi u Berlin, to jest, samom Hitleru.

„Uznemiravajući razvoj opšte situacije u Srbiji zahteva enerγιčne mere. — Prema izveštaju zapovednika Srbije i nova srpska vlada ne zadovoljava. Srpska žandarmerija je u sve većoj meri nepouzdanija. Ustanovljena je veza između ustanika, koje zapovednik Srbije, po mom mišljenju, netačno naziva „komunistima“, i „četnika“.“

List istovremeno zahteva čvrsto i jedinstveno voćstvo operacijama i „hitno dodeljivanje najmanje jedne efikasne operativne divizije pojačane tenkovima“.⁶⁶

Hitler je lično 16 septembra izdao naređenje o ugušenju ustaničkog pokreta u prostoru jugoistoka. Istovremeno sve vojne jedinice koje su se nalazile u krajevima ustanka Hitler je stavio pod komandu generala Bemea (Böhme), s naređenjem da „jedino on ima izvršnu vlast u krajevima ustanka“. Hitler obećava da će uputiti „najpre jednu pešadisku diviziju, oklopne žel. vozove i trofejne tenkove, a izvršiće pripreme za dovođenje, u slučaju potrebe, još jedne divizije, čim takva jedna bude slobodna na Istočnom frontu“.⁶⁷

IV

U toku jula, avgusta i prve polovine septembra pukovnik Draža Mihailović i ljudi okupljeni oko njega ulagali su napore da učvrste svoju organizaciju. Svojim stavom oni su i dalje odbijali potrebu oružane borbe protiv nemačkih okupatora jer, po njihovom mišljenju,

⁶⁵ Isto, 390, 392. — Koliko feldmaršal List polaže nade u Nedićevu vladu vidi se i po tome što je u svome naređenju na poslednjem mestu pomenuo „iskorišćavanje uticaja srpske vlade, koju, uz odgovornost, treba privući na aktivnu saradnju“.

⁶⁶ Isto, 422—423.

⁶⁷ Isto, 427—428.

za to još nije sazrelo vreme. Na rečima, oni su se izjašnjavali kao neprijatelji okupatora, ali iz „taktičkih“ razloga, da „ne dođe do represalija“, uporno su odbijali da treba pucati u okupatorske vojnike, a za žandarme su se otvoreno zauzimali, „jer su to — kako su govorili — naši ljudi“, i sa njima saradivali. Nastojeći da što više ljudi pridobiju za svoj pokret, oficiri DM održavali su po selima sastanke sa seljacima, govorili im kako su oni tu u ime kralja i upisivali ih u četnike, obavezujući ih da ne pristupaju drugim organizacijama, da budu mirni i čekaju na „dati znak“.

Uporedo sa akcijom oficira DM, razvio je akciju i Kosta Milovanović-Pećanac, do rata predsednik četničkog udruženja. Gotovo po celoj Srbiji tokom jula i avgusta meseca pojavilo se mnoštvo „vojvoda“ i „vojvodica“, najčešće vezanih za Pećanca, koji su takođe počeli da formiraju svoje odrede. U to vreme uticaj Koste Pećanca bio je najjači u krajevima oko Prokuplja, gde je on 1917 godine bio jedan od vođa Topličkog ustanka. Ali Pećanac je sa svojim odredima ubrzo sasvim otvoreno prišao okupatoru i potpuno se stavio u njegovu službu.⁶⁸ Štab DM je održavao veze sa Kostom Pećancem i prihvatio veći broj njegovih „vojvoda“ sa njihovim odredima.

Pokušaj generala Ljube Novakovića, koji se još u junu mesecu razišao sa Dražom Mihailovićem, da stvori svoje odrede i da se Pećančevim odredima stavi na čelo, doživeo je neuspeh.

Taktika čekanja koju su propovedali oficiri DM bila je privlačna u početku za dobar deo seljaštva koje je, inače vezano za zemlju, u takvoj politici videlo način da „spase glavu“ od nemačkih progona.⁶⁹ I kasnije, kad je pristupio mobilizaciji, četnički pokret DM nije mogao da računa sa svim „upisanim“ u četničke odrede.

U to vreme intenzivno se radi na stvaranju ilegalne četničke organizacije DM u Beogradu. Jedan od tadašnjih organizatora ilegalne organizacije DM u Beogradu dao je sledeće podatke:

„Sećam se da smo negde oko svetosavske crkve održavali sastanke sa jednim konjičkim kapetanom. Kod njega smo izvršili podelu teritorije Beograda po sektorima, da ustrojimo evidenciju oficira i podoficira koji su ostali u zemlji. Organizovali smo oficire, podelili

⁶⁸ Posle sastanka u Pločniku kod Niša sa jednim od šefova Gestapoa u Srbiji, Krausom, Kosta Pećanac 27 avgusta izdaje proglas u kome sve odbegle u šumu poziva da se vrate kućama, a svoje odrede otvoreno stavlja u službu okupatora. — „Pri susretu su se ta dva pobratima srdačno izljubila. I duboko dirnut Kosta Pećanac je podario Krausu svoj četnički znak, a Kraus Kosti svoj revolver, kao simbol budućeg krvoprolića.“ — Bilten GŠ NOPOJ, 3 septembar 1941. — Zb. NOR, II—1, 38.

⁶⁹ U početku oružane borbe, u prvim partizanskim četama i odredima nalaze se većinom radnici, studenti i đaci. Seljaci su postepeno pristupali partizanima i teško su se odlučivali da napuste svoje ognjište, o čemu svedoči niz dokumenata iz 1941. Četnički pokret DM još više je tome doprinio. Međutim, kad su borbe protiv okupatora uzele većeg zamaha, partizanskim odredima počinju masovno pristupati i seljaci.

ih na grupe po sektorima, za napad na pojedine objekte, kad dođe vreme. U Beogradu je glavni bio Žarko Todorović, tada major generalštabni. Od komandanata sektora sećam se majora Velimira Piletića, kapetana Serafima Negotinca i Saše Mihailovića.⁷⁰

Draža Mihailović se u to vreme još oštro deklariseo protiv okupatora. Kada su partizanske akcije već bile počele, neki oficiri došli su na Ravnu Goru da ga pitaju kakav stav treba zauzeti, a on im je navodno odgovorio:

„Ko su, šta su — ne znam. Samo stav je: ko je protiv okupatora — i sa crnim ciganinom idemo zajedno.“⁷¹

Verovatno je to bilo u prvoj polovini jula, kada je Draža Mihailović verovao da će njegov pokret biti vodeći pokret koji će sve druge pokrete i akcije protiv okupatora moći da potčini svojoj komandi i dovede na pozicije taktike čekanja. Jer tada je on još i suviše bio zauzet formiranjem štaba, pokušajem da uhvati vezu sa inostranstvom, prikupljanjem obaveštenja o situaciji i propagandnim radom.

Međutim, razvoj oružane borbe protiv okupatora, koju su uspešno vodili partizanski odredi, naterao je Dražu Mihailovića da ubrza stvaranje svoje vojne organizacije i pojača napore za povezivanje sa inostranstvom. Akcije protiv okupatora u Srbiji delovale su tada i na izvesne političare da iziđu iz pasivnosti i da se počnu okupljati oko Draže Mihailovića, tražeći u njemu pretstavnika izbegličke vlade i monarhije. Dragiša Vasić, potpredsednik Srpskog kulturnog kluba, od ranije poznat po svojim velikosrpskim koncepcijama, među prvima dolazi na Ravnu Goru i tu postaje zamenik Draže Mihailovića. Na Ravnu Goru dolaze advokat Mladen Žujović i profesor Univerziteta Pero Slijepčević. Pokretu DM pristupa grupa rukovodilaca bivše Zemljoradničke stranke, kao Lazar Trklja, sekretar stranke, zatim Jovo Popović, Života Todorović, dr Miloš Sekulić i drugi, pa pored toga već pomenuti republikanci Vasić i Žujović, a uz njih dr Vojislav Vujanac, iz Demokratske partije Miodrag Živanović, Branislav Ivković, Dragoljub Lazić i drugi, a od socijaldemokrata Aleksandar Pavlović, Živko Topalović itd.⁷²

⁷⁰ Sećanje Đurića (nap. 50). — U već citiranoj *Књизи о Дражи* (I, 178) Jakša Čelević piše da je u julu — avgustu već bio formiran Dražin Beogradski štab u sastavu: komandant pukovnik Dušan Manojlović, načelnik štaba kapetan Serafim Negotinac, za radio materijal poručnik Vekoslav Farkaš, za PTT poručnik Zoran Vasiljević, za kurirsku službu Vojin Andrić, za banke rezervni poručnik Aleksandar-Saša Nikolajević, za prikupljanje novca od trgovaca kapetan II klase Brativoje Urošević, za snabdevanje kapetan I klase Stojan Stanislav, za obaveštajnu službu majori Boško i Žarko Todorović, kapetan II klase Nenad Mitrović, poručnik Slavko Pipan, pukovnik Branislav Pantić i za slanje ljudi na Ravnu Goru poručnik Žika Lazović. — Ukoliko su ovi navodi Čelevića istiniti, ovaj štab svakako je bio formiran posle septembra 1941.

⁷¹ Sećanje R. Đurića.

⁷² V. *Издајник*; isto tako, Branko Lazitch, n. d., 56—58.

Iz referata, sastavljenog za predsednika Ministarskog saveta jugoslovenske izbegličke vlade 26 januara 1942, a na osnovu izveštaja koji je iz zemlje doneo dr Miloš Sekulić (izišao iz Beograda 28 septembra 1941) vidi se:

„Za pomoć Draži pristupilo se sa organizacijom političkog odbora, u koji su ušli viđeniji ljudi iz svih partija. Dr Sekulić spomenuo je samo: Dimnika, Živanovića i Jovu Popovića. Ovaj politički odbor izradio je jedan politički program...“⁷³

Uporedo s tim, u leto 1941 stvara se i t.zv. centralni nacionalni komitet. Članovi ovog komiteta bili su: Dragiša Vasić, dr Mladen Žujović, dr Stevan Moljević, dr Vojislav Vujanac, dr Pero Slijepčević, dr Dragoslav Stranjaković, Nikola Stojanović i Vlasta Petković.⁷⁴ Nesumnjivo je da je centralni nacionalni komitet već u leto 1941 imao razrađene političke koncepcije, ali dosada o tome nismo mogli otkriti nikakve dokumente. Međutim, dr Miloš Sekulić preneo je u London politički program koji pripisuje beogradskom političkom odboru DM. Ovaj politički program glasi:

- „I. — Rad za vreme trajanja rata;
- II. — Rad u prelaznom vremenu;
- III. — Pripreme za normalno stanje; i
- IV. — Pitanje unutrašnjeg uređenja — socijalnog i političkog.

I — Tačka

- 1) Održavanje neprijateljskog stava prema okupatorima i njihovim pomagačima, ali zasada, do daljeg, ne ulaziti u neposredne borbe osim u slučajevima samoodbrane kao što je slučaj u Hrvatskoj. Stoga, uticati da i drugi narodni faktori zauzmu takav stav. Gde se radi o samoodbrani srpskog elementa kao u Hrvatskoj podržavati i po mogućstvu dirigovati borbom.
- 2) Nastojati da se po svaku cenu onemogući građanski rat među Srbima i u tom pravcu uticati na druge.
- 3) Smatrati vladu u emigraciji legalnom vladom dok rat traje i po mogućnosti održavati vezu sa njom.
- 4) Naći pouzdane ljude na terenu preko kojih će se vršiti ono što se zaključilo.
- 5) Nastojati da se organizacija proširi na sve zemlje.

II — Tačka

Pripremati da bi u danima sloma mogli izvršiti ove akcije:

a: da kazni sve one koji su na zločinački način služili neprijatelju i koji su svesno radili na istrebljenju srpskog naroda;

⁷³ A—VII, Mf B/2—19—20.

⁷⁴ V. *Издажник*, 314, 315, 514.

b: omeđiti „defacto“ srpske zemlje i učiniti da u njima ostane samo srpski živalj;

v: posebno imati u vidu brzo i radikalno čišćenje gradova i njihovo popunjenje svežim srpskim elementom;

g: izraditi plan za čišćenje ili pomeranje seoskog stanovništva sa ciljem homogenosti srpske državne zajednice;

d: u srpskoj jedinici kao naročito težak problem uzeti pitanje muslimana i po mogućnosti rešiti ga u ovoj fazi, i

đ: unapredi odrediti koje i kakve jedinice treba da provode izvršenje programskih tačaka pod b, v, g, d.

III — Tačka

1) Ideal je jaka i homogena srpska državna jedinica politički i ekonomski sposobna za život. Ona će poslužiti kao takva bahbikhe* širim političkim kombinacijama, i

2) izabrati stručne ljude za pripremanje dokumentacije ovog cilja za konferenciju mira.

IV — Tačka

1) U pogledu unutrašnjeg političko-socijalnog uređenja sada ne tretirati.⁷⁵

Velikosrpski karakter ovog političkog programa više je nego očigledan. On je naročito izražen u celoj tački II i III/1. Iz ovog dokumenta vidi se da su političari, okupljeni oko Draže Mihailovića, direktno potstrekavali na bratoubilačku borbu među narodima Jugoslavije, unoseći u svoj program i takve ciljeve kao „brzo i radikalno čišćenje gradova i njihovo popunjenje svežim srpskim elementom“, „pomeranje seoskog stanovništva sa ciljem homogenosti srpske državne zajednice“, „pitanje muslimana po mogućnosti rešiti u ovoj fazi“ (pod okupacijom!).

Moglo bi se pretpostaviti da je ovo samo program beogradskog političkog odbora DM, da je „nepolitičar i vojnik“ Draža Mihailović sve ili pojedine postavke iz ovog programa odbacio. Ali to bi ostala samo neosnovana pretpostavka. Iz iste, 1941 godine ima dokumenata koji pokazuju da je Draža Mihailović u celosti prihvatao i sprovodio ovaj politički program. Tako 20 decembra 1941 on sa svojim potpisom šalje instrukcije majoru Đorđiju Lašiću i kapetanu Pavlu Đurišiću u Crnu Goru i izlaže ciljeve četničkih odreda:

„Ciljevi naših odreda jesu:

* Prepis je tačan. Verovatno da ova reč nije bila dešifrovana. — J. M.

⁷⁵ A—VII, Mf B/2—21.

- 1) Borba za slobodu cjelokupnog našeg naroda pod skiptrom Nj. V. Petra II.
- 2) Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj Veliku Srbiju, etnički čistu, u granicama Srbije, Crne Gore, Bosne, Hercegovine, Srema, Banata i Bačke.
- 3) Borba za uključivanje u naš državni život i svih još neoslobođenih slovenačkih teritorija pod Italijanima i Nemcima (Trst, Gorica, Istra i Koruška) kao i Bugarske i Sjeverne Albanije sa Skadrom.
- 4) Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nenacionalnih elemenata.
- 5) Stvoriti neposredne zajedničke granice između Srbije i Crne Gore kao i između Srbije i Slovenačke čišćenjem Sandžaka od muslimanskog živilja i Bosne od muslimanskog i hrvatskog živilja.
- 6) Kazniti sve ustaše i muslimane koji su u tragičnim danima nemilosrdno uništavali naš narod.
- 7) Kazniti sve one, koji su krivi za našu aprilsku katastrofu.
- 8) U krajevima očišćenim od narodnih manjina i nenacionalnih elemenata, izvršiti naseljavanje Crnogoraca. (U obzir dolaze siromašne nacionalne ispravne i poštene porodice).
- 9) Osiguranje jednog takvog političkog tela koje će voditi državni brod smerom opštih narodnih težnja i interesa.
- 10) Ciljevi su ogromni, zato je borba u toliko zahvalnija, za one koji se bore za njeno ostvarenje.⁷⁶

Tako su se u toku leta 1941 uobličavali politički program i ciljevi četničkog pokreta DM. Sa svojom grupom oficira i žandarma Draža Mihailović je postao politički eksponent velikosrpske buržoazije i svih onih krugova sa kojima je ona bila povezana.

Međutim, prema osnovnom životnom pitanju naroda, prema pitanju oružane borbe protiv okupatora, Draža Mihailović i njegovi najbliži saradnici uporno su i dalje zauzimali negativan stav, pravdajući se da još nije sazrelo vreme za borbu.

Nemački okupatori su se u toku leta 1941 stalno najviše bojali da ne dođe do saradnje između partizana i četnika, to jest da i četnici ne stupe u borbu. Izveštavajući feldmaršala Lista o situaciji u Srbiji, već pomenuti Kisel pisao je 23 jula 1941:

„Ako situacija i pored toga ostaje opasna, to ima sledeće razloge: U srpskim planinama nalaze se komitske bande, delimično sa bogatim tradicijama, takozvani „četnici“, koji, u vezi sa poznatom sklonošću srpskog naroda za pustolovnu romantiku, u narodu uživaju veliku popularnost. Te bande su u mesecima posle rata pojačane od beglim oficirima i vojnicima. Doduše, postojanje njihovo prema evropskim pojmovima o javnom redu i bezbednosti, predstavljalo je

⁷⁶ A—VII, VK—V—8, — Dokumentat je u prepisu čiju je tačnost overio kapetan P. Đurišić. — Uporedi: *Документи о издајству Драже Михаиловића*, I, Београд 1945, 12—13.

jednu uznemiravajuću pojavu; ali oni su najbrži i najizbježljivije izbegavali bilo kakav sukob sa nemačkom vojskom i kao svoj zadatak postavljali su pre svega suzbijanje hrvatskog terora. Sadla su komunistički funkcioneri bili u stanju da pomoću obmane uzmu pod svoju komandu voćstva većeg dela ovih bandi.⁷⁷

A 12 avgusta poslanik Bencler telegrafski javlja svome Ministarstvu:

„Povezanost četničkog voćstva sa komunistima dosada nije utvrđena... Ako se četnici povežu sa komunistima, neće biti moguće uvođenje srpske žandarmerije u borbu. Komesarska vlada pokazuje dobru volju, ali je sve slabija i nesigurnija.“⁷⁸

Upravo u to vreme KPJ je ulagala svoje napore da pokrene sve rodoljubive snage srpskog naroda u borbu protiv okupatora, bez obzira na ideološka ubeđenja. Tokom juna i jula meseca partisko rukovodstvo u Srbiji pokušavalo je da stupi u vezu sa rodoljubivim elementima iz starih rukovodstava nekih građanskih političkih partija, kao dr Ivanom Ribarom (levo krilo Demokratske stranke) i dr Nebojšom Maletićem (Narodna seljačka stranka), koji su odmah prihvatili stav KPJ o potrebi oružane borbe, a ulagani su naponi i činjeni pokušaji da se dođe u vezu i sa drugim političkim ljudima (dr Dragoljubom Jovanovićem, Čedom Plećevićem i dr.), od kojih će neki u septembru i oktobru pristupiti narodnooslobodilačkom pokretu. KPJ u Srbiji organizuje i vodi oružanu oslobodilačku borbu protiv okupatora, neprekidno pozivajući u svojim proglasima na stvaranje jedinstvenog oslobodilačkog narodnog fronta.⁷⁹ Okružni komitet KPJ Kragujevac ističe u proglasu narodu već 15 jula 1941 godine:

⁷⁷ „Wenn trotzdem die Lage eine gefährliche bleibt, so hat dies folgende Gründe. In den Bergen Serbiens befinden sich die zum Teil traditionsreichen Komitatschi-Banden, die sogenannten „Četnici“, die bei dem bekannten Hang des serbischen Volkes zu einer abenteuerlichen Romantik eine grosse Volkstümlichkeit besitzen. Sie waren in den Monaten nach dem Kriege durch geflüchtete Officiere und Soldaten verstärkt worden. Ihr Dasein war zwar für europaiche Begriffe der öffentlichen Ordnung und Sicherheit ein beunruhigender Zustand; sie vermieden aber peinlichst jegliche Art von Zusammenstoss mit der Deutschen Wehrmacht und bezeichneten als ihre Aufgabe in ersten Linie die Bekämpfung des kroatischen Terrors. Mit falschen Parolen haben nun kommunistische Funktionäre vermocht, sich der Führung eines Grössteils dieser Banden zu bemächtigen.“ A—VII, Mf L/6 H 300994.

⁷⁸ A—VII, Mf L/6 H 300998.

⁷⁹ Istina, u prvom proglasu PK KPJ za Srbiju sa pozivom na oružanu borbu od jula (verovatno pre 15. VII) 1941, linija stvaranja jedinstvenog oslobodilačkog fronta još nije sasvim jasno izražena. U njemu ima i stavova protiv „agenata Londona“ koji se „prikupljaju da spreče radnike i seljake da, kad za to kucne čas, osnuju svoju radničko-seljačku vlast, naslanjajući se na veliki i bratski Sovjetski Savez. Te bande hoće da se vrati staro, koje nas je do ovoga i dovelo“. Zb. NOR, I—3, 13—14. — U svim kasnijim partiskim dokumentima nema više stava o „agentima Londona“, što je svakako rezultat dublje razrade partiske politike.

„U ovim sudbonosnim danima kada je u pitanju izvojevanje nacionalne slobode i odbrane časti i imena srpskog, Komunistička partija poziva sav narod, sve istinske rodoljube, ne gledajući na njihovu političku i partisku pripadnost, da se zbije u jedinstveni *oslobodilački narodni front* borbe protiv krvavog okupatora i njegovih domaćih slugu i agenata.“⁸⁰

Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju svojim cirkularom svim odgovornim partiskim rukovodiocima i celokupnom članstvu Partije u Srbiji 20 jula postavlja kao zadatak:

„U akcije uvlačiti široke mase radnika, seljaka i druge borbene vanpartiske ljude. Treba stvarati nacionalno oslobodilački narodni pokret u borbi protiv ogavnih fašističkih tlačitelja i njihovih slugu — Ljotića i...“ [nečitko].⁸¹

Partiski dokumenti iz jula meseca, koji su sačuvani, ne pominju izričito četnički pokret DM. Partizanski odredi vršili su svoje akcije protiv okupatora, okupatorske žandarmerije i okupatorskih organa vlasti i na terenu su se susretali s propagandom oficira Draže Mihailovića „da treba čekati“, „da još nije vreme“ i sl. Na takve stavove KPJ je reagovala nastojanjem da se i četnici pridobiju za borbu protiv okupatora. Već 8 avgusta KPJ za Srbiju u pismu okružnom komitetu i instruktoru PK Milošu Miniću u Valjevu šalje sledeću poruku:

„Povedite računa o akciji četnika i oficira kao i o ljudima okupljenim oko njih. Svaki naš kontakt sa njima dobro će doći. Neprijatelj ne miruje, on će pokušati da njih uvuče u pohod na naše snage. Mi ih moramo pridobiti za zajedničke akcije i to još odmah, ili pak neutralisati u danom momentu. U svakom slučaju moramo imati čisto zaleđe.“⁸²

Istu direktivu sa nekim dopunama PK upućuje okružnim komitetima u Šapcu (12 avgusta), u Užicu (14 avgusta) i, ponovo, u Valjevu (16 avgusta).⁸³ U poslednjem od navedenih pisama direktiva PK ovako je formulisana:

„Odmah prići stvaranju zajedničkih komiteta to jest odbora narodnooslobodilačkog fronta, povezujući se sa pristalicama svih bivših partija koji se danas izjašnjavaju za borbu protiv okupatora i njihovih slugu. Vodite računa o akciji četnika, raznih oficira i ljudi okupljenih oko njih. Mada među njima ima raznih struja, čak i nama otvoreno protivničkih, ipak treba sa naprednijima uspostaviti kontakt. Neprijatelj već pokušava da i njih uvuče u pohod na naše snage. Stoga ih moramo pridobiti za zajedničke akcije još odmah. Ako se

⁸⁰ Zb. NOR, I-2, 27.

⁸¹ Isto, 32. — Tačkice su prenete iz izvora. Dokumentat je na tom mestu oštećen.

⁸² Arhiv Zavoda za prikupljanje i obradu dokumenata o razvoju radničkog pokreta u Srbiji, br. 8485/1.

⁸³ V. Zb. NOR, I-1, 36, 39, 46-50; I-2, 41-43.

s njima može postići sporazum o zajedničkoj akciji, zajedničkoj komandi itd., onda ne treba voditi kurs na privlačenje njihovih ljudi k nama. Stvoriti saveznika u današnjoj borbi — to je jedno od sudbonosnih pitanja za dalji tok operacija protiv neprijatelja. Kod pregovora sa našim budućim saveznicima treba se pozivati na postignuti sporazum između SSSR i Engleske i čitavog demokratskog sveta. Isto tako pozivati se i na Sveslovenski kongres u Moskvi.“

U direktivi PK KPJ za Srbiju od 16 avgusta posebno je značajan stav: „Ako se s njima može postići sporazum o zajedničkoj akciji, zajedničkoj komandi itd., onda ne treba voditi kurs na privlačenje njihovih ljudi nama.“ Ovaj stav pokazuje da je KPJ ulagala maksimum napora u cilju da u borbu protiv okupatora mobilize sve snage srpskog naroda i da je za KPJ u tom momentu pitanje nacionalnog oslobođenja zemlje bio prvenstveni, najveći i jedini zadatak.

U duhu ovih uputstava štabovi partizanskih odreda zajedno sa okružnim komitetima KPJ u toku avgusta stupaju u pregovore sa pojedinim štabovima četničkih odreda i sa pojedinim četničkim komandantima sa ciljem da se postigne sporazum o zajedničkoj oružanoj borbi protiv okupatora. Narodnooslobodilački pokret u istom cilju traži kontrakt i sa štabom Draže Mihailovića.

Još krajem jula⁸⁴ po odluci štaba Valjevskog odreda u štab DM išao je odredski lekar Dragan Jovanović. Ne zatekavši Dražu Mihailovića u štabu, on je vodio razgovor sa načelnikom štaba potpukovnikom Dragoslavom Pavlovićem, koji je tom prilikom izložio sledeći stav:

„Još nije vrijeme za borbu; Nijemac je jak i svaki naš pokušaj otpora bio bi ugušen u krvi; treba čekati dok „Rus ne izbije zube nemačkom lavu“ pa onda udariti s leđa; dotle, pak, vršiti mobilizaciju, organizovati štabove, praviti planove, pripremiti se solidno za taj „veliki trenutak“.“

Na osnovu toga stava Pavlović je predlagao Draganu Jovanoviću:

- „1) da naši borci sklone oružje na Ravnu Goru i da se razidu kućama. Obećavao je da ih Nijemci neće progoniti zbog toga što su neko vrijeme bili u šumi;
- 2) da se Dragojlo Dudić, Miša Pantić i Dragan Jovanović, koje je on smatrao vođama partizana u Valjevskom kraju, mogu skloniti u njihov štab na Ravnoj Gori;
- 3) ako je voljan da prihvati njihov predlog on može autom da ga prebaci u Beograd, gde će sve ovo moći da utvrdi sa Milanom Aćimovićem „komesarom unutrašnjih poslova“.“⁸⁵

⁸⁴ Tačan datum nismo mogli utvrditi. Rodoljub Čolaković (n. d., 64) piše da se na dan polaganja zakletve Kolubarske čete „Dragan Jovanović upravo povratio sa Ravne Gore“. Prema Dragojlu Dudiću (*Дневник 1941*, Београд 1957, 7) četa je polagala zakletvu 1 avgusta u selu Bukovcu.

⁸⁵ Ч о л а к о в и ћ, н. д., 64—65.

Saznavši za ove stavove štaba DM, članovi Glavnog štaba partizanskih odreda Srbije Filip Kljajić-Fića i Rodoljub Čolaković, koji su u to vreme takođe hteli da pođu na razgovor u štab DM, odustali su od te svoje namere.

Prvi opunomoćeni pretstavnik Narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji za razgovore sa Dražom Mihailovićem bio je Miloš Minić. Prema uputstvima, koja je primio u Beogradu od PK KPJ za Srbiju sredinom avgusta,⁸⁶ Miloš Minić je nekoliko dana posle akcije partizana u Lajkovcu (u noći između 14 i 15 avgusta), pošao u štab DM na Ravnu Goru. Sa M. Minićem išao je i Dragojlo Dudić, tada politički komesar Kolubarske čete Valjevskog partizanskog odreda.⁸⁷ Na sastanku u štabu na Ravnoj Gori od strane četnika prisustvovali su Draža Mihailović, Dragiša Vasić i potpukovnik Dragoslav Pavlović. Polazeći od toga da sa četnicima ne treba voditi borbu već da treba stvarati široki narodnooslobodilački front, M. Minić i D. Dudić imali su sa četničkim komandantima opširne razgovore. M. Minić je detaljno izložio taktiku narodnooslobodilačkog pokreta u vezi sa oćenom ulaska SSSR u rat i perspektivama poraza fašistićkih sila. Draža Mihailović se držao rezervisano. Govorio je da ne veruje u brzi slom Nemaćke i da, zato, ne treba žuriti sa borbom protiv okupatora. Tek kada neprijatelj već bude dobio na frontovima odlučne udarce, onda stupiti u akciju. Nemci će inaće primeniti teške represalije prema srpskom narodu.

Posle dugog razgovora pretstavnici narodnooslobodilaćkog pokreta sporazumeli su se usmeno sa Dražom Mihailovićem uglavnom u sledećem: četnici DM i partizani neće se uzajamno napadati. Svaka strana zadržava slobodu akcije. Četnici DM prikljućiće se oružanoj akciji protiv okupatora kada procene da je došao momenat za akciju.⁸⁸

⁸⁶ Najverovatnije je da je to bilo 16 avgusta, kada je datirano pismo PK KPJ za Srbiju za OK KPJ Valjevo i instruktora PK. — V. nap. 83.

⁸⁷ Prema Dudićevom Dnevniku, ovaj odlazak na Ravnu Goru mogao bi biti 20 avgusta. U Dnevniku postoji praznina upravo za 20 avgust, iako su događaji pre i posle 20 avgusta po datumima iscrpno opisani. Ne može biti nikakve sumnje da je Dudić veoma oštro osuđivao stavove i držanje četnika DM, ali u Dnevniku se može zapaziti da nije beležio šta se događa na samoj Ravnoj Gori, iako je, po svemu sudeći, o tome morao imati dobre informacije, o ćemu, između ostalog, govori i njegov odlazak na Ravnu Goru sa M. Minićem. — V. i Ч о л а к о в и ћ, n. d., 92.

⁸⁸ Podatke o ovom sastanku dao je 11 jula 1959 Miloš Minić na osnovu sećanja. — U Zavodu za prikupljanje i obradu dokumenata o razvoju radnićkog pokreta u Srbiji nalazi se u rukopisu hronika sela Rajković, koju je izradio nastavnik Milovan Ilinćić. M. Ilinćić zabeležio je sećanje seljaka Voje Rafajlovića iz Rajkovića, koji je avgusta — septembra 1941 služio kao neka vrsta veze između partizana i štaba na Ravnoj Gori. Pošto sećanja V. Rafajlovića o nekim događajima nisu pouzdana, iz njih ćemo navesti samo ono što bi, po našem mišljenju, moglo da se prihvati kao svedoćanstvo.

Na samom terenu, okružni komiteti i štabovi partizanskih odreda, gde god je to bilo moguće, vodili su pregovore sa četničkim komandantima.

Prema nepotpunim podacima, do takvih pregovora dolazilo je na više mesta. U Šabačkom okrugu još pre 14 avgusta⁸⁹ partizani su stupili u kontakt sa četnicima. Iako se nisu složili u taktici, četnici su pristali da sklanjaju ranjene partizane, ako to bude potrebno. Kraljevački partizanski odred vodio je 19 avgusta uspešne razgovore sa četnicima i njihovim vođom u okolini, Vulom Vukašinićem.⁹⁰

Instruktor PK KPJ za Srbiju u Požarevačkom okrugu izveštava 23 avgusta da pregovori sa četnicima dobro teku.⁹¹

Uspešne akcije partizanskih odreda protiv okupatora, bezbrojne partizanske konferencije po selima sa seljacima i neumorno tumačenje ciljeva Narodnooslobodilačke borbe delovali su ne samo na seljake, koji u sve većem broju krajem avgusta i početkom septembra pristupaju partizanskim odredima, već su delovali na rodoljubive elemente u četničkim odredima. Oni se mestimično priključuju partizanskim odredima u akcijama protiv okupatora, a stav partizanskih odreda, koji četničkim odredima na oslobođenoj teritoriji pružaju punu slobodu, još više jača uticaj oslobodilačke akcije KPJ.

Prilikom priprema borbe za oslobođenje Krupnja, krajem avgusta, četnički odredi popa Vlade Zečevića i poručnika Ratka Martinovića pridružili su se Valjevskom partizanskom odred i zajedno s njim učestvovali u borbi za oslobođenje Krupnja (1—3 septembra).

Komandant Cerskog četničkog odreda kapetan Drag. Račić i komandant Podrinjskog partizanskog odreda Nebojša Jerković upućuju 25 avgusta zajedničko pismo Draži Mihailoviću u kome predlažu „na odobrenje zajedničku akciju, u cilju uspešnijeg sloma neprijatelja. Istovremeno vas molimo — kaže se u pismu — da tu jedinstvenu akciju sprovedete kroz sve krajeve gde postoje četničke organizacije“. Oni upozoravaju da su partizani „odlučno rešeni na

V. Rafajlović kaže da je sredinom avgusta išao sa M. Minićem na Ravnu Goru i da je prisustvovao sastanku. Dudića ne pominje. Sa M. Minićem su razgovarali DM i Dragiša Vasić. „Miloš Minić je rekao da su predstavnici partizanskog pokreta već ranije razgovarali sa g. Dražom Mihailovićem i da je utanačeno pitanje zajedničke akcije partizana i četnika protiv okupatora. (Ovo je sumnjivo. — J. M.) Draža je rekao da je u ovim danima potrebno voditi sabotaže, i to inteligentne sabotaže. On se u pogledu sabotaže sa partizanima slagao, ali se nije slagao da se vodi otvorena borba sa Nemcima. Nemci su, kako je Draža podvlačio, doneli strahovitu odluku, kojom se za jednog nemačkog vojnika ubije stotinu Srba. Bilo bi opasno za naš narod ako bi i jedan Nemač u našoj okolini poginuo. Minić je Draži rekao da partizani neće od svoje odluke odustajati, a time ni prezati od te odluke... Dragiša Vasić u razgovoru je podvlačio da će partizanske akcije naneti mnogo zla srpskom narodu“.

⁸⁹ Zb. NOR, I—1, 41.

⁹⁰ A—VII, 1986—2—3.

⁹¹ Zb. NOR, I—1, 87.

konačnu borbu, bez obzira da li će četnici učestvovati ili ne“. Ova dva komandanta izdaju 30 avgusta zajedničko saopštenje, u kome demantuju pisanje *Novog vremena* o sukobima partizana i četnika i izjavljuju da će „rame uz rame sa svima koji su za borbu protiv neprijatelja marširati do pobeđe“.⁹²

I u Toplici je krajem avgusta postignut sporazum između partizana i grupe lokalnih četnika DM. „Rešeno je (ugovoreno je) da u budućim akcijama polovinu ljudi šaljemo mi a drugu polovinu oni. U oružju postojaće uzajamna pomoć, kao i u ostalom materijalu i potrebama.“⁹³

U toku septembra ovi pregovori su se nastavili.

Međutim, u mnogim mestima dolazilo je do prepirke i do manjih sukoba između partizana i četnika. Na masovnim zborovima i konferencijama partizanski i četnički govornici najčešće su se zalagali za dve različite taktike: partizani za neodložnu akciju protiv okupatora i svih njegovih pomagača, a četnici za čekanje i zaštitu i onih Srba koji služe okupatoru. I jedna i druga strana pretežno se snabdevala na istom izvoru, kod seljaka. Iako se nisu borili, četnici su pretendovali na zaplenjenu državnu imovinu i novac nađen u državnim kasama (opštine, poreske uprave, pošte, železničke stanice itd.), što je sve bilo potrebno za izdržavanje njihovih oficira i odreda, u koje su ulazili mnogi elementi koji su tražili obezbeđenje egzistencije jedino po cenu da se izjasne „za kralja i otadžbinu“, a bez obaveze da se bore.

Jedan učesnik u prvim borbama protiv okupatora u Podrinju seća se: „Tu su bili i četnici, koji su preko dana jeli i pili i gađali nišanske tačke.“⁹⁴

U borbi koju je Drugi šumadijski odred vodio u Bobovu četnici su govorili partizanima: „Mi se borimo za pare, a za šta se borite vi?“⁹⁵

Neki četnički odredi ponašali su se od samog početka više kao razbojnička rulja nego kao nekakav odred sa nacionalnim ciljevima. Taktika čekanja, logorovanja i prikupljanja hrane posebno je odgovarala raznim razuzdanim i pljačkaškim elementima. U Srbiji je 1941 godine zabeleženo više slučajeva da su se obične pljačkaške i razbojničke bande odevale u četničko ruho i tako uživale zaštitu žandarmerije i pokušavale da se spasu kazne od partizanskih odreda zbog učinjenih nedela po selima. To je naročito karakteristično za grupu četnika Bože Čosovića-Javorskog, jugoistočno od Užica, koja je saradivala i sa Kostom Pećancem, i sa Dražom Mihailovićem, i sa Nedićem. Ova grupa četnika premlaćivala je i pljačkala pojedince

⁹² Zb. NOR, II-1, 45.

⁹³ Isto, I-2, 65.

⁹⁴ A-VII, 1988-3-2.

⁹⁵ Isto, 1984-3-2.

danju i noću po drumovima; ubijala radi pljačke, iz osвете ili po nagovoru; ucenjivala, silovala i slično.⁹⁶

Sve je to, razumljivo, izazivalo ogroman revolt kod boraca partizanskih odreda i jednog dela seljaka. Mnogi od njih teško su se mirili s tim da treba saradivati sa četnicima, čija je povezanost sa žandarmerijom, a preko nje i sa okupatorom, na mnogim mestima bila očigledna. Posebno je izazivalo revolt četničko širenje mržnje prema svim Hrvatima i Muslimanima. Ali je partisko rukovodstvo neprekidno zahtevalo da se sprovodi linija širokog oslobodilačkog fronta. PK je 4 septembra u pismu Okružnom komitetu KPJ za Šabački okrug pozitivno ocenio pregovore sa četnicima, a upozoravajući da se neki četnici pripremaju za prebacivanje u Bosnu „radi ubijanja svih od reda tamo“, pisao je:

„Doterani do zida, okupatorima ostaje još jedina mogućnost da stvore unutrašnji bratoubilački front. Zadatak sprečavanja ovih podlih namera je: *baš na nama Srbima* i part. organizacija u Srbiji mora izvršiti taj zadatak. Ne osveta jednih prema drugima, a na opšte želje okupatora, nego zajednička i bratska saradnja svih Srba, svih Hrvata, Slovenaca i dr. protiv zajedničkog neprijatelja — okupatora i njihovih slugu.“⁹⁷

Uprkos snaženju oslobodilačke borbe, uprkos pritisku jednog dela četnika na štab DM da se odluči da stupi u borbu protiv okupatora, uprkos teškom položaju u koji su tokom jula i avgusta bili dovedeni Nemci i njihovi pomagači u Srbiji, uprkos sporazumu koji je imao sa pretstavicima narodnooslobodilačkog pokreta, Draža Mihailović se krajem avgusta odlučio da preduzme prvi organizovani četnički napad na jednu partizansku jedinicu. U selu Planinici, gde se u školi zatekla jedna desetina Kolubarske čete Valjevskog partizanskog odreda, oko 30—31 avgusta sa grupom četnika iz obezbeđenja štaba na Ravnoj Gori Draža Mihailović je lično izvršio napad na partizane.⁹⁸ Prema nekim svedočanstvima, tom prilikom je Draža Mihailović sam bacao bombe na partizane.⁹⁹

⁹⁶ Isto, 1983—2—1.

⁹⁷ Zb. NOR, I—1, 112.

⁹⁸ Tačan datum četničkog napada na Planinicu nismo mogli utvrditi. Tadašnji komesar Kolubarske čete, Milan Drakulić, kaže da se događaj u Planinici odigrao neposredno pre početka partizanskog napada na Krupanj, to jest pre 1 septembra, što bi moglo biti 30 ili 31 avgusta. Četnici su u Planinici napali partizansku desetinu na čelu sa Stevom Jeremićem, rodom iz Kačera.

⁹⁹ Saradnik DM, jedan od svedoka četničkog napada na partizane u Planinici, P. Mešković piše o tome: „Jednog dana kurir iz sela Planinice izveštava o zarobljavanju dva kurira (sa lekovima) od strane partizana u Planinici. Čiča je prebledeo, skočio, uzeo pušku i viknuo samo: „Za mnom“! Usput smo pokušali da ga odvratimo, ali on je jurio preko vrleti prema Planinici. Oko 4,30 popodne lično je rasporedio opsadu škole, gde je bilo oko četrdeset komu-

Izgleda uopšte da su Draža Mihailović, Dragiša Vasić i drugi vođi četničkog pokreta krajem avgusta i početkom septembra 1941 bili prilično zburnjeni uspesima partizanskih odreda, pritiskom koji je na njih vršen da stupe u borbu protiv okupatora, nemačkom akcijom oko obrazovanja Nedićeve vlade i, najzad, odsustvom stalne veze sa inostranim krugovima koji su ih podržavali i odsustvom uputstava otuda, o čemu ćemo posebno govoriti. Jer svega desetak dana po sporazumu o nenapadanju s partizanskim predstavnicima, Draža Mihailović napada na partizane. Nekako u isto vreme on šalje svoju delegaciju ne pregovore sa Nedićem.

Dokumenti o Nedićevim pregovorima i sporazumu sa delegacijom DM izneti su opširno u optužnici i na suđenju Draži Mihailoviću.¹⁰⁰ S obzirom da su ovi pregovori trajali više dana, najmanje od 1 do 4 septembra 1941, tom prilikom je održano i više sastanaka. Dosad neobjavljeni iskaz Milana Nedića pred Državnom komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, 9 januara 1946 godine, razlikuje se u nekim detaljima od već objavljenih njegovih iskaza pred istražnim vlastima. Može se pretpostaviti da se radi samo o sećanjima na različite sastanke. Evo izvoda iz Nedićevog iskaza:

„Odmah po uspostavljanju moje vlade početkom septembra kod mene je došla jedna delegacija Draže Mihailovića, koju su sačinjavali: pešadijski p. pukovnik Đurić, major Aleksandar Nikić (očigledno greška, treba: Mišić, — J.M.) i đeneralštabni Đurić sa originalnim punomoćjem Draže Mihailovića radi pregovora. Uslovi koje je postavio Draža bili su uglavnom ovi:

- 1) Da se uspostavi red i mir u Srbiji.
- 2) Da se povede zajednička borba protiv partizanskih odreda predvođenih komunističkom partijom, upravo protiv četa komunističke partije.
- 3) Da uspostavim vezu i legitimišem Dražu kod Nemaca.
- 4) Da mu se dostavi izvesna svota novaca radi isplate prinadležnosti njegovih oficira i podoficira.
- 5) Da se po umirenju Srbije izvrši vojna akcija u Bosni radi umirenja.
- 6) Da se pomogne Đukanović Vladi u Crnoj Gori radi umirenja iste,

nista, a nas šesnaest. Čiča je lično rukovodio borbom, podišao pod prozor škole i sa nekoliko bombi iz svojih ruku završio borbu. Samo nekoliko njih uspeali su da spasu glave.“ *Књига о Дражи*, I, 63. — O istom događaju v. *Издајник*, 18 i 112, takođe svedočenje Ružice Glavinić, *Политика*, 12 jula 1946. — Najzad, o sukobu u Planinici piše i bivši četnički komandant Zvonimir Vučković, ali je njegovo pisanje bez činjenica, isključivo ideološke prirode. *Књига о Дражи*, I, 119—123.

¹⁰⁰ *Издајник*, 62—64, 113—115.

Svi ovi predlozi i uslovi bili su prihvaćeni sa moje strane. Draža je dobio novac a Nemci su ovo odobrili“¹⁰¹

Na osnovu ovog sporazuma, odmah je bio izrađen operativni plan zajedničke akcije nedićevskih odreda, koji su se upravo stvarali pod imenom Srpske državne straže, i četničkih odreda DM za borbu protiv partizana. Iz akta Komande žandarmerije IV. Pov. JB Br. 194 od 7. IX. 1941, upućenog komandantu Petog nedićevskog odreda vidimo i detalje toga plana:

„Kad sva tri odreda budu stigla na liniju Zvornik — Krupanj — Valjevo — Mionica, uhvatiće vezu sa četničkim odredima koji se pod komandom đeneralštabnog pukovnika g. Draže Mihailovića nalaze na toj liniji i sačekće dalja naređenja za produženje dejstva.“¹⁰²

Početak septembra Draža Mihailović i njegovi pomoćnici nisu još pristupili sprovođenju ovoga plana u život. (Da li ga nisu primili? Ili su možda u tom momentu primili neka druga uputstva iz inostranstva?) Oni su tada sproveli drugi plan: ubacivali su svoje oficire u nedićevske odrede na prvom mestu u svrhu borbe protiv partizanskih odreda a zatim da bi svojim oficirima obezbedili egzistenciju i preko njih osigurali svoj uticaj. O tome otvoreno piše bivši saradnik Draže Mihailovića — Pavle Mešković:

„Najveći deo oficira i podoficira u Nedićevim formacijama (Poljska, Granična i Državna straža) ušao je u te odrede sa znanjem i odobrenjem D. Mihailovića i drugih komandanata pokreta. Poljska straža bila nam je odana od prvog dana skoro stoprocentno.“¹⁰³

¹⁰¹ A—VII, 1—16/7—1. — O svojim razgovorima i sporazumu sa četnicima DM, Milan Nedić je 1941 godine javno govorio: „Izjavljujem da sam prilikom obrazovanja moje vlade pokušao da sve srpske nacionalne snage ujedinih radi spasa naroda i otadžbine, pa sam u tom cilju pregovarao sa Kostom Pećancem i Dražom Mihailovićem..“

Što se tiče Draže Mihailovića, i on je izjavio da želi da saraduje na uništenju elemenata nereda, pa je u tu svrhu primao i novac od srpske vlade. Međutim, on je istovremeno pregovarao i sa komunistima...“ — *Ново време*, 13 novembar 1941. Ista izjava štampana je i u listu *Donauzeitung*, 13. XII. 1941.

¹⁰² A—VII, Mf B/2 150—153. — Isti ovaj plan bio je nađen sakriven u cipeli kod pomoćnika komandanta žandarmerije majora Marka Olujevića, koga su partizani zajedno sa poručnikom Slavkom Pipanom, oficijom DM, oko 8 septembra uhvatili u Belanovici, pa je prilikom borbe u Ljigu (10. IX) streljan, dok je Pipan uspeo da pobjegne. — Prema sećanju Milana Drakulića; uporedi Dudić, n. d., 143, Чолаковић, n. d., 242—243, *Издајник*, 64.

¹⁰³ *Књига о Дражи*, I, 57. — Potvrdu za to našli smo i u izjavi koju je vazduhoplovni narednik Milan Miladina Radosavljević 30 jula 1944 podneo četničkom štabu. Dokazujući svoju privrženost četnicima, on piše: „...4 septembra 1941 godine javio sam se pukovniku g. Drag. M. Mihailoviću, koji tada nije mogao da me primi govoreći da nas ne može sve primiti u Ravnu Goru, već da trebamo da idemo u Srpsku državnu stražu, odakle ćemo moći našoj stvari da koristimo“. A—VII, Mf B/9 308.

Istovremeno, početkom septembra, Draža Mihailović dalje obmanjuje i četnike i partizane i, pod utiskom partizanskih uspeha, dalje pregovara sa pretstavniciima narodnooslobodilačkog pokreta i pokušava da ih odvrati od oružane akcije protiv okupatora.

Izaslanici Draže Mihailovića u Beogradu (pukovnik Branislav Pantić, major Velimir Piletić i dr.) vodili su 8 septembra pregovore sa pretstavniciima narodnooslobodilačkog pokreta (dr Blagojem Neškovićem, Đurom Strugarom i „studentom“¹⁰⁴). Na sastanku su obe strane iznele svoje stavove. Četnici su „nastojali da nas na svaki način odvrte od akcije. Vidi se da im je do toga mnogo stalo“. Ovom prilikom nije došlo do nekog sporazuma, već su pregovori „prekinuti s tim da se nastave na terenu“, gde „oni odlaze da podnesu izveštaj Draži“.¹⁰⁵

Otprilike u isto vreme Miloš Minić je po drugi put išao na Ravnu Goru da razgovara sa Dražom Mihailovićem, ovoga puta u vezi s napadom na partizane u selu Planinici.¹⁰⁶ M. Minić je protestovao povodom događaja u Planinici, dokazujući da to predstavlja kršenje ranije postignutog sporazuma o uzajamnom nenapadanju. Draža Mihailović je rekao da je on lično išao u Planinicu, ali se pravdao da je mislio da je to neka divlja „banda“. On je iskoristio ovaj razgovor da se žali na postupke partizana. Pominjao je Posavski partizanski odred i navodio da koji god četnik zamakne na teritoriju toga odreda, živ se ne vraća. Posle iscrpnog razgovora ponovo je utvrđen sporazum o uzajamnom nenapadanju partizana i četnika DM.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Nismo još utvrdili ko je bio „student“. Isto tako nismo utvrdili ko su na strani izaslanika DM bili „adutant Dražin i po svojoj prilici četvrti je pop“. Zb. NOR, I-2, 126.

¹⁰⁵ Prema pismu Marka (Aleksandra Rankovića) za Novaka (Tita) od 11. IX. 1941, Zb. NOR, I-2, 126-130.

¹⁰⁶ Nismo mogli utvrditi tačan datum ovog sastanka. V. Rafajlović u navedenom izvoru smatra da je do ovog sastanka došlo „pet do šest dana posle događaja u Planiničkoj školi“. Milan Drakulić kaže da se seća da je M. Minić otišao na Ravnu Goru sutradan posle borbe u Ljigu, to jest 11 septembra.

¹⁰⁷ Sadržaj razgovora iznet je prema kazivanju M. Minića. — Sa M. Minićem išao je i V. Rafajlović (nap. 88). Sećajući se ovog sastanka, V. Rafajlović između ostalog kaže da ih je DM primio hladno. „Draža se odmah žalio na partizanske odrede, posebno na Kolubarski (odnosi se na Kolubarsku četvu Valjevskog odreda — J. M.). On je podvlačio da se sa partizanima ne može pravići nikakav sporazum, jer se oni prema njemu odnose kao prema izdajniku, petokolonašu i sl. Draža se pravdao da on nije petokolonaš, da nije izdajnik, a još manje neki gibaničar, kako su ga u letku nazvali drugovi iz Kolubarskog odreda. Draža je objašnjavao da on žali što je došlo do sukoba u Planinici, on se izgovarao da je mislio da se u Planiničkoj školi nalazi neka banda...“ Razgovori su trajali do uveče, ujutru su nastavljani. „Govorilo se o tome kako bi se od dve „šumske“ vojske stvorila jedna jedinstvena koja bi mnogo više doprinela oslobođenju našeg naroda. Draža nikako nije mogao da shvati kako partizani mogu sa Hrvatima, Slovencima i drugim narodima da stvaraju zajedničke planove i akcije.“

U toku meseca septembra nastavili su se i razgovori između partizanskih i četničkih komandanata i štabova na samom terenu, gde su partizanski odredi već bili oslobodili prostranu teritoriju, naročito u zapadnoj Srbiji, naoružali se i brojno ojačali, tako da je okupator, kao što je rečeno, morao preduzimati izvanredne mere za svoju odbranu. Istovremeno, na oslobođenoj teritoriji (u Posavini, Krupnju, Ivanjici, B. Bašti i dr.) stvaraju se narodnooslobodilački odbori, koji izrastaju u prave organe nove narodne vlasti. Četnički oficiri počinju sve više da poštuju partizanske odrede. Njihova propaganda „da rat ne mogu voditi civili“,¹⁰⁸ pod udarcima partizana rasturala se kao mehur od sapunice.

U avgustu i septembru 1941 vojna organizacija pokreta DM dalje evoluirala. Pored „upisanih“ seljaka po selima, stvaraju se u pojedinim krajevima i stalni četnički odredi od poverljivih oficira, podoficira i žandarma, sa pretežnim zadatkom da po selima vrše propagandu za pokret DM i da dalje šire organizaciju DM. Ove stalne odrede štab DM naziva „gorskim odredima“, a štabovi DM u pojedinim oblastima dobijaju naziv „gorski štabovi“ i odgovarajući broj. Ali, za tada malobrojne četničke odrede DM sve više se postavljalo pitanje kako i dalje opstati bez akcija protiv okupatora a održavati veze sa žandarmerijom i nedićevskim odredima, kad se partizani tako uspešno i sve oštrije bore protiv Nemaca i nedićevaca? Uputstva sa Ravne Gore izričito su četnicima branila akcije protiv okupatora i ulazak u borbu zajedno sa partizanima. Ta uputstva tražila su od njih da odvajaju seljake od partizanskih odreda i to u ime neprijateljstva prema okupatoru, neprijateljstva koja su na delu pokazivali samo partizani. Pregovori s partizanima dobro su dolazili štabu DM kao veo za kamufliranje neaktivnosti, koju tolerišu i partizani.

Prema nepotpunim podacima, od značajnijih pregovora između štabova partizanskih i četničkih odreda u septembru 1941 treba pomenuti: sporazum o zajedničkoj borbi koji su 13 septembra potpisali predstavnici četničkog Krajinskog odreda, Ujevačkog odreda Leonide Plješkovića, Zviškog partizanskog odreda, četničkog Kučajskog odreda i Krajinskog (Timočkog) partizanskog odreda¹⁰⁹; zatim, sredinom septembra održani su razgovori predstavnika Kragujevačkog partizanskog odreda sa četnicima Smiljanića i majorom Paloševićem¹¹⁰ i oko 18 septembra Rasinski partizanski odred postigao je sporazum sa „stalačkim vojvodom“ potpukovnikom Radovićem o napadu na Kruševac¹¹¹.

Ali svakako najznačajniji razgovori u septembru mesecu vođeni su između vrhovnog komandanta NOPOJ Tita i pukovnika Draže

¹⁰⁸ Чолаковић, н. д., 210.

¹⁰⁹ А—VII, Reg. br. 753, vidi i 1987—5—1.

¹¹⁰ А—VII, 1985—1—2; Zb. NOR, I—2, 159.

¹¹¹ А—VII, 1988—5—1.

Mihailovića, 19 septembra u selu Struganiku, u kući majora Aleksandra Mišića.¹¹²

Čim je stigao na oslobođenu teritoriju, vrhovni partizanski komandant Tito tražio je da se sastane sa Dražom Mihailovićem. Miloš Minić je Titu izložio situaciju na terenu i podneo izveštaj o razgovorima sa Dražom Mihailovićem. Odmah je seljak Voja Rafajlović bio poslan na Ravnu Goru sa pismom u kome se traži sastanak sa Dražom Mihailovićem, na što je ovaj pristao. Tako je već sledećeg dana po dolasku u komandu Kolubarske čete Valjevskog partizanskog odreda vrhovni komandant NOPOJ Tito pošao na razgovor sa Dražom Mihailovićem. Sa Titom su išli M. Minić, Obrad Stefanović (radnik, član OK KPJ — Valjevo) i pratnja od nekoliko partizana. Od strane štaba DM, sastanku u Struganiku, pored Draže Mihailovića, prisustvovali su njegov zamenik Dragiša Vasić, major Aleksandar Mišić i nekoliko telohranitelja.¹¹³

„Sastanak je, u stvari, dao slabe rezultate. Draža Mihailović je uporno odbijao da započne bilo kakvu borbu protiv Nijemaca, govoreći da još nije vrijeme itd... Bilo je doneseno samo usmeno rješenje o lojalnom ponašanju Mihailovićevih četnika prema partizanima i o tome da oni neće napadati partizane, kao što su to činili četnici vojvode Pećanca.

Pošto je Draža Mihailović, ne znam iz kojih razloga, i tada pa i dugo kasnije držao da sam ja Rus, on je potpuno otvoreno govorio o Hrvatima i svim ostalim narodima Jugoslavije. On je, kada sam ga pitao šta misli o nacionalnom pitanju, izjavio nedvosmisleno da Hrvati,

¹¹² U našoj literaturi dosad nije utvrđen datum održavanja sastanka u Struganiku i o tome nema dokumenata. Prema sećanju Jaše Rajtera, koji je bio u pratnji Vrhovnog komandanta od polaska iz Beograda do dolaska u Valjevski odred, Tito je sutradan po dolasku u odred pošao na sastanak sa DM. Ovo potvrđuju svojim sećanjem M. Minić i Milan Drakulić, koji su se zatekli u Komandi Kolubarske čete Valjevskog odreda kad je Tito stigao iz Beograda. M. Drakulić smatra da je Tito u Valjevski odred stigao 18 septembra popodne. Sa ovim se slaže J. Rajter, prema čijem je sećanju Tito iz Beograda krenuo sredinom septembra, to jest 16. IX. (Putovalo se dva dana preko Stalaća — Čačka — Požege.) Prema tome, treba da je sastanak u Struganiku održan 19 septembra.

Štampanje u Beogradu šestog broja Biltena GŠ NOPOJ (18. IX. 1941), koji je uređivao Tito, takođe daje osnove za tvrđenje da bar do 15. IX Tito nije napuštao Beograd. Isto potvrđuje vrlo brzo održavanje savetovanja u Stolicama (26. IX), koje je sazvano još pre Titovog odlaska iz Beograda.

Na osnovu toga može se tvrditi da na spomen-ploči u selu Robaje nije napisan tačan datum dolaska druga Tita u Valjevski odred (12. IX). Ne mogu se takođe prihvatiti ni podaci Dedijera (n. d., 323) da je „Tito krenuo iz Beograda početkom septembra“, ni Čolakovića (n. d., 279) — „u prvoj polovini septembra meseca“. Isto tako ne može se prihvatiti ni sećanje Rafajlovića da je sastanak u Struganiku bio 9. X., iako je Rafajlović prisustvovao ovom sastanku.

¹¹³ Prema sećanju M. Minića.

muslimani i svi ostali moraju biti najstrožije kažnjeni i poslije izvjesne odmazde potpuno potčinjeni Srbima. Pošto sam se suprotstavio, rekao je da je njegovo gledište sasvim pravilno, jer su svi Hrvati krivi za ustaške zločine... Na svršetku mi je Draža kazao da će se još predomisliti kada i na koji način će njegove jedinice poći u borbu i da će to saopćiti.¹¹⁴

¹¹⁴ Тито Ј. В., *Борба за ослобођење Југославије*, 1947, 208—209. — V. i Чолаковић, п. д., 279—280. — Pošto je o sastanku u Struganiku kod nas dosad vrlo malo pisano daćemo ovde izvode iz sećanja V. Rafajlovića (nap. 88):

„Pošto je pretstavljanje i rukovanje završeno, svi smo posedali za isti dugački sto u odžakliji. Draža je seo u prednje čelo, sa leve strane seo je drug Tito, a s desne strane ostao je da sedi Dragiša Vasić. Do druga Tita seo je drug Miloš Minić, pa Obrad Stefanović i drugi članovi. Do Dragiše Vasića seode je major Aca Mišić. Iznad delegacije stajala je neka vrsta straže, jedan četnik i jedan partizan. Partizansku telesnu gardu pretstavljao je Bata Jeftić, student iz Valjeva, a četnik je bio neki veoma visok i već uveliko bradat oficir... Oko pola sata vođen je nevezan razgovor. Naročito je u tom razgovoru učestvovao Dragiša Vasić. Obraćao se drugu Titu: „Tito, Tito... Vi ste Rus?“ Kada mu je drug Tito odrečno odgovorio, on je rekao: „Vi ste Hrvat... a inače sekretar Komunističke partije Jugoslavije, po zanimanju metalski radnik, bili ste duže vremena u Rusiji...“

Zatim je Draža rekao da bi trebalo da pređemo na glavnu stvar. Drug Tito je odgovorio: „Da, vreme je!“ Major Mišić je jednako navaljivao s raketom... Najzad, Draža je prešao na zvanične razgovore. Pitao je Tita kako on misli da se stvori zajednička vojska četnika i partizana. Nemačka je ubacila veće kontingente vojske i on se plaši ako bi oni zajedno povelili ozbiljnu borbu protiv okupatora. Ne treba škidati s uma snage Nedića i Ljotića koje će priteći u pomoć Nemcima. Ovoj navalji ne bi mogli odoljeti ni četnici ni partizani.

Drug Tito je odgovorio da je zaista neprijatelj jak, ali borba se s neprijateljem mora voditi, jer na taj način mi pomažemo saveznicima da se fašizam što pre sruši.

Draža je rekao da je naša pomoć mala i skoro nikakva, saveznici su daleko i u njih se ne možemo uzdati.

Drug Tito je Draži rekao da on ima obaveštenje da onog momenta kada budemo napravili zajednički sporazum i kada krenemo u zajedničku akciju, da ćemo dobiti pomoć... Nužno je da mi napravimo takav sporazum, koji će saveznicima davati garanciju da mi nemamo dve šumske vojske, već jednu koja se iskreno bori protiv fašizma. Draža je rekao: „A šta pa vi mislite ako okupator pođe s kaznenim ekspedicijama i popali sela i varošice po ravničarskim krajevima? Šta ćemo tada s narodom?“ Tito mu je rekao da ćemo narod izbaciti u šumu, u zbegove, izvući ćemo hrane, a za to vreme od saveznika će nešto doći. Ako budemo združeni, mi ćemo okupatoru odoljeti, jer on na nas ne može baciti velike snage, jer je zauzet na drugim ratištima. Mi bismo takve snage, koje bi neprijatelj odvojio u našim planinama, mogli tući i tako fašističku snagu slabiti.

Draža je stalno podvlačio kako je neprijatelj jak, kako će sela i varošice svojim kaznenim ekspedicijama popaliti i srušiti. Naposljetku je rekao da je zgodnije da se vodi inteligentna sabotaza. Razgovor su uglavnom vodili drug Tito i Draža. Kada je došlo do pitanja kako bi se planiralo voćstvo vojske i ko bi trebalo da bude komandant svih ustaničkih odreda (to pitanje je postavio Draža), drug Tito mu je odgovorio da od toga ne treba praviti veliko pitanje...

Negde oko 20 časova završen je razgovor.“

Susret sa vrhovnim partizanskim komandantom u vreme ogromnih uspeha partizanskih odreda i izrastanja oružane borbe protiv okupatora u masovni narodni ustanak, odlučnost i rešenost da se u toj borbi bez kompromisa ide dalje, što je na sastanku u Struganiku ponovo podvukao sam Tito, ostavili su, po svemu sudeći dubok utisak na štab DM. Taktikom čekanja, vezama sa okupatorskom policijom i žandarmerijom i sa izvesnim brojem samovoljnih komandanata, a bez dovoljno finansiskih sredstava, bez dovoljno oružja i druge spreme, četnički pokret DM nije mogao zaustaviti talas narodnog ustanka u Srbiji. Brojni porast partizanskih odreda pretvarao ih je postepeno u sasvim malu, beznačajnu snagu. Suočen sa takvom stvarnošću, štab DM u drugoj polovini septembra izdaje svojim ljudima uputstva za mobilizaciju i na teritoriji zapadne Srbije aktivizira četničke odrede, pre svega sa ciljem da se domogne pojedinih gradova, pa i po cenu zajedničke mestimične borbe s partizanskim odredima protiv okupatora. Istovremeno u drugim krajevima Srbije četnički odredi nastavljaju propagandu taktike čekanja i u narodu šire strah od nemačkih represalija, nastojeći uporno da suzbiju uticaj partizanskih odreda i da široke mase odvrata od oružane borbe.

Ove promene u taktici štaba DM na teritoriji zapadne Srbije, do kojih je došlo pre svega usled ustankom izmenjenih odnosa snaga (okupator — nedićevci — četnici DM — partizani), posledica su takođe širokog odjeka koji je oružani ustanak u Srbiji dobio u to vreme u svetu. Ustanak u Srbiji primorao je samog Hitlera da preduzme izvanredne odbranbene mere. O srpskom ustanku već se znalo septembra meseca kako kod istočnih tako i zapadnih saveznika. A upravo u septembru mesecu štab DM uspeo je da uspostavi radio-veze sa onim inostranim krugovima koji su taj pokret podržavali.

Kako je Draža Mihailović još pre uspostavljanja radio-veza sa inostranstvom, to jest pre septembra 1941 godine, putem raznih kurira održavao veze sa inostranstvom, na osnovu raspoložive građe osvrnućemo se na te veze, s obzirom da one takođe bacaju svetlost na razvoj četničkog pokreta DM 1941 godine i njegov odnos prema narodnooslobodilačkom pokretu.

V

Jedan od prvih koraka Draže Mihailovića u vreme kada je počeo da organizuje mrežu svojih uporišta bio je pokušaj da uspostavi vezu sa inostranim krugovima koji će ga podržavati i materijalno pomagati, a kojima će on sa svojom organizacijom za uzvrat činiti potrebne usluge.

U rano leto 1941 godine Draža Mihailović je uspostavio vezu s Carigradom preko dva kanala, preko turskog i američkog poslan-

stva u Beogradu.¹¹⁵ Tada je on slao izveštaje za englesku obaveštajnu službu, od koje je dobijao i uputnike, na osnovu kojih je trebalo davati odgovore. Ovim putem Draža Mihailović je dobio šifru i izvesna finansiska sredstva.¹¹⁶

Vežu sa izbegličkom vladom prvih meseci posle okupacije Draža Mihailović nije imao, a nije je ni tražio. Iz referata, sastavljenog za predsednika Ministarskog saveta jugoslovenske vlade u Londonu 26 januara 1942 godine, prema izveštaju koji je iz Beograda ujesen 1941 doneo dr Miloš Sekulić, doznajemo:

„Prvobitno Draža sa gerilom bio je protiv vlade đenerala Simovića za koju su smatrali da je potpisala kapitulaciju i pobjegla iz zemlje.“¹¹⁷

O antivladinom stavu oficira i štaba DM izveštavao je 22 avgusta 1941 delegat kraljevske vlade za Bliski i Srednji Istok, Jovan Đonović potpredsednika vlade, Slobodana Jovanovića:

„Iz Beograda su uputili čoveka da dođe u vezu sa Englezima. Na taj način saznao sam za njih i njihove namere.“

„Oni se uopšte nisu ni obratili našoj vladi. I ja sam u ovom slučaju delovao kao posrednik između njih i Engleza. Sama ta činjenica što se prvo obraćaju saveznicima, a ne vladi, jasno Vam govori o poverenju koje u nju imaju.“¹¹⁸

Iz istog Đonovićevog pisma ujedno doznajemo kakav je u to vreme u savezničkim krugovima bio stav prema pitanju oružane borbe protiv okupatora u Jugoslaviji, jer Đonović javlja Sl. Jovanoviću:

„Poručio sam im od strane Engleza da budu mirni, da ne napadaju Nemce i ne izazivaju represalije, i da će im se javiti kad treba da otpočnu akciju. Onda kada im se javi da otpočnu akciju, biće pomognuti avijacijom i drugim. Ne budu li poslušali, ne mogu se nadati nikakvoj pomoći...“

...U svakom slučaju za nas je sada prerano da ma šta počinjemo, jer bi to povuklo strahovite represalije i istrebljavanje našeg sveta. Englezi ovde svi se slažu sa tim. Stoga zasad jedino možemo sa nešto sredstava olakšati njihov život i savetovati da se primire i organizuju.“¹¹⁹

Draž Mihailović je na suđenju izjavio da je imao tajne veze s vladom „za koje engleski servis nije znao“. Prvu vezu uspostavio je preko Kaira sa Miodragom Rakićem. Ovu vezu dobio je preko Pera

¹¹⁵ *Издајник*, 156—158.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ A-VII, Mf B/2 19. — Da je grupa oficira u prvo vreme bila raspoložena protiv vlade D. Simovića potvrđuje i sećanje R. Đurića, koji kaže da su oficiri toliko bili ogorčeni na vladu da su o njoj govorili sa potsmehom.

¹¹⁸ A-VII, Mf B/1 623, 624.

¹¹⁹ Isto. — U jednom drugom pismu (28. X.) Đonović izveštava Sl. Jovanovića da je za DM poslao milion dinara. Takođe izveštava o pregovorima DM sa Nedićem „preko p. pukovnika Brane Pantića“. — A-VII, Mf B/1 676—677.

Slijepčevića. Drugu tajnu vezu imao je preko Jovana Đonovića.¹²⁰ Iz citiranog Đonovićevog pisma vidimo da u avgustu 1941 njegova veza sa Dražom Mihailovićem još nije bila tajna. Verovatno je da je svoje „tajne“ veze s vladom Draža Mihailović uspostavio posle oktobra 1941 godine.

Bivši ministar dvora izbegličke vlade, Radoje Knežević, piše: „Otkako je izišla iz zemlje 15 aprila, pa sve do oktobra 1941 Vlada nije imala mogućnosti da bude tačno obavještena o razvoju događaja u Jugoslaviji, još manje da utiče na njih... Pravu sliku, međutim, o stanju u Jugoslaviji doneo je mesec oktobar.“¹²¹

Isti autor, štaviše, napominje da je prvi put ime Draže Mihailovića vlada dobila tek u depeši iz zemlje, koja je vladi bila uručena 8 oktobra 1941 godine.¹²² Pri tome treba imati u vidu da je veza Draže Mihailovića sa izbegličkom vladom od samog uspostavljanja išla preko engleske službe. Upravo zbog toga je on i pokušavao da stvori „tajne“, to jest neposredne veze s vladom.¹²³

Međutim, radio-vezu sa engleskom službom štab Draže Mihailovića uhvatio je još u prvoj polovini septembra 1941.

Pošto nije mogao naći skrivenu radio-stanicu, za koju je pretpostavljao da su je ostavili Englezi,¹²⁴ štab DM naložio je nekim svojim ljudima da izrade radio-stanicu od delova. Ona je bila gotova početkom septembra 1941 i počela je da radi na Ravnoj Gori pod imenom „Slobodna vojna stanica neokupirane Srbije“, sa pozivnim znakom YTHS, na talasnoj dužini od 36 metara.¹²⁵ Prva depeša sa Ravne Gore uhvaćena je na Malti, verovatno 13 ili 14 septembra

¹²⁰ *Издајник*, 307—308.

¹²¹ *Poruka*, br. 10, 1953.

¹²² *Poruka*, br. 8, 1952. — Krajem septembra — početkom oktobra stigao je u London preko Lisabona Gradimir Bajloni, student, sin poznatog beogradskog vlasnika istoimene pivare. On je preneo izveštaj o situaciji i šifre, što mu je u Beogradu predao oficir DM major Žarko Todorović. U tom izveštaju, datiranom sa 1. X., takođe se već pominje DM (A-VII, Mf B/1 702—707). — Osim toga, početkom oktobra 1941 vlada je preko engleske službe bila upoznata sa prvim izveštajima grupe Hadson-Ostojić-Lalatović, koja se iz podmornice iskrerala na Crnogorsko primorje, 22 septembra. — *Poruka*, br. 8, 1952.

¹²³ Pišući o dolasku Hadsona u štab DM oktobra 1941, Jakša Čelević kaže: „Doneo je šifru; ali je cela naša veza s vladom imala da se oslanja na englesku službu, to jest nije mogla biti neposredna.“ — *Књига о Дражи*, I, 185.

Još ubedljivije o tome govori depeša predsednika vlade Sl. Jovanovića generalnom konzulu u Istanbulu od 1. VI. 1942: „Engezi i dalje rade samovoljno u održavanju veze sa Dražom Mihailovićem (ne daju nam sve depeše, izdaju instrukcije bez našeg znanja), molim učinite sve, i najbrže moguće, da Draži dobacite vašu šifru; ...“ — A-VII, Mf B/2 131.

¹²⁴ *Издајник*, 157.

¹²⁵ Jakša Čelević, ovu stanicu naziva „amaterskom radio-stanicom“, a na njoj su radili Saša Todorović, Jože Pevec i Dejan... *Књига о Дражи*, I, 182; uporedi *Poruka*, br. 8, 1952.

1941.¹²⁶ Ovu depešu sa Ravne Gore je uputio načelnik štaba DM, potpukovnik Dragoslav Pavlović, svome klasnom drugu sa Više ratne škole u Parizu, majoru Živanu Kneževiću, koji se u to vreme nalazio u Egiptu. Izmenom pitanja i odgovora intimne prirode obe strane izvršile su potrebne provere, pa je veza počela redovno funkcionisati. Prve depeše o situaciji u Srbiji i u Jugoslaviji potpisivao je potpukovnik Pavlović.¹²⁷

Štab DM u drugoj polovini septembra, posle razgovora sa vrhovnim partizanskim komandantom Titom, a naročito posle oslobođenja Užica i Užičke Požege od strane partizana (24 septembra), kao i posle oslobođenja Krupnja, Bajine Bašte, Arilja, Ivanjice, Ljubovije itd., izdaje naređenje svojim odredima u zapadnoj Srbiji da se spuštaju u oslobođene gradove, da pokušaju da dele sa partizanima plen, da na terenu vrše mobilizaciju četnika, a da bi sve to dobilo vid borbe protiv okupatora, nekim odredima dozvoljava da stupe u borbu protiv nemačkih trupa (kod G. Milanovca, Valjeva, Kraljeva).

Razvoj događaja u zapadnoj Srbiji prisilio je štab DM da privremeno izmeni svoju taktiku prema oružanoj borbi. Iz jednog izveštaja koji su Nemci primili preko direktora Bankferajna Georga Zala (Saal), koji je 15 septembra doneo sa Ravne Gore Aleksandar-Saša Nikolajević posle svog razgovora sa Dražom Mihailovićem, jasno se vidi kakav je još sredinom septembra bio stav štaba DM:

- „1) Mihailović je protiv komunista, ali ne želi građanski rat,
- 2) Mihailović ne poduzima ništa protivu Nemaca,
- 3) uzevši u obzir raspoloženje njegovih trupa, Mihailović zasada ne vidi mogućnost da bi otvoreno radio s Nemcima. Njegova je zamisao da bude spreman za moment kada će nemačke okupacione snage biti smanjene ili okupacija napuštena, da bi onda vlastitim snagama održavao, odnosno uspostavio red u zemlji.¹²⁸

Borba srpskog naroda protiv okupatora, međutim, ozbiljno je pomrsila ove zamisli Draže Mihailovića. U tome je na izvestan način imalo uticaja i „raspoloženje njegovih trupa“. Ali i druge su stvari

¹²⁶ Fotić, u to vreme jugoslovenski ambasador u Vašingtonu, piše da je DM prvu depešu poslao 12. IX. (n. d., 155). — Radoje Knežević kao datum prve depeše navodi 14. IX. *Poruka*, br. 8, 1952). — Engleski novinar Klisold Stefen, međutim, tvrdi da je DM još u toku avgusta uhvatio vezu sa Englezima (n. d., 60). — Prema sećanju Jakše Čelevića, sredinom septembra jedan francuski brod u okolini Malte odgovorio je na poziv četnika i obećao da će ga preneti dalje, a 25 septembra preko Radio Londona utvrđen je prijem prvih depeša. *Књига о Дражи*, I, 183. — Na suđenju je DM izjavio da je vezu uspostavio 26. IX. — *Издајник*, 128.

¹²⁷ Detalje o uspostavljanju veze i tekstove prvih depeša objavio je R. Knežević u *Poruci*, br. 8, 1952. — Ovi podaci uglavnom se podudaraju sa pomenu- tim sećanjima J. Čelevića.

¹²⁸ Originalnu kopiju na nemačkom jeziku parafirao G. H. Citirano preko prevoda uz parafiranu kopiju. — A-VII, 19—5—53.

bile privlačne za štab DM. Bivši komandant jednog odreda DM, Zvonimir Vučković, piše:

„Alternativa pred nama, koji nismo želeli ustanak pre no što bude dobro pripremljen i usklađen u opšti saveznički plan, bila je — teoretski govoreći — ova:

(a) Sprečiti Partizane silom oružja da narod gurnu u skupu a beskorisnu vojničku pustolovinu.

(b) Zajedno s Partizanima udariti na okupatore.“

Prema Z. Vučkoviću, štab DM se odlučio za ovo drugo, a evo zašto:

„Poći s Partizanima u akciju, imalo je ova preimućstva: Partizanima se takoreći ne bi poklonio monopol rodoljublja i borbenosti, a od neprijatelja zaplenjeno oružje ne bi palo samo u njihove ruke. S druge strane, komanda bi stvarno bila naša...“¹²⁹

I drugi saradnik Draže Mihailovića, Pavle Mešković, piše u istom duhu:

„Zatim, razoružanje Nemaca doprinelo bi jačanju Komunisti. Te su okolnosti primorale Čiču na beskompromisnu akciju... Sredinom septembra izdaje naređenje svim grupama za spremnost upada u varoši, zajedno s Partizanima; prvi zadatak: zaštititi narod od zločinaca.“ I dalje:

„Čiča je do poslednjeg trenutka izbegavao vratolomne borbe s Nemcima bez ikakvog cilja, i bio je primoran da borbu prihvati.“¹³⁰

Kasnije ćemo prikazati kako je, ustvari, izgledalo to „prihvatanje borbe“, a ovde se treba zadržati još na jednom faktoru koji je takođe donekle uticao na štab DM da krajem septembra 1941 unekoliko izmeni svoju taktiku, kako prema partizanskim odredima tako i prema okupatoru.

Kao što je rečeno, u to vreme štab DM već je bio uspostavio stalnu radio-vezu sa engleskom službom. Teško je pretpostaviti da štab DM nije izveštavao o situaciji u kojoj se njegov pokret nalazio i da s one strane nije primao uputstva u vezi s merama koje treba preduzimati. Naprotiv, bez obzira na ranije poruke („da budu mirni, da ne napadaju Nemce“), u ovo vreme, to jest krajem septembra — početkom oktobra 1941, izgleda da je štab DM primio uputstvo da protiv nemačkih okupatora preduzme i neke oštrije akcije. Zasada, u odsustvu strane arhivske građe, nismo u mogućnosti da o tome nešto detaljnije kažemo, mada bi za istoriju oslobodilačke borbe u

¹²⁹ Књига о Дражи, I, 133—134.

¹³⁰ Isto, 63. — U izveštaju G. Bajlonija nalazimo za gore navedeno još jednu potvrdu: „Pošto su komunisti zauzeli Užice i Čačak,... primorani su bili Mihailovićeви odredi, da siđu sa planina u pomenuta mesta da bi održali red...“

„To je od velike važnosti, jer je time puk. Mihailović bio primoran da se krene iz svoga mirnog stava i time protiv sebe počeo navlačiti nemačke protumere, što je smatrao prerano.“ A-VII, Mf B/1 707.

Srbiji, i u Jugoslaviji, bilo značajno da se zna kakve je poruke štab DM tada primao, kakve je korake imao da preduzima i slično. Ali, utvrdili smo da je u memorandumu koji je 24 novembra 1941 Britanska vojna misija podnela Ministarstvu vojske SSSR između ostalog bilo rečeno:

„Britanska vlada bodrila je ustanak u Jugoslaviji na izričitu želju Sovjetske vlade, tako da je u interesu ove poslednje da pomogne postizavanju jedinstva ustanka u Jugoslaviji.“¹³¹

O istoj stvari piše i već pomenuti Zvonimir Vučković:

„Kako se docnije obelodanilo, engleska Vlada je, po traženju Moskve, molila Mihailovića da narodi u Srbiji digne na ustanak... Na Mihailovića je to traženje savezničke engleske Vlade uticalo presudno.

Tako je pokret Draže Mihailovića, silom događaja pre nego sopstvenom inicijativom, naveden da tokom septembra 1941 stupi u akciju i da njome rukovodi, uz ogromne žrtve.“¹³²

Štab DM je krajem septembra zaista „stupio u akciju“, i ona se razvijala tokom oktobra meseca u više pravaca.

Jedan od važnih zadataka štaba DM u toj akciji sastojao se u tome da kod engleske službe i kod izbegličke vlade stvori utisak da se četnički pokret u Srbiji i drugim krajevima svim sredstvima bori protiv okupatora, da tu borbu vodi sa velikim naporima, ali da, zahvaljujući veštini i hrabrosti svojih oficira i samoga štaba, postiže izvanredne uspehe, zarobljava čitave nemačke garnizone, čisti teritorije od neprijatelja, oslobađa gradove, zaštićuje narod od pljačke itd. itd. U stvari, štab DM krajem septembra i u oktobru 1941 sve rezultate teške i uporne borbe partizanskih odreda u zapadnoj Srbiji i Šumadiji u izveštajima preko svoje radio-veze pripisuje isključivo svojoj akciji. U depešama od početka oktobra, u vreme kada su partizanski odredi samo u Srbiji imali oko 15.000 naoružanih boraca a četnički odredi jedva jednu trećinu toga broja,¹³³ uopšte se ne pominje postojanje, akamoli borba partizana.¹³⁴ Stvarajući kod svojih

¹³¹ Iz telegrama br. 231, 24 novembra, od jugoslovenskog otpravnika poslova u Kujbiševu, čiji se tekst nalazi u Potsetniku jugoslovenske vlade po predmetu saopštenja g. Lozovskog našem poslaniku u Kujbiševu, 3 avgusta 1942, str. 3 — Državni arhif FNRJ (dalje: AFNRJ), Fond Save Kosanovića.

Tekst istog telegrama poslanstva iz Kujbiševa od 24. XI. 1941 navodi u nešto drukčijem prevodu na srpskohrvatski jezik i R. Knežević u *Poruci* br. 10, 1953. Citirana rečenica u tom prevodu glasi: „Na izričan zahtev Sovjetske vlade, Britanska vlada ohrabrila je ustanak u Kraljevini Jugoslaviji a to znači da je u interesu Sovjetske vlade da pomogne da se dođe do jedinstva među ustanicima u Jugoslaviji.“

¹³² *Књига о Дражи*, I, 134.

¹³³ Procena, koju ćemo dokumentovano obrazložiti drugom prilikom, s obzirom na nedostatak prostora.

¹³⁴ Prema R. Kneževiću, „prvi izveštaj o ustaničkoj vojsci u Srbiji“, telegram predat vladi 8 oktobra 1941, glasi:

pokrovitelja lažnu pretstavu o situaciji u Srbiji, štab DM ujedno u svojim prvim depešama traži da mu se hitno dostavi oružje i drugi ratni materijal (naprimer depeše od 6, 7, 8 i 9 oktobra).¹³⁵ Očigledno je da je zahtev za oružjem mogao da se postavi sa izgledima na uspeh samo ako se kod onoga od koga se oružje traži stvori utisak da se vodi velika borba protiv Nemaca, da se postižu uspesi, ali da nema dovoljno oružja. (Međutim, nije se baš pohitalo sa slanjem oružja štabu DM. Prvu pošiljku bacio je jedan engleski avion na Ravnu Goru tek 9 novembra 1941 godine.) Kasniji razvoj događaja ukazuje na to da bi to oružje bilo pre svega upotrebljeno za borbu protiv partizanskih odreda, a ne protiv nemačkih okupatora.

Isticanje „uspeha“ četnika DM u borbi protiv Nemaca početkom oktobra 1941 karakteristično je, međutim, sa još jedne strane. Krajem avgusta štab DM bio je upozoren: „Ne budu li mirni, ne mogu se nadati nikavoj pomoći.“¹³⁶ Odjednom, sada isti štab povezuje svoje nade u pomoć za oružanu akciju. To se može objasniti samo krupnom promenom karaktera uputstava koje je primao štab DM, što samo potvrđuje rečene konstatacije u tom pogledu.

Prvo pominjanje partizana (to jest „komunista“, kako ih naziva štab DM) u pomenutim depešama nalazimo tek u depeši od 19 oktobra 1941, ali i tu se ne navode partizani u Srbiji, već se upućuje žalba na komuniste u Crnoj Gori.¹³⁷ Pošto su u Londonu tada već

„Jugoslovenska vojska u zemlji postoji. Vojskom komanduje pukovnik Draža Mihailović. Narod željan borbe. Nemamo ni najpotrebnijih sredstava. Zasad borimo se samo puškom i bombom. Nemci uplašeni, ne znaju šta da rade. Ipak čine velike svireposti. Opkolili smo Valjevo već više dana. Ka Kragujevcu i Kraljevu nadiremo. Neprijatelj u avijaciji oskudan, prema nama ipak nadmoćan. Aerodromi u Preljini, Čačku i Požezi spremni. Naš štab na Suvoboru. Na celoj oslobođenoj teritoriji nigde nema neprijatelja, sem kao zarobljenika. U Sandžaku Italijani sa vrlo slabim moralom. U Bosni samo se ustaše bore, dok hrvatski vojnici beže. Nemci jakim snagama drže samo dolinu Morave, dok ih po ostalim garnizonima zapadno od nje opkoljavamo i hvatamo. Skoro sve pruge i puteve smo porušili. Hrvati su čuda napravili od Srba... Ali smo otpočeli da im vraćamo. Narod bi srećan bio da vidi prvu pomoć od saveznika. Devetog biću u Požezi. Mogu doći na referisanje. Pošaljite avion. *Potpukovnik Pavlović.*“

U istom duhu napisana je i depeša od 7 oktobra:

„Istočna Bosna slobodna do Sarajeva. Borbe vodimo na Palama. Ustanak dignut na Majevici. Zapadna Srbija slobodna do linije Stragari — Milanovac — Čačak — Ivanjica, sve zaključno. Imam neprijateljskih zarobljenika. Valjevo i Kraljevo držimo opsednuto. Očekujemo porudžbinu. Vrlo je hitno. *Tvoj kum 50.*“ (Pseudonim p. puk. D. Pavlovića). — *Poruka*, br. 8, 1952.

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ V. nap. 119.

¹³⁷ AFNRJ, Potsetnik, 1. „Oktobra 19, 1941, general Mihailović tražio je od predsednika Jugoslovenske vlade da nastoji kod nadležnih da se borba koju su komunisti počeli u Crnoj Gori koordinira sa akcijom nacionalističkih snaga koja je takođe upravljena protiv Talijana. Tražio je da se dadu potrebna uputstva za ujedinjenu akciju.“

imali izveštaje kapetana Hadsona, postojanje i akcija partizana u Crnoj Gori više se nisu mogli prikrivati.

Drugi pravac akcije štaba DM u to vreme išao je prema povezivanju sa nacionalističkim elementima u istočnoj Bosni i Crnoj Gori, kako bi se celoj akciji dao malo širi vid.

Još krajem avgusta u istočnu Bosnu bili su upućeni major Boško Todorović i žandarmerijski major Jezdimir Dangić sa grupom oficira. Njima je uspelo da stvore četničke odrede, izrazito nacionalističkog karaktera, koji su se borili protiv ustaša i njihovog nasilja, ali su oštricu svojih akcija okretali protiv hrvatskog i muslimanskog stanovništva u celini. Svoju akciju u Bosni oficiri DM koordinirali su i sa izvesnim pokušajima Nedićeve vlade da, radi podizanja svog ugleda, kod Nemaca izdejstvuje pripajanje Bosne okupiranoj Srbiji. Major B. Todorović 2 septembra 1941 pisao je štabu DM o tome: „...Vrlo je važno za Srpstvo da se Bosna oslobodi od ustaša vojno-četničkom akcijom pre nego što naša poluslobodna vlada u Beogradu diplomatskom operacijom (koja se verovatno već vodi, što potvrđuju i pojedini neprovereni glasovi) postigne pripojenje Bosne okupiranoj Srbiji.“

Major B. Todorović traži prebacivanje odreda DM iz Srbije u Bosnu, dok će „... „crni“ (to jest četnici Koste Pećanca — J. M.) četnici preuzeti zaštitu naroda u Srbiji od komunista i pljačkaša što su dosad trebale da rade naše čete, prvenstveno gorske“.¹³⁸

Štab DM nije mogao prebaciti svoje odrede iz Srbije u istočnu Bosnu, ali iz ovoga vidimo kakav je karakter imala njegova akcija u Bosni, iako je on naziva „oslobodilačkom“.

Što se tiče Crne Gore, štab DM u oktobru žuri da imenuje svoje komandante, pa 15 oktobra imenuje majora Đorđija Lašića za komandanta četničkih odreda u Crnoj Gori i kapetana Pavla Đurišića za komandanta svih četničkih odreda srezova Andrijevačkog, Beraškog, Bjelopoljskog, Prijepoljskog, Pljevaljskog i Kolaškog sa Barskom i Buđevačkom opštinom.¹³⁹

Proširujući tako svoju akciju i van Srbije i menjajući svoju taktiku u zapadnoj Srbiji, štab DM, međutim, i dalje održava veze sa kvislinškim elementima u Beogradu, a preko njih, posredno, pa i direktno, sa nemačkim okupatorom. Draža Mihailović je i zbog svoga ljudstva te veze brižljivo držao u tajnosti. Ipak se i o tome sačuvao poneki dokument. Tako nedićevski obaveštajni centar u Kragujevcu, u izveštaju za razdoblje od 7 do 24 oktobra 1941 javlja da su partizani 11 oktobra uhvatili generala Putnikovića, koji je išao u štab DM. „Predsednik Stragarske opštine izjavio je da je đeneral Putniković

¹³⁸ A-VII, BH-V-1815.

¹³⁹ A-VII, VK-V-6 i VK-V k. 14. Treba napomenuti da su ovo i najstarija naređenja DM, u kojima DM istupa u svojstvu „komandanta Jugoslovenskih trupa u Otadžbini“, koja smo dosad našli.

pre polaska iz Beograda bio u glavnom četničkom štabu, kao i kod šefa Gestapoa u Beogradu g. Krausa i da je tom prilikom nasamo s njim razgovarao u njegovoj kancelariji.¹⁴⁰

Kako ćemo kasnije videti, veze sa Nedićevom vladom i njenim odredima koristiće štabu DM daleko više u akciji protiv partizanskih odreda nego radio-veze sa izbegličkom vladom.

I najzad, štab DM početkom oktobra 1941 preduzima delimičnu mobilizaciju ljudstva i nastoji da kod partizanskih odreda stvori utisak da je on za saradnju u borbi protiv okupatora.

VI

Mobilizacija četnika u zapadnoj Srbiji u toku meseca oktobra 1941 imala je sasvim određeni cilj: prikupiti što više snaga da bi se sprečilo dalje brojno jačanje partizanskih odreda, pa eventualno postići brojnu prevagu nad partizanima, što bi bio argument više za zahtev da partizani dođu pod komandu štaba DM.

Draž Mihailović je lično izjavio da je naređenje o opštoj mobilizaciji dao i da je bio prinuđen da stupi u borbu protiv Nemaca pre vremena, zbog toga što su partizani otpočeli ustanak, te bi se ceo narod njima priključio, a on, Draža, ostao bi usamljen.¹⁴¹

Mobilizaciju su četnici vršili i milom i silom. Aktivne i rezervne oficire pozivali su čak s pretnjom da će ih izvesti pred preki sud, ako se pozivu ne odazovu.¹⁴² Po selima su pozivali „upisane“ seljake, a gde to nije išlo, trudili su se da ih bar odvrate od pristupanja partizanskim odredima. Istovremeno su držali govore uperene protiv partizana.

„U Kragujevcu su pozivali jednog našeg prijatelja, rez. poručnika, da se pridruži njima. On je odbio, zatim su mu pripretili da će ga ubiti i kuću mu zapaliti ako ode partizanima. Sada Dražini ljudi idu po selima i vrše silom mobilizaciju. Po selima gde mi imamo većeg uticaja istupaju tako da seljaci mogu da stupaju u partizanske i u njihove čete jer je to jedno te isto. U drugim nekim selima govore kako je bolje da stupaju kod njih, jer im tada Nemci neće ništa, a ako stupe kod partizana, kako će im kuće popaliti.“¹⁴³

¹⁴⁰ A-VII, Mf B/1 683—688.

¹⁴¹ Iz izjave R. Đurića. *Издајник*, 64.

¹⁴² P. pukovnik D. Pavlović 5. X. 1941 piše Komandi mesta Čačak: „U Čačku ima veliki broj oficira aktivnih i rezervnih. Uputite mi, molim Vas, što veći broj, ali najsavesnijih i najenergičnijih. Izdajte im izričito naređenje, one koji ne budu izvršili naređenje izvedite pred preki sud, a one koji imaju osećaja i patriotskog shvatanja uputite mi hitno ovamo.“ A-VII, Mf Lok. muz./2 718.

¹⁴³ Iz izveštaja instruktora PK Svetislava Stefanovića-Čeće od oktobra 1941. Zb. NOR, I—2, 210—211.

Rukovodioci KPJ na terenu u Srbiji znali su da uoče bitne karakteristike nove četničke taktike. U citiranom izveštaju instruktor PK u Kragujevačkom okrugu Svetislav Stefanović-Ćeća zaključuje:

„1) Radi se o borbi za osvajanje masa. Draža radi da nam onemogući uticaj na mase — da ih mi organizujemo i povedemo u borbu. Zbog toga on istupa čas sa parolama borbe protiv okupatora, čas sa oružanim ustankom, čas nije vreme za borbu, a negde i mobilise, na nekim mestima govori o saradnji sa partizanima, a na nekim nas napada, a sve sa ciljem da izazove pometnju i demoralise mase.

2) Da bi dobio u vremenu, pojedini njegovi ljudi govore o saradnji, traže kontakt, pa čak vode i pregovore ne bi li nam na taj način zavezali ruke da mi ništa protiv njih ne bi poduzimali, dok s druge strane u to isto vreme njegovi isti ljudi napadaju nas i vode harangu.

3) Uspehe u borbi, koje postizavaju partizani, a kojima se raduju mase, hoće Dražinovci da pripisuju sebi, a istovremeno da bremzaju mase za dalju borbu. 4) Mi smo mišljenja da će se Draža u najskorije vreme svojim postupcima razgolititi kao agent Nedića.“

Na prostoru van zapadne Srbije četnici DM vodili su u isto vreme akciju druge vrste. Četnički odred Voje Jevremovića-Tribrođanina, koji se spojio sa odredom kapetana Jovanovića (pod komandom majora Piletića) napao je 7 oktobra kod Žagubice delove Požarevačkog partizanskog odreda. „S Piletićem smo dva puta razgovarali: on traži da se potčinimo njegovoj komandi i da ne vodimo borbu protiv Nemaca jer je još rano“, izveštavao je oktobra meseca OK KPJ Požarevca.¹⁴⁴

Grupa četnika DM oko manastira Jošanice „teroriše narod, napada naše drugove, ometa ih, pretil našim rukovodiocima... Oni su municiju dobili od Nemaca preko kaluđera manastira Jošanice“.¹⁴⁵

A i na samom terenu zapadne Srbije, gde su sprovodili mobilizaciju, četnici DM većinom su ispoljavali otvoreno svoju mržnju prema partizanima. Težeći da mobilisane ljude što čvršće veže za sebe, štab DM je u četničku zakletvu uneo surove obaveze:

„Obavezujem se da ću ostati u redovima Draže Mihailovića do kraja bez obzira na teškoće koje mogu nastupiti. Kao garancija da ću prednje ispuniti služiće moja porodica i ja lično.“¹⁴⁶

Međutim, bez obzira na navedeno držanje četnika DM, posle sastanka u Struganiku, Vrhovni štab NOPOJ i dalje uporno nastoji da sa štabom DM postigne sporazum o zajedničkoj borbi protiv okupatora.

Na Savetovanju u Stolicama (26 septembra) vrhovni komandant NOPOJ Tito podneo je izveštaj o svom razgovoru sa Dražom Mihai-

¹⁴⁴ Zb. NOR. I-2, 165—166, 190.

¹⁴⁵ Zb. NOR. I-1, 223.

¹⁴⁶ A-VII, S-V-16517.

lovićem. U Stolicama su delegati bili obavješteni i o planovima Nedić — Draža Mihailović za koordiniranu akciju protiv partizanskih odreda u Srbiji. Bilo je zaključeno da se Draži Mihailoviću iznesu ti planovi, zaplenjeni kod nedićevskog pomoćnika komandanta žandarmerije majora Marka Olujevića, i da se od Draže Mihailovića traži objašnjenje. „Riješeno je da se izvrše svi pokušaji da se na bilo koji način dođe do sporazuma s Dražom Mihailovićem za zajedničku borbu.“¹⁴⁷

Na osnovu zaključaka Savetovanja u Stolicama na Ravnu Goru su otišli Aleksandar Ranković i Miloš Minić. Oni su Draži Mihailoviću izneli dokumente, nađene kod Olujevića. Na to je Draža Mihailović trudeći se da pokaže „zverstva partizana“, izveo S. Pipana, koji je partizanima umakao prilikom napada Nemaca na Ljig 10 septembra, a koji je bio uhvaćen zajedno sa Olujevićem i zajedno sa njim trebalo da bude streljan. Ni u ovom razgovoru sa Dražom Mihailovićem nije postignuto više nego na prethodnim razgovorima.¹⁴⁸

Početkom i u toku oktobra izvesni odredi DM zajedno s partizanskim odredima učestvovali su u opsadi nemačkog garnizona u Kraljevu i Valjevu. Uspostavljaju se partizanska i četnička komanda mesta u Čačku i Gornjem Milanovcu. Da se ne bi zaoštravali odnosi, partizani po naređenju Vrhovnog štaba prepuštaju četnicima Požegu.

¹⁴⁷ *Пету конзрес КПЈ*, 60. — Podatak da se u Stolicama raspravljalo o planovima Nedić—DM dao je M. Minić.

¹⁴⁸ Prema sećanju M. Minića. — Nismo mogli utvrditi datum ovih razgovora na Ravnoj Gori. M. Minić kaže da je ovaj sastanak bio „dan-dva posle Stolice“. V. Rafajlović, koji je i ovoga puta išao na Ravnu Goru, u svom sećanju iznosi da je to bilo 25. IX., što se ne može prihvatiti jer je savetovanje u Stolicama bilo 26. IX. (Ч о л а к о в и ћ, n. d., 286).

Prema sećanju V. Rafajlovića, ovom sastanku, pored A. Rankovića i M. Minića, prisustvovali su DM i p.puk. Pavlović. „Sa Dražom je najviše govorio drug Miloš Minić, a drug Stojanović (pseudonim A. Rankovića, prema V. Rafajloviću) nije mnogo govorio već je najpažljivije pratio diskusiju... Razgovor je uglavnom imao da sve predvidi za glavni razgovor pretstavnika glavnih štabova. Drug Minić je u razgovoru insistirao na tome da vidi kako Draža zamišlja uređenje naše države posle oslobođenja. Ispostavilo se da je Draža za monarhiju, podvlačio je da će kralj sigurno pobediti u Srbiji, Crnoj Gori a možda i u Makedoniji, dok će u Hrvatskoj i Sloveniji izgubiti.“

Poslednji deo razgovora više izgleda kao da je vođen na jednom od prethodnih razgovora. Međutim, ima osnove tvrđenju da se tada govorilo o ponovnom sastanku pretstavnika glavnih štabova. Rafajlović se izgleda tačno ne seća o čemu se na kome sastanku razgovaralo. Tako za sastanak u Struganiku kaže: „Rešeno je da se 16 oktobra održi širi sastanak u varošici Kosjeriću... Pri sastanku svi smo se rukovali s rečima: „Doviđenja u Kosjeriću.“ Potvrdu za ovakav dogovor na sastanku u Struganiku nismo nigde našli, ali postoji pismo DM od 22. X. 1941 Glavnom štabu partizanskih odreda u kome se pominje da je DM bio sprečen da dođe na sastanak 16 o. m. (A—VII.) To znači da je za 16. X. bio zakazan neki sastanak i nije isključeno da se o tome govorilo upravo na ovom sastanku. — Uporedi D e d i j e r, n. d., 328—329.

Na momente je moglo izgledati kao da je saradnja između narodno-oslobodilačkog pokreta i četnika DM na dobrom putu.

Međutim, između partizana i četnika dolazilo je stalno do incidenata. Razumljivo je zašto je do toga moralo dolaziti kada se zna sa kakvom politikom i s kakvim je ciljevima štab DM išao na prividnu saradnju sa narodnooslobodilačkim pokretom.

Incidenti su izbijali u vezi sa četničkom „mobilizacijom“, o čemu smo govorili. Do njih je isto tako dolazilo usled nepoštedne borbe partizanskih odreda i narodnih vlasti protiv raznih prikrivenih petokolonaša i sabotera oslobodilačke borbe, protiv nedićevskih, ljotićevskih i pećančevih pomagača. Četnički komandanti često su takve elemente uzimali u zaštitu kao svoje pristalice, što je kod partizana i rodoljubivog stanovništva izazivalo ogorčenje. S druge strane, tamo gde su mogli (naprimer u Požezi), četnički komandanti proganjali su, pa i zatvarali istaknute partizanske borce i njihove porodice i tako još više zaoštravali odnose.

Do sukoba je dolazilo i u vezi sa snabdevanjem. Tako, naprimer, komandant Prijevorskog četničkog odreda kapetan Predrag Raković, piše 19 oktobra četničkoj Komandi mesta Čačak protiv narodnooslobodilačkih odbora zato što oni vrše rekvizicije i od seljaka koji su se „upisali“ u četnike. On je u opštini Gorobilje kod „upisanih“ četnika seljaka stvorio uverenje da oni samo četničkim odredima treba da daju rekviziciju.¹⁴⁹

Vrhovni štab NOPOJ, koji se tada nalazio u Užicu, slao je štabu DM predloge za ponovni sastanak vrhovnih komandanata oba pokreta, ali Draža Mihailović je uporno odbijao da s ide sa Ravne Gore. Izgleda da je dolazak engleskog kapetana Hadsona (vidi nap. 122 i 123) uticao da štab DM pristane na nove razgovore.¹⁵⁰ Štab DM odredio je kapetana Milorada Mitića za svog oficira za vezu pri Vrhovnom štabu NOPOJ.

Smatrajući da bi bilo izvanredno važno što pre postići sporazum sa Štabom DM, naročito u vezi sa tada očiglednim pritiskom nemačkih divizija (iz Mačve) i pripremama za novi napad na oslobođenu teritoriju zapadne Srbije, vrhovni komandant NOPOJ Tito uputio je 20 oktobra pismo Draži Mihailoviću sa sasvim određenim predlozima za sporazum. Kako se iz Titovog pisma vidi, Draža Mihailović je tražio formulisane predloge, odbijajući poziv da dođe na „definitivne pregovore“. Sami predlozi usmereni su isključivo na jačanje oružane borbe protiv okupatora. Oni predviđaju: zajedničke vojne operacije i u tu svrhu stvaranje zajedničkog operativnog štaba, za-

¹⁴⁹ A-VII, Mf Lok. muz./2 721.

¹⁵⁰ J. Čelević piše: „Hadson je doneo poruku da se Jugosloveni imaju da bore za svoju slobodu a ne za ciljeve sovjetske ili engleske; zahtevao je pojačanu akciju i skladnu saradnju sa partizanima, s tim da oni prime Mihailoviću komandu.“ *Књига о Дражи*, I, 185.

jedničku opremu i ishranu boraca, zajedničku raspodelu plena prema potrebama fronta, obostrane komande u mestima, stvaranje stalnih zajedničkih komisija pri komandama mesta i centralne komisije pri zajedničkom operativnom štabu za rešavanje svih spornih pitanja najhitnijim postupkom, organizaciju privremene vlasti u licu narodnooslobodilačkih odbora i stvaranje centralnog narodnooslobodilačkog odbora, protiv prisilne a za dobrovoljnu mobilizaciju, za disciplinu svih odreda prema svojim višim komandama, za posebna slobodna sedišta vrhovnih komandi, nemilosrdnu borbu protiv raznih petokolonaša i špijuna, zajedničku akciju protiv raznih neprijateljskih četničkih grupa i čišćenje pozadine od sumnjivih elemenata.¹⁵¹

Umesto odgovora na iznete predloge, Vrhovni partizanski štab primio je pismo Draže Mihailovića od 22 oktobra, u kome se, doduše, govori o „potrebi raščišćavanja mnogih nesporzuma“, ali se odmah prelazi na potrebu „koncentrisanja naše pažnje na front u Mačvi“. Nesporzume treba da izglati kapetan Mitić.

„Kapetan g. Mitić upućuje se sa mojim instrukcijama u cilju izgladivanja mnogih nesporzuma, te bih želeo da se sa te strane naiđe na puno razumevanje kako bi se omogućilo izvršenje zajedničkog zadatka. U isto vreme kapetan g. Mitić primio je od mene instrukcije za pregovore sa Vama u vezi sa vojničkom situacijom, te u tom pogledu očekujem što pre pozitivne rezultate.“¹⁵²

I pored ovakvog odnosa štaba DM prema Vrhovnom partizanskom štabu, i pored odbijanja Draže Mihailovića da dođe na sastanak, Tito je odlučio da preko svega pređe i pođe na Ravnu Goru, ne bi li se ipak postigao neki sporazum o zajedničkoj borbi protiv okupatora. DM je pristao na sastanak na Ravnoj Gori. Tako je 26 oktobra 1941 došlo do sastanka u selu Brajići.

Zajedno s Titom, u delegaciji Vrhovnog štaba NOPOJ nalazili su se Sreten Žujović-Crni i Mitar Bakić. Od strane četničkog štaba sastanku su prisustvovali Draža Mihailović, Dragiša Vasić, potpukovnik Pavlović i kapetan Mitić. Partizanska delegacija tražila je da sastanku prisustvuje i engleski kapetan Hadson, kako bi engleska komanda Srednjeg Istoka bila obavještena o toku i zaključcima razgovora, ali je Draža Mihailović to odbio.

Predmet razgovora na sastanku u Brajićima bili su prvo predlozi Tita od 20 oktobra, formulisani u 12 tačaka. Štab DM odbio je da prihvati tačke 1, 2, 6 i 7, to jest odbijeni su predlozi o zajedničkom vođenju vojnih operacija i u tu svrhu, stvaranje zajedničkog operativnog štaba, zatim o zajedničkoj opremi i ishrani boraca, dalje o odbacivanju starog aparata vlasti koji se stavio u službu neprijatelja

¹⁵¹ Ovi istoriski Titovi predlozi objavljeni su dosad više puta, te ih zato ne donosimo u celini. (V.: *Пети конгрес КПЈ*, 64—68; *Историјски архив КПЈ*, I-1, 236—239; Zb. NOR, I-1, 203—207 itd.)

¹⁵² A-VII, Pismo DM Glavnom štabu partizanskih odreda od 22 oktobra 1941, neregistrovana foto-kopija.

i o stvaranju narodne vlasti u licu narodnooslobodilačkih odbora i, najzad, o mobilizaciji na dobrovoljnoj osnovi, putem ubeđivanja.

Štab DM odbio je upravo one predloge čije bi prihvatanje jedino omogućilo sporazum o efikasnoj borbi protiv nemačkih okupatora.

U toku razgovora, Draža Mihailović i njegovi saradnici iznosili su svoje teze. Mihailović i Vasić su govorili da posleratna država treba da obuhvati uglavnom srpske teritorije, u koje su oni ubrajali sva područja sem glavnih delova Hrvatske i Slovenije. Mihailović je govorio da su Hrvati izdali Jugoslaviju, da su to sve ustaše i da ih treba izbaciti iz državne zajednice i sa njima se obračunati. On je govorio da i Muslimane treba pobiti. U toku razgovora, on je za njih više puta rekao: „Poklati! Poklati! Sve poklati!...“. Za Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu i Makedoniju rekao je da su to sve srpske teritorije.

Draža Mihailović je tražio da u svakom selu vlast pretstavljaju četobaše.

Partizanski delegati pružili su otpor takvim shvatanjima. Žujović je više govorio nego Tito.

Draža Mihailović je smatrao da bi u eventualnom zajedničkom štabu mogli raditi samo „stručnjaci“, a kod partizana ih nema. Ali su zato „stručnjaci“ DM od „nestručnjaka“ partizana tražili da im se iz užičke fabrike daju puške i municija, da im se dodeli suma od zaplenjenog novca u užičkoj banci. Tražili su takođe platna iz užičke tkalačnice.

Posle razgovora, koji su trajali u celoj drugoj polovini dana, predstavnici oba štaba sporazumeli su se:

- da obe komande mobilišu i dalje na isti način;
- da vojske ostanu gde jesu, da se izbegavaju sukobi, a da se akcije koordiniraju;
- da sedište Vrhovnog partizanskog štaba ostane u Užicu, a da sedište štaba DM bude u Požezi;
- da podela plena bude zajednička;
- da transport trupa i materijala bude slobodan po celoj oslobođenoj teritoriji;
- da se stvore mešoviti ratni sudovi za suđenje pljačkašima i drugim neprijateljima naroda;
- da se vodi briga za obezbeđenje stanovništva;
- da se štabu DM iz fabrike oružja da 1.200 pušaka i municije;
- da se od 55 miliona dinara iz užičke banke svakom glavnom štabu dodeli po 5 miliona, a da se od ostataka pruži pomoć izbeglicama.¹⁵³

¹⁵³ Prema kazivanju Mića Bakića. — Zatim: ZB. NOR. I-1, 244. — Jovo Radovanović, *Tito na Ravnoj Gori, Narodna armija*, 20. XII. 1956.

Usled ograničenog prostora, izostavili smo epizode sa blagajnikom DM, sa frontovima DM, sa mostom, miniranim za partizansku delegaciju, i druge u vezi sa sastankom u Brajićima. — V.: Radovanović, n. n. i *Дедујер*, n. d., 329—330.

Iako ovaj sporazum nije bitno menjao dotadašnje odnose između partizana i četnika i nije predviđao najefikasnije mere za borbu protiv okupatora, on je ipak predstavljao jedan korak ka postizanju kakve-takve saradnje između narodnooslobodilačkog pokreta i četnika DM. Ujedno je ovaj sporazum pokazivao maksimalno nastojanje narodnooslobodilačkog pokreta da se u borbi protiv okupatora na bilo koji način angažuju sve one snage srpskog naroda koje su za tu borbu i najmanje spremne, bez obzira na krajnje ciljeve i ideološka shvaćanja. Za takav jedan sporazum sa štabom DM partizanski Vrhovni štab morao je imati maksimum taktičnosti, uzdržljivosti i strpljenja i on je to pokazao, imajući neprestano pred očima samo interese naroda u borbi za oslobođenje od okupatora. Već sutradan po zaključenju sporazuma, Vrhovni štab NOPOJ pristupio je njegovom izvršenju. „Pušteni su na slobodu svi četnici, koji su iz raznih razloga bili opravdano hapšeni od strane partizanskih vojnih vlasti. Požezi je ustupljeno 5.000 kg žita, iako je Užice, kome je ovo žito bilo namenjeno, bilo u nestašici, a štabu četnika na Ravnoj Gori isporučeno je odmah 500 pušaka i 24.000 metaka.“¹⁵⁴

Međutim, Brajički sporazum bio je veoma kratkog veka.

Po zaključenju sporazuma prošlo je jedva 24 časa, a štab DM sa svojim najvernijim četničkim odredima otpočeo je sinhronizovanu akciju i otvoreni napad na partizanske odrede i narodnooslobodilački pokret u Srbiji.

Ovaj nagli potez štaba DM ponovo je značio promenu u taktici četnika DM prema partizanskim odredima.

Još tri-četiri dana ranije, načelnik štaba DM, u jednom pismu od 24 oktobra, uveravao je nekoga:

„... nama vrlo teško padaju... obostrani incidenti i lično komandant i ja nastojimo da radimo da bratska saradnja bude zastupljena u punoj meri. Isto tako saopštite da ovako ne može da ide da jedni drugima komandujemo ili da postavljamo uslove, jer se time ne postiže cilj, već služba koči a rad dovodi u zabunu. Naš rad ne sme biti na nepoverenju zasnovan.“

„Partizani za nas nisu neprijatelji, a mi se bijemo protiv Nemaca. Mi za partizane nismo Nemci, a oni se biju protiv Nemaca, prema tome otkuda to nepoverenje.“¹⁵⁵

Ako je Pavlović ovo i pisao nekome koga je trebalo samo uveriti u dobre namere prema partizanima, teško je pretpostaviti da je u tom momentu znao da će posle nekoliko dana, i neposredno posle sastanka u Brajićima, on sam potpisivati naređenja za napad na partizane, na slobodan Čačak itd.

¹⁵⁴ Zb. NOR, I-1, 244.

¹⁵⁵ Dokumentat u jako oštećenom stanju, tako da se ne vidi ni kome je upućen. A-VII, Mf Lok. muz./2 726, 727.

Zasad nismo u mogućnosti da iscrpno odgovorimo šta je u štabu DM 27—29 oktobra izazvalo odluku za opšti napad na partizanske odrede. Da li je preko Nedića i Aćimovića dobijeno obaveštenje da je nemačka Vrhovna komanda 21 oktobra najavila dolazak u Srbiju još jedne, 113-te pešadijske divizije, pa su u štabu DM mislili da će se zajedno s nemačkim divizijama i Srpskom državnom stražom s partizanima lako i definitivno obračunati i da će zato od Nemaca biti pošteđeni i pohvaljeni? Ili je, možda, radio-vezom bilo primljeno neko uputstvo o napadu na partizane?

Štab DM zaista je tih dana održavao intenzivne veze putem svoje radio-stanice. Kako nikako nije stizala tražena porudžbina u oružju, na dan 29 oktobra sam Draža Mihailović telegrafirao:

„Boga radi, pošaljite nam pomoć...“¹⁵⁶

Dan ranije, to jest 28 oktobra štabu DM bila je upućena zvanična vladina poruka:

„Nj. V. Kralj i Kraljevska vlada preduzimaju sve potrebne mere da Vam se što pre pruži sva potrebna pomoć. Pitanje povoljno rešeno. Pripreme u toku. Stoga sačekajte i savetujte svima strpljenje i uzdržavanje od prenapljene akcije, kako biste izbegli gubitke i održali se preko zime. Sad se ne izlagati, već sačekati odavde nalog za akciju.

Održavajte stalno vezu sa našima u Bosni i Crnoj Gori. Preduzmite mere: za manevrovanje u cilju prebacivanja iz ugroženih mesta u krajeve van neprijateljskog dometa, za slučaj potrebe za zimovanje i za pretstojeću akciju.

Do datog znaka za zajednički rad, bez krajnje potrebe ne izizivati neprijatelja. — *Simović*.“¹⁵⁷

To je bila prva zvanična vladina poruka štabu DM i time je ustvari vlada prihvatila pokret DM kao svoj. Iako je ranije sa nepoverenjem gledao na vladu, ova poruka je za štab DM mnogo značila. Moglo se očekivati da će taj štab, sada priznati vladin eksponent, dobiti veću pomoć spolja, a u zemlji će ojačati uticaj time što će istupati kao opunomoćeni predstavnik jugoslovenske države. Zato je štab DM morao brzo preduzeti mere za sprovođenje vladine poruke. Međutim, izvršenje ove poruke zahtevalo je od štaba DM da se ponovo vrati na taktiku koju je primenjivao jula — septembra 1941. Očigledno da to u situaciji krajem oktobra iste godine nije bilo moguće sprovesti bez obračuna sa partizanskim odredima, čija je akcija protiv okupatora, kao što je rečeno, najviše nagnala štab DM da i protiv svoje volje menja taktiku.

Izgleda da je sa svim ovim u vezi štab DM tada i odlučio da preduzme opsežnu akciju protiv partizanskih odreda.

¹⁵⁶ *Poruka*, br. 8, 1952.

¹⁵⁷ Prema R. Kneževiću, *Poruka*, br. 10, 1953.

U noći između 27 i 28 oktobra četnici su u Požezi nasilno skinuli iz voza komandanta Prvog šumadiskog partizanskog odreda Milana Blagojevića i ubili ga.

U Požezi su i dalje zadržavani i pljačkani partizanski transporti municije, žita i drugog materijala. „U Požezi i nekim drugim mestima nastalo je opšte hapšenje partizana, članova NOO i njihovih prijatelja. Na teritoriji Užičkog sreza otpočela je opšta mobilizacija četnika i kretanje njihovih naoružanih formacija ka Užicu. U Karanu su četnici napali transporte municije za valjevski front, upućene borbama koji brane neprijateljski pristup ka Užicu...“¹⁵⁸

Četnički odredi primili su već 1 novembra od svog štaba naređenje za akciju protiv partizana. Prvi cilj bilo je Užice. Evo jednog dokumenta koji o tome rečito govori:

„Poručniku Tankosiću

Upućuje se donjodobrinjska i milićevačka četa. Svega 100 pušaka.

Najhitnije raščistiti situaciju, razoružati i pritvoriti partizane. Sa do sada upućenim snagama obrazuj odred koji da do mraka izbije na Trešnjicu i ovu po svaku cenu održi u vlasti.

Ceo odred kreneće večeras u tri kolone na Užice.

Detaljno naređenje sledjuje.

Snage koje su ti stavljene pod komandu obrazovaće desnu kolonu odreda.

1 novembra 1941

Požega

Komandant

Kapetan II klase

Vučko S. Ignjatović“¹⁵⁹

Iste noći, između 1 i 2 novembra, četnici Bože Čosovića-Javorskog pod zaštitom odreda DM u Srezu moravičkom napali su u Ivanjici na Ariljski partizanski bataljon, iako su četnici DM nekoliko sati ranije bili zaključili sporazum sa partizanima u Ivanjici o uzajamnoj saradnji.¹⁶⁰

Imajući od avgusta — septembra — oktobra rđavo iskustvo sa četnicima DM, poznavajući planove Draža Mihailović — Nedić za zajedničku borbu protiv partizana i ocenjujući mnogobrojne lokalne sukobe četnika i partizana kao u suštini izraz neprijateljskog stava štaba DM prema partizanskim odredima, Vrhovni štab NO POJ budno je motrio četničku akciju. Poznavajući duboko neprijateljski odnos pojedinih članova štaba DM prema partizanskim odredima i KPJ, Vrhovni štab NO POJ nije isključivao mogućnost iznenadnog napada četnika DM na partizane. Zato je Vrhovni štab NO POJ akcije četnika

¹⁵⁸ Zb. NOR, I-1, 244.

¹⁵⁹ A-VII, S-V-5630.

¹⁶⁰ Zb. NOR, I-2, 233—236.

DM 28. X. — 1. XI. i pokrete četničkih jedinica prema Užicu mogao da oceni kao mere pripreme za jedinstveni koncentrični napad četnika DM na Užice,¹⁶¹ i da brzo preduzme potrebne mere za odbranu. Partizanske jedinice na položaju Trešnjice spremno su dočekale četnički napad, slomile napadački odredi, goneći razbijene četnike, 3 novembra ušle su u Požegu.

Videvši da je napad na Užice propao, štab DM odmah, još 2 novembra, rešava da preduzme napad na Čačak. Istog dana šalje svog kurira majoru Radoslavu Đuriću, komandantu četničkih odreda u opsadi Kraljeva, sa sledećim naređenjem:

„Noćas, 2 novembra u 1 čas po ponoći komunističke snage napale su naše posade u selu Karanima, Ribaševini i Čajetini.

Jedan deo posade je zarobljen i zverski pogubljen.

Stoga naređujem sledeće:

1) Odmah i u toku noći, pod okriljem mraka, povući glavninu naših snaga sa Kraljeva, ostavljajući najnužnije delove radi prikrivanja odsustva trupa pred neprijateljem.

2) Pravac kretanja Čačak. Raspored kretanja izvršiti lično, zauzeti Čačak i obezbediti ga sa užičkog pravca. Partizansku Komandu razoružati i poslati je na Ravnu Goru.

3) Drugi deo posade skinuti sledeće noći i rasporediti je tako, da razoruža partizansko komandno osoblje i ljudstvo, ukoliko se ne bi dragovoljno stavilo pod komandu Jugoslovenske vojske u Otadžbini.

4) Artiljeriju uputiti prvim ešalonom u pravcu Brđana.“¹⁶²

Ako ostavimo po strani lažna tvrđenja o „napadu komunističkih snaga“ (a još ćemo pokazati kako se štab DM služio lažima), ovaj dokument pokazuje svu oštrinu kojom je štab DM bio rešio da napadne partizanske odrede; ovaj dokument pokazuje takođe da citirano Ignjatovićevo naređenje o napadu na Užice nije bio proizvod slučajnosti ili Ignjatovićeve samovolje, kako je to Draža Mihailović tvrdio na suđenju 1946 godine. Kroz oba dokumenta provejava jedinstven stav: po svaku cenu uništiti partizane („komuniste“).

Major R. Đurić, međutim, u težnji da se izbegne sukob partizana i četnika, nije izvršio primljeno naređenje. On je o tom naređenju izvestio komandanta i komesara Čačanskog partizanskog odreda, Mola Radosavljevića i Ratka Mitrovića, a takođe Vrhovni štab NOPOJ, i

¹⁶¹ Pišući o napadu DM na partizane u Užicu, engleski novinar St. Klisold kaže: „By stretching out his hand he might catch them in their nest — the precious nest of Užice with its workshops and factories. In great secrecy the orders were issued for a general chetnik attack against Partisan headquarters beginning at 5 a. m. on the mornings of November 2 nd.“ — *Whirlwind*, 67, — O napadu na Užice v. *Издажник*, 122—123, Zb. NOR, I-1, 245.

¹⁶² Naređenje je „po zapovesti komandanta“ potpisao načelnik Gorskog štaba, br. 1 (tj. štaba DM) potpukovnik Drag. T. Pavlović. *Poruka*, br. 8, 1952. Vidi o ovom dokumentu izjavu R. Đurića na suđenju DM. — *Издажник*, 65, 407—409.

sam je pošao na Ravnu Goru da traži objašnjenja. U međuvremenu je na frontu kod Kraljeva kapetan Jovan Deroko primio od potpukovnika Pavlovića isto naređenje telefonski na francuskom jeziku. Sve je to odložilo četnički napad na Čačak, a Čačanski partizanski odred i partizanska Komanda mesta u Čačku dobili su mogućnost da se pripreme za odbranu.

Pošto su četnici izgubili Požegu, izaslanik DM u Vrhovnom štabu u Užicu kapetan Mitić pristao je na traženje partizanskog Vrhovnog štaba da se 3 novembra u 17 časova obustave neprijateljstva. Štab DM odbacio je ovaj sporazum i od partizana ultimativno tražio da napuste Požegu.¹⁶³ Razbijeni napadač postavljao je još i ultimatum! — toliko je bila velika rešenost štaba DM za borbu protiv partizana. Razume se da je ovaj ultimatum bio odbačen, a partizanske snage nastavile su čišćenje terena od, sada otvoreno neprijateljskih, četničkih grupa.

Štab DM i dalje izdaje naređenja za napad na oslobođenu teritoriju. I danas se u Muzeju Narodne revolucije u Čačku čuva celokupan vojni plan četničkog napada na Čačak, rukom napisan 3 novembra 1941 u štabu DM.¹⁶⁴ Četnički komandant mesta u Čačku, kapetan I klase Bogdan Marjanović, 5 novembra u 23.30 časova primio je naređenje od samog Draže Mihailovića, u kome se kaže:

„Nastanite što pre da ovladate Čačkom i kapetanu Deroku prenesite potrebno za ovo. Kapetan Deroko treba sa $\frac{2}{3}$ svoga ljudstva sa topovima i bornim kolima skinutim sa položaja kod Kraljeva da odmah ovlada Čačkom. Sa $\frac{1}{3}$ da obezbedi pravac prema Raškoj i

¹⁶³ Evo kako izgleda telefonsko saopštenje p. pukovnika Pavlovića za Tita: „Komandant mi je naredio da vam odgovorim na vaše zahteve. — Pukovnik Draža Mihailović činio je krajnje napore da ne dozvoli bratoubilačku borbu. Obaveze koje je primio ispunjavao je najlojalnije... S druge strane, Glavni štab nar. oslob. odreda Jugoslavije nije hteo ispuniti ni jednu od svojih primljenih obaveza. Tako nije hteo dati ni najnužniju municiju za potrebe fronta, što je dokaz zadnjih namera; novac koji je imao biti poslat kao prva rata nije dat pod raznim izgovorima, od pušaka primljeno je svega 500 prema hiljadama koje su imale biti isporučene, naši ljudi na sve strane zlostavljani, zatvarani a nije ništa učinjeno da se ovom nasilju i samovolji stane na put. Imamo nesumnjivih dokaza pored vaših priznanja da ste vaše napade izvršili na četnike u Čajetini, zapadno od Užica kao i u Kosjeriću u noći između 30 i 31. — Nema ni najmanje sumnje na kome leži teška odgovornost zbog prolivanja bratske krvi. Dok su se četnici borili na frontu, skidani su vaši odredi i koncentrisani u Užicu, što nije promaklo našim zapažanjima. Napad koji ste počeli pripreman je već duže vreme, a mnoštvo vaših ljudi koji su uhvaćeni potpuno slobodno su izjavili u svojim saslušanjima koja su mi u rukama da ste vi ovaj napad pripremali i da im je naređenje izdato. — Za obustavu borbe zahtevam: na prvom mestu napuštanje Požege od vas. — Po ranijem sporazumu lojalno ispunjenje istoga u pogledu oružja, novca, municije i ostalog materijala i to odmah. — Pored ovoga puštanje svih zarobljenih četnika od vas. — Po zapovesti komandanta Načelnik Gorskog štaba p.pukovnik Pavlović.“ A—VII, Reg. br. 372.

¹⁶⁴ A—VII, Mf Lok. muz./2 749, 753.

pravac Kraljevo—Čačak, prelazeći u najuporniju odbranu na rečenim pravcima.“¹⁶⁵

Iako je Jelički četnički odred na prevaru oteo partizanske tenkove i topove i 6 novembra preduzeo napad na Čačak, Čačanski partizanski odred ga je razbio i primorao na povlačenje prema Ravnoj Gori.

Pri napuštanju fronta kod Kraljeva bilo je pojava da četnički borci nisu hteli da idu protiv partizana. Tako je, naprimer, Grabaška četnička četa, sa komandirrom Gvozdenom Stipetićem, seljakom, zbog izdaje kod Kraljeva napala četnički štab na Zdravljaku i stavila se na raspoloženje partizanima. (Stipetić je zbog toga bio zaklan po naređenju četničkog komandanta Dače Simovića).¹⁶⁶

Ponovni pokušaj napada na Užice odbio je 7 novembra Užički partizanski odred u borbi kod Karana, gde je razbijen četnički odred kapetana Račića.

Na taj način partizanski odredi potpuno su slomili četničke napade na Užice i Čačak, razbili njihove odrede i nastavili da ih gone prema Ravnoj Gori. Četnici su uspeli jedino 7 novembra da u Gornjem Milanovcu na prevaru razoružaju i zarobe oko 200 partizana iz Trećeg bataljona Prvog šumadiskog odreda, koje će kasnije predati Nemcima.

Ogorčenje partizana i sveg rodoljubivog stanovništva prema četnicima zbog njihovog podmuklog izdajničkog prepada, tih dana bilo je ogromno. Nemci i nedićevski odredi već su vršili pritisak na oslobođenu teritoriju, a partizani su ginuli i bili ranjavani od četnika DM, koji su po selima vršili teror prema partizanskim porodicama i obračunavali se na zverski način sa zarobljenim partizanima. I u takvim danima partizanski Vrhovni štab činio je sve što je mogao da spreči bratoubilačku borbu i ne spali sve mostove za eventualnu saradnju sa četnicima DM u borbi protiv okupatora. Tito je 8 novembra izdao naređenje, koje je štampano i rastureno po gradovima i selima oslobođene teritorije i po partizanskim odredima, a u kome se pod pretnjom smrtne kazne zabranjuje da se na četničke zločine odgovara „sličnim protumerama koje nisu dozvoljene u partizanskim redovima“.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Isto, br. 758. — Pored toga, DM je bio izdao naređenje o povlačenju četnika iz okoline Kragujevca. Kragujevački obaveštajni centar u izveštaju od 10—20 novembra 1941 javlja u Beograd: „Prema izjavi jednog Dražinog kurira koji je bio uhvaćen od komunista 6 ov. m. pa pobjegao i došao u Kragujevac 14 ov. m., Dražini odredi napali su 6 ov. m. partizane u Čačku, a ovaj isti kurir bio je poslat da izvesti sve Dražine čete u okolini Kragujevca da se povuku ka G. Milanovcu.“ A-VII, Mf B/30—702—704.

¹⁶⁶ A-VII, 1983—1—1. — Po kazivanju R. Đurića, „svi su četnički komandanti tada bili protiv sukoba sa partizanima, sem dragačevskog komandanta“.

¹⁶⁷ Zb. NOR, I—2, 223—224.

Štab DM je tih novembarskih dana grčevito molio svoje inostrane pokrovitelje i vladu da mu pošalju oružje, obmanjujući ih ujedno o pravom razvoju situacije.

„Br. 5 4. XI. 41 — Situacija zahteva najhitniju pomoć. Mesto za bacanje potreba parašutom Suvobor... sve je spremno kako ste tražili i bezbedno. Meteorološke podatke davaćemo redovno od 5. 11. Javite dan i čas dolaska aviona.“

„Br. 6, 8 i 9 od 5 nov. — Vođa komunista u Srbiji pod lažnim imenom Tito ne može se smatrati kao vođa otpora. Borba komunista protiv Nemaca je prividna. Oni se snabdeli oružjem iz fabrike u Užicu. Napali su moje trupe u Ivanjici, Požezi, Arilju, Užicu, Gorjevnici, Ražani, Kosjeriću i drugim mestima. Borbu sam primio i verujem da će njen ishod biti u moju korist. Ponavljam, komunisti nemaju vođe otpora prema Nemcima. Budu li pomognuti od Engleske, ja pomoć odbijam. Partizani su otimali oružje od naroda. Ja tim putem nisam mogao ići. Imaju fabriku oružja u Užicu odakle mi nisu dali ništa, a još treba da im vi dobavite englesko oružje pa smo gotovi za uvek.“

„Br. 11 od 6 nov... Odlično vreme za dolazak aviona... Sve je spremno. Javite dolazak aviona...“

„Br. 12 od 6 nov... U Požegu nikako ne silazite, već bacite stvari na mesto čije smo ordinate dali u depeši br. 5.“

„Br. 15, 7 nov. — Očekujemo pošiljke sigurno 7 na 8. Sada ili nikad. Situacija to zahteva najhitnije. Sve je spremno na Suvoboru. Vremenske prilike povoljne.“

„Br. 20 nov. 9. — Situacija zahteva najhitniju pomoć. Prvenstveno u automatskom oružju i municiji. Još noćas treba da stignu avioni, a takođe i svake sledeće noći. Samo najbrža pomoć može da popravi situaciju...“

(„9 novembra, general Mihailović je ponovo molio pretsednika vlade da se postara da emisije Londonskog i Moskovskog radija naglase potrebu jedinstvene komande, koja bi upravljala borbom protiv zavojevača. On će i sam učiniti sve što je moguće da se prestane sa borbom, koju su partizani počeli u Požezi, Čačku i Užicu, i da se otkloni svaki nesporazum između komunista i njegovih trupa.“)

„Br. 22 10 nov. — Danas očekujemo veći broj aviona. Od presudnog značaja ove nedelje. Pomoć u municiji i automatskom oružju je neophodna. Ako pomoć stigne na vreme, inicijativa za veće akcije čišćenja. Hiljade organizovanih ljudi stoje bez oružja i očekuju momenat kada će im se omogućiti stupanje u borbu protiv krvoločnog okupatora.“

(„Komunisti su koncentrisani u dolini severno od Morave i njihovi glavni centri otpora su Čačak, Požega i Užice. Rekao je da jedan engleski oficir smatra da su komunisti koji vode partizane takođe protiv osovine. Rekao je da su on i njegovi oficiri duboko odani kralju

i da se partizanske i njegove snage bore protiv znatnih nemačkih jedinica. Mihailović je molio da se učini sve što je moguće da bi se zaustavila ova bratoubilačka borba. Rekao je da bi građanski rat trajao dugo i da se u međuvremenu ne bi ništa preduzimalo protiv Nemaca.“)

„Br. 25 nov. 12. — (od generala Simovića obećana pomoć nije došla, zbog čega smo sada u vrlo teškoj situaciji. Pomoć ne slati dok vam se ponovo ne javi. Zasada prekidamo vezu. Čim budemo mogli, javićemo se.“¹⁶⁸

Štab DM bio je prisiljen da prekine radio-telegrafsku vezu zato što su partizanski odredi u to vreme opkolili Ravnu Goru, i štab DM se opravdano bojao da i radio-stanica ne padne u ruke partizana. Ali o tome on ne izveštava svoje inostrane pokrovitelje. O pravoj situaciji tih dana na Ravnoj Gori jedan od ravnogorskih učesnika svih tih događaja piše:

„Mihailović delom zakopava, delom uništava najpoverljiviju arhivu. Priprema se evakuacija. Sredinom novembra, Čiča poziva u Brajiće na savetovanje svoje najbliže saradnike, i iznosi im pravu situaciju. Pomišlja se na prebacivanje u Homolje.“¹⁶⁹

Četničke snage u Zapadnoj Srbiji bile su male i nedovoljne za odbranu Ravne Gore, pa štab DM zbog toga poziva u pomoć svog pouzdanika Dangića iz istočne Bosne. Naređenje Dangiću pisano je 9 novembra, to jest istog onog dana kad Draža Mihailović poručuje u London da „će i sam učiniti sve što je moguće da se prestane sa borbom“. Kako je u tom pogledu, a i po drugim netačnostima ovo naređenje veoma karakteristično, navešćemo ga ovde u celini:

„Majoru gospodinu D a n g i ć u. Situacija je takva da sve naše trupe iz Bosne najbržim načinom povučete na Bajinu Baštu, usput i kod Vas sve partizane razoružati i naoružati naše ljude, na koji način povećavati Vaše odrede. Čim dođete u Bajinu Baštu, jedan deo snaga uputite pravcem na Užice, a drugi na Kosjerić, da napadaju na partizane, da ih razoružaju i naoružaju naše. Najnužnije ćete ostaviti samo u Bosni. ALI SAMO NAJNUŽNIJE.

U ciframa, $\frac{1}{6}$ ostaviti a sa $\frac{5}{6}$ gurati ovamo. Potrebno je da se Užice što pre zauzme, jer je tamo i fabrika oružja i municije koju mi već nemamo. Pri ovome preseći komunikaciju železnica: Užice — Višegrad i Užice — Požega, te da im pojačanja iz Požega i iz Užica ne mogu da stignu.

Znajte da su nas partizani napali mučki na dan 31 oktobra noću, i s koncentrisanim snagama gurnuli na Požegu, koju su posle dvo-

¹⁶⁸ A—VII, Depеше DM 1941, neregistrovane. — U zagradama tekst iz cit. Potsetnika, AFNRJ, ovde dat da se pokaže kontinuitet po datumima, a u prvom izvoru ovog teksta nema.

¹⁶⁹ П. Мешковић, n. d., 175.

dnevne borbe zauzeli, iako uz njine velike gubitke. Kolona koja bude djelovala na Kosjerić ima da padne na pozadinu njihovih trupa koje se bore sa našim delovima na Subjelu. Ovaj napad partizana na nas imao je za cilj da nam spreči dolazak pomoći iz Engleske, koja je trebala da se doturi preko Požege. Od Londona smo dobili već neku pomoć, ali ona ne može biti brza i efikasna. Treba, dakle, energično da nas podržite, da nam pomoć stigne kako bismo mogli dalje produžiti našu borbu protiv okupatora. Treba da znate da se na čelu partizana nalaze Hrvatske Ustaše, kojima je za cilj da gurnu naš narod u bratoubilački rat i da spreče odmazdu Hrvatima. Zato, žurno svim snagama, NAPRED PO PREDNJEM.

Obavestite o ovome majora Todorovića i sve komandante naših trupa, na pravcu Višegrad — Sarajevo i na drugim pravcima da Vam se pridruže u Vašem dejstvu na Užice.¹⁷⁰

Ali, Dangić je bio daleko, a partizanski obruč oko Ravne Gore sve više se stezao. Veza s Londonom morala se prekinuti. Kako se izvući iz očajne situacije? — To pitanje mučilo je štab DM. Postojala je nada da će Moskva uticati na partizane da, bez obzira na sve, obustave borbu protiv četnika i u tom pravcu, kao što ćemo videti, London je tih dana preduzimao opsežnu akciju. Ali, to je bilo isuviše neizvesno za štab DM. Jedinu brzu i neposrednu pomoć u tom trenutku Draža Mihailović je mogao očekivati od svojih prijatelja iz Beograda koji su verno služili kod Nemaca. Sa te strane četnici DM su i primili izvesnu pomoć. Jedan nedićevski oficir pisao je o tome:

„Potom sam u svojstvu načelnika štaba Rudničke grupe odreda u najkritičnijim danima Ravne Gore, bez odobrenja svoga komandanta slao municiju, opremu i puškomitraljeze na Ravnu Goru, gde su trupe đenerala g. Mihailovića bile blokirane od komunista radi uništenja.

Iz ovih dana imam telefonsko priznanje đenerala g. Mihailovića Draže, koji mi se tom prilikom zahvalio i naredio da mu se imam javiti kada dođe do izražaja.¹⁷¹

Koliko je ta pomoć značila, danas je teško reći, ali je sigurno da ona za štab DM nije predstavljala odlučujuću pomoć. Sam Draža Mihailović ubrzo se odlučio da lično pođe na sastanak sa Nemcima, očekujući da će postići bolje rezultate u nastojanju da očuva pozicije svoga pokreta. Preko nemačkog oficira dr Matla, inače profesora slavistike iz Graca, koji je i ranije dolazio na Ravnu Goru, i preko pukovnika Branislava Pantića, štab DM ugovorio je sastanak sa nemačkim predstavnicima. Nemcima je ovo došlo kao poručeno. Njima

¹⁷⁰ A—VII, VK—V—2.

¹⁷¹ Iz pisma kapetana II klase Ćirila Dimitrijevića Draži Mihailoviću, 1. XII. 1942. A—VII, VK—X—13.

je išlo u prilog da produbljuju jaz između partizana i četnika DM.¹⁷² Sastanak je održan u noći između 13 i 14 novembra u selu Divci kod Valjeva.

Štab DM pretstavljali su: Draža Mihailović, major Aleksandar Mišić, pukovnik Branislav Pantić i kapetan Nenad Mitrović. Sa nemačke strane bili su, između ostalih, dr Kisel, šef upravnog štaba komandanta Srbije, gestapovac dr Kraus i dr Matl.

Na sastanku se Draža Mihailović nudio Nemcima kao saveznik u borbi protiv komunizma, ali je izgleda tražio za svoj pokret takve povlastice koje mu Nemci nisu hteli dati (puna sloboda dejstva u zapadnoj Srbiji, i posle likvidacije partizana, povlačenje nemačkih trupa sa te teritorije). Ipak su se obe strane zadovoljile zajedničkim stavom protiv partizana. A da bi dokazao svoju lojalnost, štab DM naredio je četničkom komandantu Jovanu Škavi iste noći da preda Nemcima oko 350 zarobljenih partizana, što je ovaj odmah i učinio i predao zarobljene partizane u selu Slovcu. Nemci su ubrzo gotovo sve partizane streljali.¹⁷³

U međuvremenu je rastao pritisak partizanskih odreda na Ravnu Goru. Nekako upravo tih novembarskih dana i Radio London i Radio Moskva počeli su da govore o „junačkoj borbi srpskih rodoljuba pod vođstvom pukovnika Draže Mihailovića“.¹⁷⁴ A situacija je za Ravnu Goru postajala sve teža.

Pretstavnik DM u Užicu, kapetan Mitić, došao je tada kod Tita i sklopljenih ruku molio: „Sprečite bratoubilačku borbu! Vi ste u mogućnosti da to učinite!“¹⁷⁵

¹⁷² Izaslanik nemačkog MIP-a u Beogradu, Bencler, telegrafiše Kašeu u Zagreb 18. IX. 1941:

„Oberst Mihajlovic faehrt fort, Kommunisten zu bekämpfen, obwohl wir seinen Ansiederungsversuch bedingungslos abgelehnt haben und enthealt sich jeder Kampfhandlung gegen uns.“ A—VII, Mf L/19 H 310773.

A 3. XII. 1941 isti Bencler saopštava Berlinu o DM:

„Der genannte, der seine Bazis in den Bergen zwischen Čačak und Valjevo in dem Ort Ravna Gora haben soll, hat zwar keine zahlreiche Anhängerschaft mehr hinter sich... Im gegenwärtigen Zeitpunkt bedeutet er allerdings keine akute Gefahr, insbesondere da er mit den Kommunisten, mit denen er ursprünglich zusammenarbeitete, in Feindschaft geraten ist und sie auch seinerseits bekämpft.“ A—VII, Mf L/19 H310706—12. Görnitz, (n. d., 137) kaže: „Im November 1941 unternahm General Mihailovic einen vergeblichen Versuch, mit den deutschen Stellen Verbindung aufzunehmen, um die Anerkennung seiner Bewegung als Bundesgenosse im Kampf gegen den Kommunismus zu erlangen.“

¹⁷³ O sastanku u Divcima v.: *Издајник*, 65, 125—126. Zatim, A—VII, 1—16/7—1 i 70/VI—19/1. — Görnitz, n. d., 137.

Za sastanak DM s Nemcima u Struganiku, navodno oktobra 1941 (pre sastanka u Brajićima), koji je u svom iskazu na suđenju pomenuo A. Aksentijević, nismo mogli naći potvrde. — *Суђење члановима политичког и војног руководства организације Драже Михаиловића*, Београд 1945, 83—84.

¹⁷⁴ Uporedi Дедијер, n. d., 331—332.

¹⁷⁵ Prema sećanju Mitra Bakića.

Tito je odlučio da još jednom pokuša da usmeri četnike u borbu protiv okupatora ili da ih bar odvraća od borbe protiv partizanskih odreda. Vrhovni štab nije hteo tada ići na likvidaciju štaba DM i četničkog pokreta u Srbiji, mada, prema odnosu snaga, to ne bi predstavljalo neku izvanrednu vojničku teškoću. Politički momenti igrali su u tome takođe veliku ulogu. Na Petom kongresu KPJ Tito je o tome govorio:

„Zašto smo mi tako uporno i strpljivo nastojali da dođe do sporazuma s četnicima za zajedničku borbu protiv okupatora? Zar su kod nas u to vrijeme postojale iluzije o tome da će oni na koncu pristati na takvu saradnju. Razumije se da kod nas nije bilo o tome nikakvih iluzija. Mi smo vrlo dobro znali ko su oni i šta hoće. Ali, baš zato smo nastojali, što smo htjeli da ih pred narodom raskrinkamo, da otkrijemo pred narodom njihovo izdajničko antinarodno držanje. Oni su hodali po slobodnoj teritoriji s puškom na ramenu, a ratovati nisu htjeli; govorili su narodu da se moraju dobro spremati i da još nije došlo vrijeme. Mnogi su još u to vrijeme vjerovali da je tačno što oni govore. Razumije se, nije prijatno našim borcima, koji su na frontu prolijevali svoju krv, da gledaju kako se ti naoružani četnici šepure na slobodnoj teritoriji, žive na račun seljaka, opijaju se i teroriziraju narod.“¹⁷⁶

Rukovodeći se ovim stavovima, Tito je 16 ili 17 novembra naredio partizanskim odredima da prekinu ofanzivu prema Ravnoj Gori, a štabu DM uputio je pismo s pozivom da se otpočnu razgovori u cilju likvidiranja sukoba. Prema sećanju R. Đurića, u njemu je približno bilo napisano sledeće: „Ako ste zaista rodoljubi, kao što Radio London objavljuje, pošaljite delegate na mesto i u vreme gde želite, sa širokim ovlašćenjem da se prekine bratoubilačka borba i da se sve oružje okrene protiv okupatora.“¹⁷⁷

Očekujući ubrzo nemačku ofanzivu, štab DM, posle kraćeg kolebanja, pristao je da ponovo otpočnu pregovori. U Čačku su se 18 novembra sastale delegacije: partizanska (Aleksandar Ranković, Petar Stambolić i Ivo Lola Ribar) i četnička (majori R. Đurić i M. Lalatović).¹⁷⁸ A. Ranković je izneo predloge za sporazum. Ispostavilo se, međutim, da delegacija DM nije imala ovlašćenja za potpisivanje sporazuma, već je u ime Draže Mihailovića postavljala uslove da, prema saopštenju Radio Londona, svi treba da se stave pod njegovu komandu. Delegacije su se razišle pa ponovo sastale 20 novembra i potpisale sporazum, koji je predviđao: 1) Obustavu svih neprijateljstava do 12 časova 21. XI. tekuće godine; 2) potrebu upućivanja svih

¹⁷⁶ *Пету конгрес КПЈ*, 68.

¹⁷⁷ Uporedi: *Издајник*, 410, — Štab DM u prvom momentu oštro je reagovao na Titov predlog. Naročito je Dragiša Vasić bio protiv sporazuma. Ipak je štab DM bio u situaciji da nije mogao odbiti pregovore.

¹⁷⁸ Isto, 411—412.

snaga u borbu protiv okupatora i narodnih izdajnika; 3) puštanje svih zarobljenika, izuzev zločinaca; 4) obrazovanje mešovite komisije od po 3 člana radi utvrđivanja uzroka sukoba, krivaca i zločinačkih dela; 5) obrazovanje mešovitog ratnog suda od po tri člana; 6) lica koja su dobrovoljno prešla na jednu ili drugu stranu mogu ostati gde su; 7) zajedničkim snagama razoružati svaku grupu koja bi deistvovala bilo protiv jedne ili druge strane; 8) saradnju o operacijama i 9) održavanje novog sastanka delegacija sa izrađenim predlozima o pojedinim pitanjima.¹⁷⁹

Mešovita komisija sastala se dva puta u Čačku (24 i 26 novembra).¹⁸⁰ Četnici su tom prilikom priznali predavanje 350 zarobljenih partizana Nemcima i zločine u Kosjeriću i Mionici.

U Pranjanima se 27 novembra sastala mešovita vojna komisija. Partizane su pretstavljali: Koča Popović, kao vođ delegacije, Petar Stambolić i braća Jerković. R. Đurić i M. Lalatović ponovo su došli u ime štaba DM.

„Koča Popović nam je saopštio da se ne možemo detaljno vojno sporazumeti, jer je počela ofanziva Nemaca, da se vode borbe na prelazu od Valjeva prema Kosjeriću, na Bukovim Glavama i zahtevao je da mi preko svog rejona ne pustimo neprijatelja — Nemce.

Tu smo ručali. Trebalo je već da se razidemo i, kad smo izlazili, telefon je zazvonio. Ja odem na telefon. Čujem:

— Ko je tu?

— Major Đurić, odgovorim. A ko je tu?

— Ovde Tito. Molim Vas da obavestite Dražu da se odmah formira zajednički operativni štab, a Vi odmah da dođete u Užice za vezu.

— Samo da se dogovorim sa Dražom i odmah dolazim.

O tome telefonom obavestim Dražu. Draža mi je rekao:

— Slažem se, samo dođite gore da Vam dam detaljne instrukcije.

Po dolasku na Ravnu Goru, Draža mi je rekao:

— Ni govora! Jer svi mora da se stave pod moju komandu. Ja sam jedini legalni predstavnik jugoslovenske vojske u zemlji, kako je objavio Radio London.¹⁸¹

Međutim, 28 novembra Nemci su sa novoprispelim divizijama 342 i 113 počeli veliku ofanzivu prema Čačku i Užicu.¹⁸² Toga dana Draža Mihailović imao je poslednji razgovor sa Titom. Tito je telefonom tražio da Draža Mihailović stupi u borbu protiv Nemaca.

¹⁷⁹ Pun tekst sporazuma štampan je u *Borbi*, 22. XI. 1941. Zb. NOR, I-1, 274-275.

¹⁸⁰ Od strane partizana članovi komisije bili su Petar Stambolić, Vladimir Dedijer i „drug B“, a od četnika kapetan Mitić, neki ruski emigrant i jedan sudija, V. Dedijer, *Dnevnik*, I, Beograd 1945, 55. Drugom sastanku prisustvovali su Hadson, R. Đurić i M. Lalatović.

¹⁸¹ Sećanje R. Đurića.

¹⁸² Vidi saslušanje generala Bemea, Zb. NOR, I-1, 682-693.

Draža Mihailović je to odbio, izgovarajući se da ne može prihvatiti frontalnu borbu i „da se mora vratiti sa svojim odredima na njihove terene“.¹⁸³

Bio je to poslednji kontakt između Vrhovnog štaba NOPOJ i štaba DM.

VII

Poslednji sporazum sa Vrhovnim štabom NOPOJ od 20 novembra štab DM koristio je da bi oslabio snage partizanskih odreda njihovim angažovanjem oko rešavanja spornih pitanja, i to u isto vreme kad su Nemci protiv oslobođene teritorije pripremali svoju veliku ofanzivu. Štab DM ustvari je i računao s tim da će se Nemci konačno obračunati s partizanima, a četnički pokret u Srbiji mirno će, uz saglasnost Nemaca i po preporuci londonske izbegličke vlade, moći da se vrati taktici čekanja i pripremama za restauraciju starog društvenog poretka. S druge strane, sporazum s partizanima Draža Mihailović je koristio da se bolje prikaže Londonu. Čim je sporazum bio potpisan, 22 novembra, Draža Mihailović telegrafiše:

„Uspeo da prekinem bratoubilačku borbu koju je izazvala druga strana. U dosadašnjim borbama protiv jednih i drugih utrošio sam skoro svu municiju. Ulažem najviše napore da udružim sve narodne snage i izvršim reorganizaciju za odlučnu borbu protiv Nemaca. Potrebno da najhitnije dobijem oružje, odelo, obuču i ostalo. — Mihailović“¹⁸⁴

U toku novembra 1941 jugoslovenska vlada u Londonu i engleska vlada preduzele su kod sovjetske vlade čitavu diplomatsku akciju, ne bi li Moskva nekako „urazumila“ partizane — „vinovnike sukoba“.

Simović je 13 novembra poslao Idnu telegram Draže Mihailovića od 10 novembra, a isto tako i poslaniku u Moskvi „da pita Rusku vladu da opomene komuniste u Jugoslaviji da treba da pomažu Mihailovića i saraduju s njim protiv Nemaca“. Simović je takođe molio Majskog, ambasadora SSSR u Londonu, „da u tom smislu upotrebi svoj uticaj kod Ruske vlade“. Pismo Idnu završava Simović rečima: „Bio bih duboko zahvalan Britanskoj vladi ako bi ona, preko ser Straforda Kripisa, pružila svoju podršku molbi koju smo uputili Ruskoj vladi.“

Simovićev telegram od 13 novembra, br. 209, poslaniku u Moskvi glasi:

„Molim obratite se Ruskoj vladi i pitajte je da pošalje hitna uputstva komunistima da saraduju sa pukovnikom Mihailovićem pod njegovom komandom u ujedinjenoj akciji protiv napadača. Prema našem poslednjem izveštaju, komunisti napadaju Mihailovićeve trupe

¹⁸³ *Издажник*, 66—67.

¹⁸⁴ A—VII, Depeše DM 1941.

i tako im onemogućuju da postignu ikakav uspeh protiv Nemaca. O rezultatu nas odmah obavestite.“

Englesko ministarstvo spoljnih poslova odgovorilo je, 16 novembra 1941, i „izjavilo je da se direktno obratilo g. Majskom po ovom pitanju, da je on već poslao izveštaj svojoj vladi u smislu predloga Jugoslovenske vlade i da je obećao Engleskom ministarstvu spoljnih poslova da će poslati i drugi telegram Moskvi u kome će istaći da se Britanska vlada mnogo interesuje za ovu stvar. Englesko ministarstvo spoljnih poslova je u isto vreme u ovom pismu izrazilo želju da se uskoro ugovori sastanak između g. Idna i predsednika Jugoslovenske vlade u cilju diskusije po ovom predmetu.“

Jugoslovenski otpravnik poslova u Kujbiševu, telegramom br. 229 od 17 novembra, javlja:

„Danas sam posetio Višinskog. Tražio sam da pitanje saradnje sa partizanima bude ozbiljno razmotreno i da ruska intervencija bude brza, energična i ubedljiva. Objasnio sam da je potrebno da se sve pobunjeničke snage ujedine pod jednom komandom, ako se želi da otpor i dalje traje i dovede do nekog uspeha. Rekao sam da Jugoslovenska vlada želi da ceo pokret bude pod komandom pukovnika Mihailovića, koji je najsposobniji vojnik da organizuje i vodi borbu protiv neprijatelja.

Pošto je on generalštabni oficir, on će znati kako najbolje da iskoristi teren. Ako se želi da pokret dobije karakter jedne široke operacije, potrebno je da ga vodi stručnjak. Naveo sam g. Višinskom čitav niz primera iz emisija sa Beogradskog radija i ukazao sam mu na to da je pokret pukovnika Mihailovića uzeo šire razmere.

G. Višinski je odgovorio sledeće: „Vaš zahtev mi je sasvim jasan. Lično Vam ne mogu dati nikakav odgovor, jer je to za Vladu da odluči po toj stvari. Poslaću u Moskvu izveštaj o ovom razgovoru. Sve ovo se takođe mora pretresti i sa našim vojnim stručnjacima. Učiniću što mogu da dobijem u toku ove nedelje.“ Iz celog ovog razgovora sa g. Višinskim mogao sam da vidim da on ništa nije znao o vašem razgovoru sa Majskim, pomenutom u telegramu, o istom pitanju, koji je poslat britanskom ambasadoru. Isto je slučaj i u pogledu događaja u Jugoslaviji. Odmah sam izvestio britanskog ambasadora o ovom razgovoru, pošto će on videti Višinskog sutra, kako bi mu i on govorio u istom smislu.“

Englesko ministarstvo spoljnih poslova pisalo je 18 novembra i izrazilo želju da se ugovori sastanak između Idna i predsednika Jugoslovenske vlade da bi se pretresle sledeće stvari:

„1) Želja Britanske vlade da učini sve što je moguće da se spreči borba i trvenje između Mihailovićevih snaga i komunista. Ona je tražila od Sovjetske vlade da savetuje komuniste u Jugoslaviji da se udruže sa pukovnikom Mihailovićem.

2) Iz telegrama pukovnika Mihailovića može se videti da je on odgovorio na komunističko izazivanje i da je rešen da se obračuna s njima. Apsolutno je bitno uzdržati se od osvete i zato treba poslati Mihailoviću uputstva u tom smislu. Pošiljka ovih uputstava uticaće korisno i na stav Sovjetske vlade prema komunistima.

3) Dobro bi bilo za kralja Petra da se jednim govorom obrati obema grupama i da ih pozove na zajedničku saradnju.“

Nije isključeno da je 18 ili 19 novembra Draža Mihailović primio uputstva o kojima se govori u tački 2 i da je to ubrzalo pristanak štaba DM na sporazum zaključen u Čačku 20 novembra. Jer on 19 novembra poručuje R. Đuriću: „Napravite sporazum ma po koju cenu.“¹⁸⁵ Otuda on u depeši od 22 novembra javlja da je „učinio kraj bratoubilačkom ratu“.¹⁸⁶

Otpравниk poslova u Kujbiševu poslao je 24 novembra telegram br. 331, u kome kaže:

„Danas je Britanska vojna misija podnela jedan memorandum Sovjetskom vojnom ministarstvu u kome se traži od njega da odmah interveniše kod pobunjenika u zemlji. Rusima je skrenuta pažnja na činjenicu da ništa nije bilo preduzeto posle prve intervencije pre 9 dana. Britanska vlada bodrila je ustanak u Jugoslaviji na izričitu želju Sovjetske vlade, tako da je u interesu ove poslednje da pomogne postizavanju jedinstva ustanka u Jugoslaviji. U memorandumu se dalje napominje da britanska Vlada gleda na pukovnika Mihailovića kao na jedinog mogućeg vođu, i da zato sve grupe treba da ga slušaju ili da bar sarađuju sa njim. Dosada nisam primio nikakav odgovor na moj raniji korak po ovoj stvari.“

Englesko ministarstvo spoljnih poslova, 28 novembra 1941, pisalo je predsedniku jugoslovenske vlade „da je dobro što je pukovnik Mihailović izgadio svoje razmirice sa partizanima. Da je od najvećeg značaja da Britanska i Jugoslovenska vlada učine sve napore da se jedinstveni front u Jugoslaviji i održi. Britanska vlada čestita pukovniku Mihailoviću što je postigao sporazum sa partizanima. On će dobiti pomoć, ali Britanska vlada ističe da će slanje ove pomoći zavisiti od održavanja jedinstvenog fronta pod Mihailovićevom komandom. Englesko ministarstvo spoljnih poslova izrazilo je želju da Jugoslovenska vlada pošalje poruku u ovom smislu Mihailoviću i napomenula je da Britanska vlada pokušava da pridobije Sovjetsku vladu da iskoristi svoj uticaj kod partizana, da bi se jedinstveni front pod Mihailovićem održao.“¹⁸⁷

¹⁸⁵ Prema sećanju R. Đurića. Uporedi: *Издажник*, 412.

¹⁸⁶ V. Dedijer u *Dnevniku* (I,57) navodi da mu je Hadson 27 novembra iz jednog radiograma pročitao: „Engleska vlada šalje pozdrave jugoslovenskim vođama zbog postignutog sporazuma.“

¹⁸⁷ Svi citati, počev od Simovićevog pisma 13. XI., uzeti su iz Potsetnika, AFNRJ.

Dok se vodila diplomatska akcija kako bi se partizani stavili pod komandu Draže Mihailovića, njegov štab, znajući već iz iskustva da je to neostvarljivo, pošao je drugim putem: svojim odredima je izdao naređenje da se priključe nedićevskim odredima i zajedno s njima i sa nemačkim divizijama da tuku partizane. Tako se velika nemačko-nedićevska ofanziva krajem novembra i početkom decembra 1941 pretvorila u nemačko-nedićevsko-dražinovsku ofanzivu.

Na Ravnoj Gori, 30 novembra 1941, Draža Mihailović je održao savetovanje sa svojim komandantima i izdao instrukcije o borbi protiv partizana i o takozvanoj „legalizaciji“ četničkih odreda kod Nedića.¹⁸⁸

Komandant Prvog ravnogorskog korpusa, kapetan Predrag Raković, u izveštaju za razdoblje 1. XII. 1941 — 1. IV. 1942, piše između ostalog, kako je već 1 decembra uhvatio vezu sa nedićevskim Petim dobrovoljačkim odredom pod komandom Marisava Petrovića, koji ga je zamolio da sa svojim odredom pođe u pretres terena Gornje Gorevnice i čišćenje od komunista. „Imao sam koristi od ovoga, — kaže kapetan Raković — jer četnici pomešani sa dobrovoljcima snabdeli su se od njih municijom, koje sam imao vrlo malo... Uglavnom, to veće sam sa njima dogovorio se da ostanem na terenu sa svojim odredom radi čišćenja terena od komunista, što mi je ustvari i bio zadatak kad sam pošao na svoj teren sa Ravne Gore... Uništenje komunista bilo je potrebno i meni i Nemcima i ljotićevcima, te smo se u ovom poslu složili i postali „saveznici“...“¹⁸⁹

Komandant četničke Užičke brigade kapetan M. Mitić, izdao je 8 decembra naređenje svim četovođama opština Ribaševina, Karan i Buar, koje počinje rečima: „U ovim momentima, kada su sve srpske nacionalne snage zauzete borbom protiv komunizma...“¹⁹⁰

Istog dana oficiri DM kapetan Rudolf K. Perhinek i poručnik Mirko Kuklić pišu kapetanu Milivoju Obradoviću:

„Situacija je u Srbiji ovakva: cela Srbija, koja je bila od komunista mestimično posednuta, očišćena je pomoću nedićevaca i naših četnika Draže Mihailovića i svi komunisti razbijeni, razoružani i pohvatani. U svim varošima postavljena je vlast četnika Jugoslovenske vojske, to jest Dražinih četnika.“¹⁹¹

¹⁸⁸ *Издајник*, 68.

¹⁸⁹ Isto, 69.

¹⁹⁰ A—VII, S—V—1779.

¹⁹¹ A—VII, Reg. br. 3012. — I drugi dokumenti daju potvrde o zajedničkoj borbi četničkih odreda DM sa Nedićevcima i Nemcima protiv partizanskih odreda. Komandant Višegradskog četničkog odreda poručnik Kamenko Jeftić piše 13. XII. 1941 opštinskoj upravi Rudo:

„Posetio sam nemačke i srpske vojne vlasti u Užicu i raspitao se o njihovim namerama u pogledu Višegradskog sreza. Zasada ostaje stanje kako stoji. Naš rad odobravaju Nemci i srpska vojska, a preporučili su nam da i dalje čuvamo ovaj srez, i držimo red i mir.“ — A—VII, BH/H—177.

Drugačije, međutim, sve to izgleda u depešama koje je Draža Mihailović slao za London:

„Br. 43, 1 decembar. — Generalu Simoviću. Nesrećno vođeni usto malobrojni komunisti su na svojim pravcima za ciglo dva dana razbijeni. Neprijatelj vlada Užicem, Požegom, Čačkom. U vezi telegrama 39 u kome sam izložio svoj raspored nastavljam četničko ratovanje, što odgovara stvarnoj situaciji.“

„Br. 44, 1 dec. — Energično radim na ujedinjavanju narodnih snaga i ostvarenju balkanskog fronta. Budno pratim situaciju na frontovima. Gotovi za otsudnu akciju u otsudnom momentu. Mih.“¹⁹²

Kao odgovor na ovo, Draža Mihailović je 3 decembra primio sledeći telegram od predsednika vlade Simovića:

„Vlada je vrlo zadovoljna što vam je uspelo da prikupite sve rodoljube za ujedinjenu borbu protiv neprijatelja. Ona vam čestita na vašem uspehu. Britanska vlada je obećala potrebnu materijalnu pomoć, ali zahteva da se jedinstveni front održava i jača. Gledajte da se ubuduće izbegnu sve mogućnosti nesporazuma. Tražio sam da se pomoć odmah pošalje.“¹⁹³

Kao nagradu za sve „uspehe“ pukovnik Draža Mihailović je bio 7 decembra 1941 kraljevim Ukazom Dj. br. 83 proizveden u čin generalštabnog brigadnog generala.¹⁹⁴ Novi general počinje otvoreno i odlučno da istupa. On 20 decembra šalje pomenute instrukcije majoru Đ. Lašiću i kapetanu P. Đurišiću i „generalski“ naređuje:

„Sa KOMUNISTIMA PARTIZANIMA ne može biti nikakve saradnje, jer se oni bore protiv dinastije, a za ostvarenje socijalne revolucije, što nikada ne sme biti naš cilj, jer smo mi jedino i isključivo samo vojnici i borci za Kralja i Otadžbinu i slobodan narod.“¹⁹⁵

Kad su krajem novembra i u decembru nemačke divizije u Srbiji, zajedno s nedićevcima i četnicima DM privremeno postigli izvesne uspehe protiv partizana, bez obzira na uputstva koja je dobio iz Londona, general Draža Mihailović se osmelio da objavi partizanima rat.

Ukoliko je nemački okupator više učvršćivao svoje pozicije u Srbiji, ukoliko je general Beme više ostvarivao zadatak zbog kojeg je krajem septembra 1941 došao u Srbiju,¹⁹⁶ utoliko je štab DM energičnije naređivao svojim odredima da se bore protiv preostalih partizana i komunista u zapadnoj Srbiji.

Štab Požeškog četničkog odreda aktom od 14. XII. 1941 načelniku sreza Požeškog sprovodi 50 partizana i pripadnika NOP. — A—VII, S—V—5635.

¹⁹² A—VII, Depeše DM 1941.

¹⁹³ AFNRJ, Potsetnik.

¹⁹⁴ A—VI, VK—Y—29.

¹⁹⁵ A—VII, VK—V—8.

¹⁹⁶ Zb. NOR, I—1, 683.

Štab DM u januaru 1942 već je objavio totalni rat partizanima. Iz akta DM štaba br. 69, od 19 januara, upućenog komandantu štaba III-5/69, vidi se:

„Vrhovna komanda sa O. Br. 177 od 16 januara tek. godine, dostavila je sledeće:

„Navijanje Radió Londona za pomirenje sa komunistima objasnite u usmenoj propagandi da je to naše lukavstvo da bi komuniste uništili. Objasnite javno narodu da nas Englezi u tome potpomažu da bismo se jednom potpuno otarasili komunista koji se ne bore za Oslobođenje već za zarobljavanje naroda. Saopštite svima susedima.“

Sa O.Br. 193 od 16 januara Vrhovna komanda dostavila je sledeće:

„Naročito podvlačim da je komunistička opasnost jedna od najvećih. Te zlotvore i krvnike naših naroda *uništavajte bez milosti!* Oni nas ometaju da imamo slobodne ruke prema neprijateljima... *Bez milosti ih uništavajte!* Svi komandanti su mi odgovorni za svoje regione da su čisti od ovih mangupa i probisveta koje vode stranci i to Moša Pijade i drugi.“¹⁹⁷

Na taj način bili su raskinuti konačno svi odnosi između partizanskih odreda i četnika DM koji su otada pa sve do kraja rata u saradnji sa okupatorskim jedinicama vodili nepoštednu borbu protiv boraca za narodno oslobođenje.

Sukob između NOP i četnika DM u Srbiji ujesen 1941 godine pretstavlja jednu od manifestacija izdaje koju su prema narodu i nacionalnim interesima zemlje izvršile one iste društvene snage koje su i dovele do brzog poraza jugoslovenske vojske aprila 1941 godine. Politika četničkog pokreta DM pretstavlja ustvari produžetak ranije politike velikosrpske buržoazije, tesno povezane sa stranim imperijalističkim zemljama, potpuno odvojene od svoga naroda, do srži prožete antidemokratskim osobinama. U sukobu između četničkog pokreta DM i NOP ogledaju se, kao u spektru, sve boje i karakteristike izdaje četničkog pokreta i onih društvenih snaga koje je on pretstavljao, izdaje koja će kasnije (1942—1945), i u Srbiji i u drugim pokrajinama naše zemlje, biti samo još jače i otvorenije izražena.

Sa stanovišta nemačkih okupatora, sukob partizana i četnika DM vrlo je jednostavno oceniti. Ovaj sukob omogućio je Nemcima da relativno brzo, iako tek uz pomoć divizija, dovučenih sa Istočnog fronta i iz Francuske, kao i nekih jedinica iz Grčke, likvidiraju snažno žarište oslobodilačkog ustanka u zapadnoj Srbiji i Šumadiji, da tamošnjim partizanskim odredima, a zatim i u drugim delovima Srbije (istočna Srbija, Pomoravlje, Toplica), nanesu ozbiljne udarce i tako privremeno stabilizuju svoje okupacione položaje. Nemački

¹⁹⁷ A—VII, S—V—12683.

okupatori su time privremeno obezbedili relativno nesmetano korišćenje osnovnih komunikacija u Srbiji (Moravska dolina, plovidba Dunavom) i eksploataciju njenih prirodnih bogatstava, što je tada i bio njihov osnovni cilj.¹⁹⁸

Politički uzev, sukob NOP i četnika DM 1941 godine u Srbiji ima više aspekata. Nesumnjivo je da je ovaj sukob imao kao neposrednu posledicu privremeno slabljenje oslobodilačke borbene potencije širokih narodnih masa u Srbiji. Posebno je nemačko-nedićevska i četnička intervencija dovela do slabljenja i delimičnog razbijanja organizacije NOP u Srbiji i njegove vodeće snage KPJ, što je i bio glavni cilj ne samo nemačkih okupatora i njihovih nedićevskih slugu već i četničkog pokreta DM. Ovaj sukob je, najzad, ohrabrio sve srbijanskim četnicima srodne elemente u Crnoj Gori, Bosni, Hercegovini, Dalmaciji i nekim drugim krajevima da pređu u ofanzivu protiv partizanskih odreda i NOP i pristupe otvorenoj saradnji sa okupatorskim trupama u borbi protiv partizanskih odreda.

U sukobu između partizana i četnika DM u Srbiji 1941 godine, u uslovima okupacije i oslobodilačke borbe, izbile su ustvari na površinu one protivrečnosti koje su društvo razdirale još pre aprilskog sloma Kraljevine Jugoslavije. One su bile tako duboke da ih okupacija, iako je iz temelja poremetila tok narodnog i državnog života, nije mogla ni privremeno ublažiti. Sami nosioci starog društvenog poretka preduzeli su sve što je bilo u njihovoj moći da pod okupacijom i pomoću nje pre svega sačuvaju svoje društvene pozicije. Garnitura oko Nedića činila je to otvoreno pod okriljem Nemaca, krijući se iza parole o „spasavanju srpskog naroda“, a računajući na pobedu sila Osovine u Drugom svetskom ratu. Garnitura oko Draže Mihailovića verovala je u pobedu zapadnih saveznika i nadala se da će uz njihovu pomoć „u datom trenutku“ preuzeti upravu zemlje i obezbediti povratak monarhije i uspostavljanje ranijeg društvenog poretka. Samim svojim ciljevima i postupcima i jedna i druga garnitura srpske buržoazije razišle su se sa voljom i interesima naroda, jer je on pre svega bio zainteresovan da se oslobodi pritiska okupatora. Zato je

¹⁹⁸ Nemački general Valter Gerlic u svojoj istoriji Drugog svetskog rata o tome otvoreno piše:

„Zu den vornehmlichsten deutschen Aufgaben musste die Sicherung der Zufuhren aus den Süd-Ostländern rechnen, vor allem die Offenhaltung der wenigen grossen Bahnlinien und der Wasserstrasse der Donau mit den gefährdeten „Eiserner Tor“, auf rumänische Getreide und rumänisches Öl nach Deutschland transportiert wurde, und die Ausnutzung der Wirtschaftsquellen Serbiens, Kroatiens, Bulgariens und Griechenlands. Serbien barg das Kupferbergwerk Bor, die Blei- und Zinngruben von Trepča, Kohlengruben in Ostserbien und Antimon- und Magnesitbergwerke in Krupanj, Ivanjica und Užice. Bosnien verfügte über wertvolle Boxitlager. Es hatte keineswegs in deutschen Interesse gelegen, diesen Raum in den Krieg hineinzuziehen.“ G ö r l i t z, n. d., II, 124.

ovaj sukob bio sukob dve dijametralno suprotne težnje, sa raznim društvenim nosiocima.

U toj svetlosti akcija KPJ i NOP bila je dosledno oslobodilačka akcija, koja je u datim društvenim uslovima i protivrečnostima neminovno dobijala karakter revolucionarne akcije, akcije u kojoj je radnička klasa u situaciji da sama preuzme na sebe svu odgovornost borbe za nacionalno oslobođenje naroda i postane jedini nosilac i organizator te borbe. Akcija četnika DM dobila je uski karakter klase akcije, usmerene isključivo na očuvanje klasnih interesa bivše vladajuće buržoazije. Zato je ta akcija u nacionalnom pogledu od početka dobila izdajnički, a time i kontrarevolucionarni karakter.

Od male grupe oficira, podoficira i žandarma, koja je počela da se stvara pretežno sa obaveštajnim i propagandnim ciljevima, grupa DM u toku leta i jeseni 1941 postala je zastava velikosrpske buržoazije i njena oružana formacija. Dok je na Nedića i njegov rad s Nemcima velikosrpska buržoazija gledala više-manje kao na privremenu nuždu, kao sredstvo pomoću kojeg će moći da se cenjka sa okupatorom i svoje interese izvuče najmanje okrnjene, u pokretu DM i vezivanju za zapadne saveznike ona je tražila trajnija rešenja, osiguranje svojih interesa na dugu stazu. Što su se pojedine grupacije srpske buržoazije kolebale između te dve alternative, to ne menja opštu sliku o držanju srpske buržoazije u celini u sudbonosnim istoriskim momentima, kada se narod podizao na ustanak protiv okupatora. Sve grupacije srpske buržoazije ostale su čvrsto povezane svojim *klasnim* interesom. Već ranije produbljene društvene protivrečnosti između rada i kapitala, između banaka i dužnika, zelenaša i seljaka, između buržoaske monarhije i njenih podanika itd. toliko su potresale društvo da je samostalno naoružan narod za buržoaziju predstavljao smrtnu opasnost. I to je ona dobro shvatila.

Ono što ona nije shvatila, što nisu shvatili ni najinteligentniji njeni pretstavnici, to je da su prošla vremena kada je buržoazija uspešno mogla pokretati nacionalnu svest naroda i njegov razvitak u skladu sa svojim klasnim interesima i da su nastupila vremena kada je radnička klasa izrasla u snagu sposobnu da razvitak naroda i njegovu nacionalnu svest pokreće mimo i protiv klasnih interesa buržoazije. Buržoaski pretstavnici nisu razumeli da je prošlo vreme njihovog monopola na nacionalnu svest, na nacionalni razvitak, na nacionalnu kulturu itd.

Zbog toga su im nacionalni borci pod rukovodstvom radničke klase i KPJ — partizani, izgledali kao „ustaše“, „mangupi“, „probi-sveti“, „stranci“ itd. Drugim rečima: buržoaski pretstavnici nisu mogli ni da pomisle da svoje klasne interese podrede opštim nacionalnim interesima, kada je postalo sasvim očigledno da se oni više ne podudaraju i da se više neće podudarati.

Otuda u pokretu DM 1941 godine u Srbiji srećemo toliko zbunjenosti, prevrtljivosti, naglih a međusobno protivrečnih poteza;

otuda u tom pokretu toliko laži, licemerja pa i psihičke neuravnoteženosti, koja će kod nekih njegovih pretstavnika izrasti do zločinačkog sadizma.

Nasuprot svim srpskim buržoaskim grupacijama stajala je dosledna politika KPJ za borbu protiv okupatora i jedan „pravolinijski“ razvoj borbe partizanskih odreda za oslobođenje naroda, borbe u kojoj se gine, ali u kojoj se rađaju nacionalni junaci novoga tipa, oslobodioci srpskih sela i gradova, bombaši od Šapca, Krupnja, Kraljeva, proleter i sa Kadinjače i mnogih drugih bojišta širom ustaničke Srbije.

U sukobu NOP i pokreta DM u Srbiji 1941 ustvari se ispoljava duboka revolucionarna sadržina Nacionalnooslobodilačke borbe srpskih partizana. Borba protiv okupatora i svih njegovih pomagača isterala je na čistinu i razgoltila one pretstavnike buržoazije koji su se nadali da će raznim laviranjima, „taktičnim“ potezima i lukavstvima očuvati svoje pozicije i postati još neki „zaslužni nacionalni radnici“. Oružana borba je svojim mecima isključivala mogućnost za laviranje i imperativno nalagala opredeljenje za jedan od frontova. Zato su se svi buržoaski „taktizeri“ izjašnjavali protiv oružane borbe. Ona im je izmicala tlo pod nogama, a partizani su bili glavni krivci što su se nacionalne maske morale skidati i što se moralo pokazati pravo lice. Zato za njih nije okupator bio najveća opasnost već je „komunistička opasnost jedna od najvećih“. Ali, time su se oni našli zajedno sa okupatorom, koji se i tako mučio da nadoknadi nedostatak sopstvenih snaga, pa mu je svaka pomoć u borbi protiv partizana bila više nego dobrodošla.

Okolnost da se pokret DM već 1941 u Srbiji otvoreno pridružio okupatoru u borbi protiv NOP, bez obzira kakvim su se motivima rukovodili vođi toga pokreta, objektivno je taj pokret pretvorila u prirepak okupatorske vojske i okupacionog aparata. Istoriski posmatrano: stupajući u borbu protiv NOP, buržoazija je vezala svoju sudbinu za sudbinu još većeg protivnika NOP, za okupatora, i time je izgubila poslednje šanse da sačuva bilo kakvu poziciju u društvenom životu zemlje. Umesto da nametne zemlji građanski rat, srpska buržoazija je ustvari sama sebe živu sahranjivala, a njen kraj došao je kao formalni akt narodnog obračuna s kvislinzima.

Ovakav društveni razvoj u toku ustanka u Srbiji 1941 imao je ogromnog uticaja na razvitak Narodnooslobodilačke borbe u svim krajevima Jugoslavije.

Najzad, sukob NOP i četnika DM u Srbiji 1941 razvijao se, kao što smo videli, i u pokušajima da se iz nekih savezničkih zemalja utiče na jednu ili drugu stranu, a sa težnjom da pokret otpora u Jugoslaviji dobije ovaj ili onaj karakter. Ti uticaji su svakako odigrali izvesnu ulogu. (Narodnooslobodilačkom pokretu je uproleće 1942 godine bila čak uskraćena pomoć zbog toga što „neće“ da saraduje sa

pokretom DM.) Velike savezničke sile prilazile su ovom sukobu, s jedne strane, sa gledišta svojih odnosa u antihitlerovskoj koaliciji i potrebe borbe protiv sila Osovine, a, s druge, nastojale su da u Jugoslaviji obezbede teren za svoj uticaj u budućnosti. Uticaji sa strane na događaje u ustanku u Srbiji nisu ipak ni u čemu bitno mogli izmeniti karakter, sadržaj i ishod sukoba NOP i četnika DM. On se u osnovi razvijao na izvorima domaćih društvenih protivrečnosti, zbog kojih i nije mogao dobiti drugačije rešenje od onoga koje je dobio, ma koliko da ono nije bilo u skladu sa osnovnim linijama tekuće politike pojedinih savezničkih zemalja.

U sukobu NOP i četnika DM u Srbiji do kraja su se svom žestinom ispoljili sadržaj i smisao borbe jedne i druge strane. Posle toga sukoba obe strane nisu više mogle a nisu ni pokušavale da nađu zajednički jezik. Isuviše je bio dubok i nepremostiv jaz koji ih je delio.

Jovan MARJANOVIĆ

Иован Марьянович

ПРИЛОЖЕНИЕ К ИСТОРИИ СТОЛКНОВЕНИЯ МЕЖДУ НАРОДНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНЫМ ДВИЖЕНИЕМ И ЧЕТНИКАМИ ДРАЖИ МИХАЙЛОВИЧА В СЕРБИИ В 1941 ГОДУ

— Р е з ю м е —

На основании источников, в большинстве случаев до сих пор еще неопубликованных, автор дает обзор развития отношений между Народно-освободительным движением и четниками Дражи Михайловича в Сербии в 1941 году и их столкновения, а это является одним из важнейших вопросов всей Народной революции в Югославии (1941—1945).

Автор описывает в первой — вступительной части своего труда приготовления КПЮ к вооруженной борьбе против оккупантов, основанной на ее решительной политике в борьбе за национальное освобождение. От апреля до июня 1941 года КПЮ проводила эту политику, создавая подпольные военные комитеты в округах и районах, собирая оружие, организуя военное обучение, курсы первой помощи и т. п. На политическом плане КПЮ работала одновременно на объединении широких народных масс в целях создания единственного освободительного фронта, который, в Словении, был образован уже 27 апреля 1941 года. Об этой деятельности КПЮ от апреля до июня 1941 года убедительно говорят квислингские документы, приводимые автором.

Движение Дражи Михайловича в то время только еще начинает проявляться. Он собирает вокруг себя тех офицеров и сержантов, которым удалось избежать плена, устанавливает связь с многочисленными жандармами и жандармскими офицерами. Вообще, Дража Михайлович тесно связывает свое движение с квислингской жандармерией и с самим председателем квислингского правительства Миланом Ачимовичем. Его движение имеет пока характер разведки и пропаганды; он восстает категорически против вызывания столкновений с немцами. Это движение направлено всецело против хорватов и мусульман.

Успехи действий партизанских отрядов в Сербии от июля до сентября 1941 года автор изложил при помощи целого ряда немецких и квислингских документов, включая и личный приказ Гитлера о подавлении движения повстанцев, изданный в середине сентября 1941 г.

В течение этих месяцев Дража Михайлович со своими офицерами только начинает организовывать отряды четников. Вокруг него собираются и бывшие политические деятели, которые были убеждены в победе

западных сил во второй мировой войне. Они формулируют политическую программу движения четников, имеющую ярко выраженную великосербскую цель, которая тут впервые объявлена. Тактика Дражи Михайловича, цель которой было восстановление старого режима, состоялась в то время в успокоении повстанческих масс и в выжидании удобного момента для начала борьбы против оккупанта, а именно тогда, когда он будет разбит на главных европейских фронтах.

Несмотря на это, Народно-освободительное движение, под предводительством КПЮ, вступает в переговоры со штабом Дражи Михайловича стараясь привлечь его к активной борьбе против оккупантов. Автор дает систематический обзор всех важнейших переговоров и соглашений между Народно-освободительным движением и четниками Дражи Михайловича, среди которых надо особенно выделить две встречи Верховного партизанского командующего Тито с Дражей Михайловичем в селе Струганик, 19 сентября и в селе Браичи, 26 октября 1941 года.

Однако, Дража Михайлович одновременно поддерживает связь с недавно образованным квислинским правительством Недича. Делегация Дражи Михайловича в начале сентября 1941 года заключает с Недичем соглашение о совместных выступлениях против партизан и получает для этого от Недича деньги.

На основании имеющихся источников автор дает затем обзор связи Дражи Михайловича с заграницей, т. е. с англичанами, в частности установления радиосвязи с английским командованием на Среднем Востоке. Эта связь, так же как и прибытие английского капитана Хадсона в штаб четников, повлияли, по всей видимости, на Дражу, который вынужден был, под давлением партизанских успехов в Сербии, временно прекратить свое бездействие и послать небольшую часть своих отрядов для участия, совместно с партизанами, в борьбе против немецких оккупантов (Кралево и Валево), но главным образом для того, чтобы захватить отбитое у немцев оружие и другое военное снаряжение.

Октябрь 1941 года был месяцем наиболее тесного сотрудничества между партизанами и четниками, однако оно проходило в непрерывных инцидентах и столкновениях. Партизаны имели около 15.000 вооруженных бойцов, а четники неполных 5.000 человек, но все же Дража Михайлович упорно настаивал на необходимости поступления партизан под его командование. Это требование поддерживали Англия и югославское эмигрантское правительство, признавшее в конце октября Дражу Михайловича своим представителем в стране.

Тогда, совершенно неожиданно, штаб Дражи Михайловича приказывает своим отрядам на освобожденной территории произвести общее нападение на партизан, в частности на их Верховный штаб в Ужице. Однако партизаны отразили это нападение, разбили четников и в свою очередь окружили штаб Дражи Михайловича на Равной Горе. Тогда Тито вновь потребовал от Дражи Михайловича начать с ним переговоры и вступить с четниками в борьбу против оккупантов. В городе Чачак было заключено перемирие, но партизанам еще не было тогда известно, что Дража Михайлович 13—14 ноября встретился в селе Дивце с офицерами немецкого штаба из команды Сербии и предложил им свои услуги для борьбы с партизанами. Из-за предательства Дражи Михайловича немецкое наступление с двумя свежими дивизиями имело временный успех в борьбе с партизанскими отрядами в Сербии.

С тех пор движение Дражи Михайловича борется открыто на стороне оккупантов и квислингов против партизанских отрядов.

На основании источников, автор также дает обзор дипломатической деятельности британского и югославского эмигрантского правительств в ноябре 1941 года, обратившихся к правительству СССР с просьбой повлиять на приведение партизанских отрядов под командование Дражи Михайловича, одновременно обвиняя за столкновение Народно-освободительное движение.

В конце своего труда автор оценивает движение Дражи Михайловича, как движение реакционной и великосербской буржуазии, которая пердпочла свои узкие классовые интересы борьбе народа против захватчиков, и которая, в целях сохранения своих классовых позиций, не взирая на конечный исход мировой войны, перешла на сторону фашистских захватчиков в борьбе против партизанских отрядов. Автор видит в этом основную характерную черту Народной революции в Югославии.

